Pamph.
Swedish Philol.
A

OM ANVÄNDNINGEN

AV

BESTÄMD SLUTARTIKEL I SVENSKAN

AKADEMISK AVHANDLING

AV

KARL ÅGREN

NOV 29 1913

UPPSALA 1912
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

OM ANVÄNDNINGEN
AV
BESTÄMD SLUTARTIKEL I SVENSKAN

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV
FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION
FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES
Å LÄROSALEN N:o I
TISDAGEN DEN 28 MAJ 1912 KL. 10 F. M.

AV

KARL ÅGREN
FIL. LIC., UPPL.

◆

UPPSALA 1912
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Till professorerna Ad. Noreen och O. von Friesen ber jag att få uttala mitt vördsamma tack. Likaså ett hjärtligt tack till alla övriga hjälpare, i ena som i andra avseendet — från docenter till "kvinnor och barn" — och främst till min bror, fil. kand. Sven Ågren, som alldeles särskilt fått bära dagarnas tunga.

Göteborg i maj 1912.

Karl Ågren.

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/omanvndningenavb00agre

INNEHÅLL.

Sid.

Inledning 1

I. Definit användning.

A. Deiktisk användning.

1. Vokativ och utrop 10
2. Släktskapsord 21
3. Tidsuttryck 27
4. 'Helvete' 33
5. 'Böja knä' 38
6. 'Himmel och jord' 42

B. Anaforisk användning.

1. Genitiv, poss. pron. 51
2. En(dera) etc. 53
3. Båda, bägge 56
4. Alla, samtliga 58
5. Denne 58
6. Samma 63
7. Particip (»juridiska pronomina») 64
8. 'På höger hand', 'på rätt sida' o. d., 'svensk dikt', 'bleknad gosse' 70
9. 'Stora båten' 80
10. Superlativ, ende, etc. 87
11. 'Den heliga skrift', 'de vida djup' 97
12. 'De kämpar', 'de romare' 105
13. Demonstr. pron. 'den' 108
14. Inf., att-sats 109
15. Relativsats 113
16. Titlar, 'hotell Rydberg', 'klass 6' 121

II. Generell användning 132

Litteratur.

Excerptmaterialet är huvudsakligen hämtat från modern litteratur: skönlitterära arbeten (över ett 100-tal), tidskrifter och tidningar av varjehanda slag m. m. För äldre tider ha exempel hämtats i synnerhet från följande arbeten:

Codex Bureanus (F. S. S. VII: 1, s. 1—210), Hel. Birgittas uppenbarelser (F. S. S. XIV: 4, s. 215—276, = Engelens diktamen), Prosadikter från medeltiden (F. S. S. XXVIII, s. 1—107).

1541 års bibel (Bib. 1541); Ol. Petri, Svensk krönika (uppl. Klemming); Konung Gustaf den förstes registratur (Gust. I:s reg.); brev från Sigismunds rådsherrar i Historiskt bibliotek II, utg. Silfverstolpe; 1600-talsdramer, ss. Surge o. Bele-Snack av J. Chronander (i Samlade vitterhetsarbeten, utg. P. Hanselli); Diarium Gyllenianum, utg. Hausen; Agneta Horns lefverne, utg. Fries-Leijonhufvud; Bref af Olof Rudbeck d. ä., utg. Annerstedt; Columbus, En swensk orde-skötsel (uppl. Hesselman).

1734 års lag; Then swänska Argus 1732—34 och andra arbeten av Dalin; Gyllenborg, Swenska sprätthöken; Linné, Bref och skrifvelser, utg. Fries, samt vidare från bl. a. Wallenberg, Kellgren, Thorild, Tegnér, Atterbom, Almqvist, Cederborgh, Fr. Bremer, Flygare-Carlén, v. Knorring, Orvar Odd, Blanche, Rydberg, Snoilsky.

De begagnade förkortningarna äro de i Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket och Ordbok öfver svenska språket, utg. af Svenska akademien (SAOB) eller annars i facklitteraturen brukliga.

Mer eller mindre utförliga notiser om användningen av den bestämda artikeln träffas naturligen i språkläror etc. Här anföras endast några viktigare arbeten, som beröra språkbruket i de nordiska språken, samt ur den övriga artikellitteraturen egentligen blott ett par nyare specialavhandlingar och hänvisas i övrigt till de utförliga litteraturförteckningar, som finnas särskilt i nedan anförda arbeten och uppsatser av Fredenhagen, Geijer, Gräf och Ottelin.

Aasen, Det norske folkesprogs grammatik. Kra 1848.
Beckman, Svensk språklära. Sthm 1904.
Berg, Om den poetiska friheten i 1800-talets svenska diktning. Gtbg 1903.
Boivie, Försök till en svensk språklära. 2 uppl. Ups. 1834.
Brate, Svensk språklära. Sthm 1898.
Edman, Ueber den Gebrauch des Artikels im Neuhochdeutschen. Braunschweig 1862.
Erdmann-Mensing, Grundzüge der deutschen Syntax, II. Stuttgart 1898.
Falk-Torp, Dansk-norskens syntax. Kra 1900.
Fredenhagen, Über den Gebrauch des Artikels in der französischen Prosa des XIII. Jahrhunderts. Halle a. d. S. 1906.
Geijer, Om artikeln, dess ursprung och uppgift i Studier i modern språkvetenskap utg. af Nyfil. sällsk. i Sthm. Upps. 1898.
Gräf, Die Entwicklung des deutschen Artikels vom Althochdeutschen zum Mittelhochdeutschen. Giessen 1905.
Haas, J., Neufranzösische Syntax. Halle a. d. S. 1909.
Hellquist, Studier i 1600-talets svenska. Upps. 1902.
Linder, Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift. 3 uppl. Sthm 1908.
Mikkelsen, Dansk ordföjningslære. Kbhn 1911.
Moberg, Försök till en lärobok etc. 2 uppl. Sthm 1825.
Noreen, Vårt språk. Lund 1903 ff.
Nygaard, Norrøn syntax. Kra 1905.
Ordbok öfver svenska språket, utg. af Svenska akademien. Lund 1898 ff., cit. SAOB (särskilt art. Den).
Ottelin, Om användningen af slutartikel i Codex Bureanus i Nordiska studier, tillegn. A. Noreen. Upps. 1904.
Rydqvist, Svenska språkets lagar. Sthm 1850—83.
Sweet, A New Englisch Grammar II, Syntax. Oxford 1903.
Tobler, Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik. Leipzig 1886 ff.
Wahrenberg-Jonson, Några anmärkningar om artikeln med fästadt afseende på svenska språket. Sthm 1854 (19 s.).

Inledning.

Den bestämda slutartikeln i svenskan leder i likhet med bestämda artikeln i andra språk sitt ursprung från ett demonstrativt pronomen, pronominet *enn* (*inn*). I motsats mot vad vanligen är fallet ha de nordiska språken utbildat en bestämd artikel, som har sin plats efter substantivet och som sammansmält därmed till en ändelse (detta är även fallet i albanesiskan, bulgariskan och rumäniskan). För frågan om hur utvecklingen av detta demonstrativa *enn* till suffigerad artikel försiggått och dennas senare historia ur formsynpunkt hänvisar jag till Noreens sammanfattande framställningar i Altisl. Gramm$_3$, § 462 och Altschw. Gramm., § 511 och erinrar endast om att utgångspunkten för denna utveckling till suffigerad artikel är att söka i sammanställningen: subst. + *enn* + svagt adj., te. *maðr enn gamle,* och att denna utveckling efter all sannolikhet börjat på 1000-talet men knappast kan sägas ha avslutats förrän under 1200-talet.[1] Vad särskilt svenskan vidkommer, är det ju svårt att följa artikelns utveckling i dess första skede på grund av källornas torftighet. I Äldre västgötalagens huvudparti finnas enstaka exempel (c. 20 st.),[1] men redan i tilläggen till denna (från omkr. 1290) har artikeln trängt igenom i långt större utsträckning och en viss konsekvens råder. I Nordiska studier, tillegn. A. Noreen, s. 435 ff. har OTTELIN givit en redogörelse för artikelns användning i Codex Bureanus (c. 1350). Bruket i denna kan anses vara i viss mån representativt för det äldre skedet i artikelns historia och bilda avslutningen på detta (så långt man kan tala om gränser i denna naturligen kontinuerliga utveckling), men en noggrann undersökning av hela den äfsv. litteraturen ur artikelsynpunkt skulle ju vara önskvärd.[2]

---

[1] Förutom till den av Noreen anförda äldre litteraturen i ämnet hänvisar jag till Nygaard, Norrøn syntax, Falk-Torp, Dansknorskens syntax, uppsatser av Delbrück i I. F. 26 (Das schwache Adj. u. der Artikel im Germanischen) och i Paul-Braunes Beitr. 36 (Der altisl. artikel) samt till Barnouw, Textkritische Untersuchungen nach dem Gebrauch des best. Artikels u. des schw. Adjektivs in der altenglischen Poesie. Leiden 1902. En avvikande mening är framställd endast av Logeman i Herrigs Archiv für das Studium d. neueren Sprachen u. Litteraturen, Bd. 117, s. 37 ff. och bemött av Björkman, a. a. Bd. 119. Slutartikelns utveckling i nysvensk tid har senast varit föremål för behandling av Hesselman i Språk o. stil XI, s. 81 ff.

Vid min behandling av slutartikelns användning har jag däremot utgått från den nuvarande svenskan, och jag har framför allt avsett att ge en deskriptiv framställning av den bestämda slutartikelns användning i nusvenskan. Emellertid har jag därjämte sökt delvis historiskt följa och därigenom belysa de skilda företeelserna, men särskilt i denna punkt gör redogörelsen ej anspråk på att vara på något sätt fullständig. Sålunda upptagas ej till behandling sådana företeelser inom artikelns syntax, som ej äga motsvarighet i nusvenskan, om ej eventuellt till jämförelse. Genom att de nordiska språken även äga en prepositiv bestämd artikel, den s. k. bestämda fristående eller adjektivets bestämda artikel, kommer redogörelsen för användningen av slutartikeln bl. a. att omfatta en framställning av de variationsmöjligheter, som tillvaron av två artiklar ger anledning till, och vilka äro särskilt kännetecknande för svenskan. Men frånsett detta måste naturligen slutartikelns syntax i svenskan i sin helhet visa överensstämmelse med bestämda artikelns syntax i andra språk. Ty i sina stora drag måste den ju alltid framgå ur artikelns funktion att ange ett substantiv som definit. Denna “primitift umbärliga“ (Rydqvist) lilla del av språket har emellertid under tidernas lopp alltmer utvidgat sitt område, så att den blivit en beståndsdel, vars “utilité se sent plus qu'elle ne peut s'expliquer“ (Bréal, Essai de sémantique, 214) och som t. o. m. trängt in “là où il n'apportait aucune aide appréciable“ (Bréal, a. a. 214). Å andra sidan kvarleva alltid rester från äldre språkskeden med mindre utvecklad artikelanvändning. Till synes blir resultatet ett enda virrvarr, och det kan vara svårt att få någon överblick över användningen, då man nästan på varje punkt har att väga mot varandra de båda uttrycksmöjligheterna — med eller utan artikel. Det är visserligen sant, att man då vanligen kan uppställa en huvudregel, men bl. a. är det ofta skiftande språkbruk i olika stilarter eller i olika delar av landet — för att ej tala om olikheten mellan skilda tiders språkbruk.

---

[1] Se OTMAN, Äldre Västgötalagen öfversatt.

[2] Sammanfattande framställningar av det äldre språkbruket med en efter hand framträngande artikel giva: GRÄF, Die Entwicklung des deutschen Artikels vom Althochdeutschen zum Mittelhochdeutschen. Giessen 1905, och FREDENHAGEN, Über den Gebrauch des Artikels in der französischen Prosa des XIII. Jahrhunderts. Halle 1906. Där finner man också förtecknad den ingalunda ringa litteratur, som behandlar artikelanvändningen i dessa språk.

Det är därför svårt att undvika, att en dylik översikt blir ett hopande av detaljer, som i mycket kommer att kvarstå på materialsamlingens ståndpunkt.[1] Därvid utgår jag emellertid från att den bestämda slutartikelns huvudfunktioner äro:[1]

---

[1] Hos Humpf, Beiträge zur Geschichte des bestimmten Artikels im Französischen. Marburg 1904, s. 6 finnes följande uttalande om en äldre avhandling: »Sie bietet nichts als eine höchst trockene u. geistlose Sammlung von Material, die sich damit begnügt, einfach die Thatsache des Auftretens od. Nicht-Auftretens des Artikels vor diesen od. jenen Substantiven innerhalb der einzelnen Jahrhunderte von der ältesten Zeit bis zum 16. Jahrh. einschliesslich zu konstatieren. Das ist aber gerade das, was die moderne Syntax als Grundfehler verwirft ~ ».

- I. att uttrycka den *definita* betydelsekategorien
  - a) *deiktisk* användning (vädjande till den närvarande situationen)
  - b) *anaforisk* användning (syftande på något förut nämnt l. omedelbart följande)
- II. att uttrycka den *expressiva* betydelsekategorien (*generell* användning).

Av dessa är den anaforiskt-definita användningen den ursprungliga och för artikeln specifika.

För att uttrycka den deiktiskt-definita betydelsekategorien har den bestämda artikeln i stort sett mindre betydelse. Dess användning här är sekundär, i regel kräves även ett starkare deiktiskt ord (te. *den här* boken, trädet *där*). Enbart artikel (gärna med supplerande åtbörd), te. "titta på *pojken*, så han springer!" — "skulle *herrn* vilja hjälpa mig?" — "för *dagen* hinner jag inte mer" — "han reser i *dagarna* till Stockholm", (således dels i fråga om rum och dels ifråga om tid). På sätt och vis kan man även tala om en slags deiktisk användning av artikeln ifråga om en författares skildring av vad han "med skaldens öga ser". Han vill liksom direkt peka ut, hur bilden eller situationen ter sig. Han bryr sig ej om att upplysa om att där står en stol och på den sitter en flicka etc., utan han säger direkt: "*flickan* sjönk tillbaka i *stolen.*"[2] Den folkliga berättelsen karakteriseras däremot av det andra, omständligare förfaringssättet, vilket därför även blir nästan obligatoriskt för sagostilen. Ofta ligger det en särskild stilistisk finess i ett dylikt deiktiskt framställningssätt. Det kan sägas ingå i tekniken för den kortare berättelsen, novellen och skissen. Det kunde vara av intresse att se, hur olika författare tillämpa detta, särskildt ifråga om “sättet att börja stycken“.

---

[1] Se Noreen, Vårt språk, V, §§ 17 o. 16.

[2] Se te. Wegener, Untersuch. über die Grundfragen des Sprachlebens, 108.

Den anaforiska användningen av artikeln innebär, att substantivet får sin bestämdhet genom något förut nämnt eller omedelbart följande. I den enklaste formen sker detta genom att ett förut nämnt *en gosse* upptages genom *gossen,* eller genom att en bestämning följer av exempelvis formen: “*fadern* till gossen“. Egentligen sak samma är också, att ett sammanfattande ord begagnas om något föregående, te. “*berättelsen* gjorde ett djupt intryck“ — “de upphörde med *leken*“. Bestämdhet kan vidare anses vunnen genom sammanhanget med något förut omtalat, vara genom detta antytt, vara därtill ett tillbehör etc., te. “han låg till sängs, *huvudet* hade sjunkit ned på *kudden*“ — “han knackade på, *dörren* öppnades genast“. Men bestämdheten behöver ej vara avhängig av något förut yttrat eller omtalat. Den kan vara given genom gemensam erfarenhet. För invånarna i en stad är sålunda utan vidare klart vad som åsyftas med: *torget, ån, kyrkan, borgmästarn* etc., och för familjens medlemmar är det ingen tvetydighet att tala om: *salen, köket, pianot* o. s. v. Eller en person kan i ett sällskap helt oförmedlat till en annan rikta en fråga: “Minns du *sjalen?*“, och den tillfrågade uppfattar tack vare en gemensam erfarenhet genast vad det är fråga om, under det att det för de övriga är frimureri. Det kan ju naturligen även hända, att ej heller den tilltalade utan vidare förstår den anaforiska hänsyftningen. När barn skola berätta, händer det, att de ej ha sinne för att den gemensamma erfarenheten saknas, te. “jag frågade G., om det var vackert i kyrkan, och då sa *herrn,* att jag skulle be pappa om en slant att gå dit. — Hvilken herre? — Jag vet inte, han kom på gatan“. Nordström, Borgare, 125. Ej heller torde det vara alltför sällsynt att få höra ett sådant uttryckssätt som: “∼ och när jag frågade *Dominikanern* — det var en Dominikaner der bland många andra — jo, jag frågade hvad det skulle betyda, och då svarade han: ~." Strindberg, Till Damaskus, 166. Jag kan visserligen använda ett uttryck som: "att — såsom *skalden* säger — inom Sveriges gräns erövra Finland åter", utan att ens själv veta vem skalden är, men ursprungligen inlägges i ett dylikt uttryck betydelsen: "som vi alla känna till". Man begagnar på så sätt artikel anaforiskt om vad som tänkes välbekant, särskilt genom att vara sedvanligt, obligatoriskt l. d., te. "*barnet* väntas" (den förstfödda) — "*applåderna* uteblevo ej" — "vi tar väl *supen* nu" — "han sitter inne med *millionerna*" — "jag gav honom *sparken*" (vare sig det nu är fråga om den som betecknar "lycka till!" eller den som är liktydig med "avsked på grått papper").[1] Ett dylikt uttryckssätt är därför bl. a. vanligt i varjehanda slags slang (kotteri- och yrkesspråk) för att ge "hemlandstonen". En kanske alldeles tillfällig bildning kan sedan vinna vidsträckt spridning. På så sätt har man att förklara en hel del uttryck, där man vid första påseendet finner artikeln omotiverad.

För alla genom erfarenheten utan vidare bekanta äro te. *himmelen, luften, rymden, skyn, horisonten, jorden, marken, solen, månen.* Såsom i endast ett exemplar förekommande (oavsett om det sedan finnes flera solar etc.) äro de expressiva i högre grad än *salen, torget* etc.[2] Man kan säga, att de äro anaforiskt bestämda genom en för alla gemensam erfarenhet, men å andra sidan kunna de sägas vara deiktiskt bestämda såsom omedelbart givna, alltid närvarande, aktuella för alla.

Ehuru det ej är någon skarp gräns mellan artikelns deiktiska och anaforiska användning, kan det vara praktiskt att taga denna indelning till utgångspunkt. Såsom redan nämnts, är den deiktiska användningen sekundär. Vad som är deiktiskt bestämt har ursprungligen ej behov av artikel, det är omedelbart givet, en närmare precisering behöves ej.[1] När det därför blir fråga om en redogörelse för slutartikelns deiktiska användning, kommer denna att i huvudsak röra sig om i hur utsträckning artikeln här trätt i stället för den ursprungliga artikellösa formen och i vilka fall denna alltjämt bibehålles. Härvid komma då framför allt i betraktande: 1) *vokativ* och *utrop* (deiktisk bestämdhet i rummet) — Delvis i anslutning härtill 2) *släktskapsord* — 3) *tidsuttryck* (deiktisk bestämdhet i tiden) — 4) ord av nyssnämnt slag, som beteckna något endast i ett exemplar förekommande, typen *helvete*. Dylik deiktisk bestämdhet på grund av egennamnskaraktär har även betydelse inom de föregående grupperna — 5) typen *böja knä*. Av dylika förbindelser behandlas här ss. särskilt belysande sådana, i vilka ingå namn på kroppsdelar — på grund av en, om man så vill, deiktisk bestämdhet (ss. varande mer omedelbart givna) antogo dessa ursprungligen ej artikel. Slutligen 6) typen *himmel och jord*. Bland dessa "dubbeluttryck" framstå i viss mån sammanställningar av "deiktiskt" bestämda uttryck, te. *himmel och jord,* bryta av sig *armar och ben.* Att sammanföra allt detta under en avdelning deiktisk användning är tydligen tämligen oegentligt och godtyckligt, men man får därigenom en översikt över områden, där artikeln (huvudsakligen beroende på deiktisk bestämdhet) först senare och efter hand gjort sin rätt gällande, och där man därför också har gott tillfälle att följa striden mellan de båda uttryckssätten.

---

[1] *Goddagen* o. d. (se SAOB, D 48 o. Sv. landsm. h. 114, s. 245) kanske efter ett »hälsa *goddagen*» med här ifrågavarande användning av artikeln, liksom i te. »hälsade *gudsfriden*, som nödtorftigt besvarades». Högberg, Den stora vreden, 32 (presentuppl.) Jfr Tobler, Verm. Beitr., III, 131.

[2] Om expressiva individnamn l. egennamn se Noreen, Vårt språk, V, 280 ff. Jfr H. Bertelsen, Fællesnavne og egennavne.

Då ett närmare utförande av de förut exemplifierade olika faserna av anaforisk bestämdhet ej har någon större språklig betydelse, kommer en detaljerad redogörelse för slutartikelns anaforiska användning att röra sig om olika bestämningars inflytande på artikelanvändningen.[1] Därvid behandlar jag först bestämningar, som föregå, därefter sådana, som följa efter — enligt följande schema: 1) *genitiv, poss. pron.* 2) *en(dera) etc.* 3) *båda, bägge* 4) *alla, samtliga* 5) *denne* 6) *samma* 7) *particip* (“*juridiska pronomina*“) 8) *'på höger hand', 'på rätt sida' o. d., 'svensk dikt', 'bleknad gosse'* 9) *'stora båten'* 10) *superlativ, ende etc.* 11) *'den heliga skrift', 'de vida djup'* 12) *'de kämpar', 'de romare'* 13) *demonstr. pron. 'den'* 14) *inf., att-sats* 15) *relativsats* 16) *titlar, 'hotell Rydberg', 'klass 6'*.

---

[1] Jfr te. en uppgift i WRIGHT, English Dialect Dictionary, § 374, b, att artikel saknas »before a noun, to which attention is called: look *at neck*, why 'tis all bare».

Som bakgrund för framställningen av slutartikelns generella användning skulle givetvis krävas en översikt över svenskans olika möjligheter att uttrycka den generella specieskategorien, men jag har måst inskränka mig till att ta fram några drag, som kunna ge en antydan om de rådande tendenserna.

I denna översikt har jag sålunda bl. a. ej till behandling upptagit frågan om slutartikel vid “egennamn“, varken personnamn[2] eller, än mindre, ortnamn. Frånvaro av artikel på grund av ordets lånordskaraktär (*rektor, kasus, centrum, praxis, parkett* etc.) eller av fonetiska skäl (*-an, grind* o. d.)[1] har lämnats åsido. Likaså har jag ansett det för frågan om slutartikelns användning vara tämligen gagnlöst arbete att göra upp någon mer eller mindre fullständig förteckning över substantiv, som ej ha bestämd form, och över substantiv, som endast förekomma i bestämd form.[2] Till extraordinära artikelförhållanden ifråga om telegram- och affärsstil („*paket* returnerat“) och kommandospråk („*gevär för fot*“) har ej tagits hänsyn, och de tillbörliga sidoblickarna på dialekternas bruk av artikeln ha tyvärr måst bli sporadiska och knapphändiga.

---

[1] En viss överensstämmelse får denna disposition med den tudelning av användningen, som göres av Gräf, Die Entw. des d. Art. uti: a) Das Subst. für sich allein stehend, b) Das Subst. besitzt schon andere Bestimmungen, och likaså av Falk-Torp, Da.-no. syntax, s. 65.

[2] Se härom te. Noreen, Vårt språk, V, 400. o. Hellqvist, Stud. i 1600-talets sv., 95. För det äldre språkbruket är det belysande, att Ol. Rudbeck i sina rektorsbrev till universitetskanslern skriver te. *Prof. Liungen* Bref af O. Rudbeck d. ä., utg. Annerstedt, 139, *H. G. Excellens Riks Ammiralen Stenboken*, a. a., 141. Det nuvarande familjära, hypokoristiska bruket kan ge upphov till missförstånd av den bekanta typen: »Hvad heter kompanichefen? — *Feilitz* — Hvar fan fick han dä ifrån? *Feilitzen* heter han. — Ja, när man talar om 'en ja!» Strix 1905, nr. 31. Det kan förtjäna tilläggas, att den feminina ändelsen *-an* tycks vara jämförelsevis vanlig (jfr: ~ *Theklan* Åhlander, *Astran* Torsell, *Amandan, Olgan* gå redan omkring i torget och småle huldrikt. Söndagsnisse 1905, nr. 35).

---

och bl. a. delvis ha ersatt det äldre *-skan* vid släktnamn, så att det kan heta te. *Falkan, Smithan.* I exempelvis uppsalaspråk är *-an* vanligt även i mask., te. *Jontan, Sventan, Robban, Ursan* (John, Sven, Robert, Uhr resp.)

[1] Notiser om dessa saker finnas i språkläror, Linder, Regler o. råd$_3$ § 32, etc.

[2] Inom Seminariet för nordiska språk i Uppsala ha däröver skrivits uppsatser. — Det är ju ej alltid säkert, att vad som nu av oss fattas som slutartikel, till sitt ursprung är det. (Jfr te. artiklarna *drott* o. *gry* i Tamm, Etymol. ordb.) Så äro med all säkerhet »ta till *luffen*» o. d. av tyskt ursprung och utan något ursprungligt sammanhang med slutartikeln. Sannolikt förhåller det sig på liknande sätt med »ta i på *skarpen*», som vi emellertid uppfatta som adj. *skarp* + slutartikel. I andra fall, te. »hoppa på *raken*» (= »på fötter», om simhopp), är det inte omöjligt, att det är fråga om slutartikel, direkt lagd till ett adj. Dylika s. k. substantiveringar äro ju i övrigt ingalunda främmande för språket, te. *lillen, lillan, gamlen, längen, styggen,* — *teen* l. *närmern* o. *fråen* l. *fjärmern* Hyltén-Cavallius, Wärend o. wirdarne, II, 84, *ådern* (den andre) Rydqvist, Sv. språk. lagar. II, 502. Att ordningstalen få slutartikel tycks vara ganska allmänt, te. »han kom *förstén*», »han blev *tredjen* i ordningen». Om elliptiska bildningar som *storan* i st. f. te. *stora båten, Stora teatern,* se nedan avd. '*stora båten*'.

I. Definit användning.

A. Deiktisk användning.

1. Vokativ o. utrop.

Ehuru vokativen är ett lystringsord till en viss närvarande person, är det ett för skilda språk gemensamt drag att i detta fall ej tillägga substantivet någon bestämd artikel. Situationen gör den deiktiska artikeln överflödig. I svenskan har också denna artikellöshet alltid varit och är fortfarande det normala.

Den rena lystringsbetydelsen föreligger i sådana fall som: "*pojke,* stanna!" — "*kypare* ohoj!" — "*barn,* akta er!" — "*kamrater!* ett fyrfaldigt leve för den nybakade studenten N. N.!" Vid anrop i bönens form likaså: "*Herre,* hör din tjänare talar!" och vid de ursprungligen som anrop menade: *o himmel!* — *o milda öde!* o. d., som emellertid sedan ofta ha betydelsen av utrop, te. *herregud!* En motsvarighet i skrift till lystringsordet äro överskrifterna i brev: *broder!* — *kamrat!*

Ofta är emellertid lystringsbetydelsen av underordnad vikt. Vi begagna i stor utsträckning vokativer såsom smeknamn eller okvädinsord — således stående på gränsen till utrop — och om ej annat så giva dessa inskjutna vokativer åt vårt tal en förtroligare, vardagligare prägel. De individuella vanorna och modet för dagen skapa här en rik omväxling i uttryckssättet.[1] Ex.: "vet hut, *karl!*" — "skäms du inte, *flicka!*" — *eländiga människa!* — "nu,

---

[1] Cederschiöld, Svenskan som skriftspråk$_2$, 107—108.

pojkar, ska vi ha livat!“ — “för då bussar jag hund på er, *lymlar där!*“ Strix — “*barn ni,* ni får allt låta bli det där“. — “*du yngling,* skulle du vilja göra mig en tjänst?“ — *du lilla pyre!* — *du gamle skojare!*[1] Som synes använder man gärna ett tillägg av ursprungligen mer deiktisk karaktär, ss. “där“ eller 2 pers. pron., det senare såväl före som efter.[2]

Artikel kan emellertid användas — för att förläna uttrycket en särskilt smeksam färg. Beckman, Svensk språklära, 24 anför från barnkammarspråket: “så, *lilla gossen,* inte gråta“. Men naturligtvis även i andra närstående fall: “nå, *lilla gumman,* vad säger du?“ — “*kära gubben du,* flickorna har gått ut“ Edgren-Leffler, Tre komedier, 86 — “Nå, kom då hit, *lilla dränglunsen*, och ge mig lite pengar!“ Strindberg, Röda Rummet, 47 (fru C. N. Falk till mannen) — “se här, *hjertesnoppen,* håll i det här så länge“. E. Ahlgren-Lundegård, Den bergtagna, 2 — “nej, är det du, *tösen,* sade han.“ Ullman, Präster, 170, däremot i annan sinnesstämning: “vet du hvad du gör, *tös?*“ a. a. 192. Även vanligt till djur: “po-ah, *flickan lilla!*“ Strindberg, Skärkarlslif, 10 — “Ladugårds-gumman, som ropade till boskapen: kom *barna!* kom *barna!*“ Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif, I, 106.

Konstruktionen stammar uppenbarligen från barnkammaren. Betecknande är det äldsta exemplet, jag känner: “Våra Ammor, när de narras med Barnen, ropa de *Bane lilla*“. Rudbeck, Atland, 3: 739 (1698), anf. SAOB, B 362. “Våra Ammor“ bruka ju härma barnens vana att tala om sig själva i 3:dje person (“får Karl göra det, mamma?“) genom att använda 3:dje person vid tal till barnen: “seså, inte ska *gossen* gråta!“ och lätt nog sker härifrån övergången till det vokativiska: “*gossen*, inte gråta!“ (märk särskilt: “*gossen* inte gråta!“) Dessa tilltalsord ha alltså karaktär av namn — oftast smeknamn: “raringen“, “hjärtegrynet“, “dränglunsen“ etc. — och stå som sådana även vokativiskt.

---

[1] Härtill kommer den bekanta typen: *din kanalje,* som svenskan har gemensam med övriga nordiska språk, se Noreen, Vårt språk, V, 218 och där anförd litteratur. I Språk och stil X, 71 ff. har J. E. Hylén jämfört svenskans användning av pers. o. poss. pron. vid tilltal.

[2] I Gyllenborg, Swenska sprätthöken 1740 finnas t. o. m. sådana exempel som: »Dra nu ända till blåkulla *din utbasade tyfpoike du*» 68, *dit dumma fä du* 69, *din leda Flicka du* 56.

Men detta är icke det enda fall, där svenskan har artikel vid vokativ. I dagliga livet röra vi oss numera ständigt med uttryck av typen: “var så god nu, *kandidaten!*“ Liksom “*gossen,* inte gråta!“ utgår från användningen av “gossen“ som tilltalsord i: “inte ska *gossen* gråta“, bör säkerligen artikelns förekomst i denna typ sättas i samband med användandet av titlar som tilltalsord. Detta bruk uppträder i svenskan vid 1500-talets slut genom tyskt inflytande,[1] till att börja med i kanslispråket, men vinner efter hand (t. ex. Putzdrummel (1697) i Samlaren, 13: 78: “will *herren* oss något förähra, nog kunna wij kjohlsäcken öpna“ — det äldsta exemplet på “herren“ som tilltal?) på bekostnad av 2 pers. tilltalsord en omfattning, som gjort svenskan ökänd (“har *tjufven* lite' snus?“).[2] Det är därför ingen tillfällighet, att just svenskan i sådan utsträckning har artikel vid vokativ, under det att den i andra språk blott uppträder mer sporadiskt. Man bör ju vänta att finna artikeln vid vokativ senare än användningen av titlar som tilltalsord, i synnerhet som i de kretsar, där ett dylikt betitlande överhuvud hörde hemma, man gärna efter franskt mönster använde *min herre*, men det är dock påfallande, att konstruktionen synes börja användas i litteraturen först fram mot mitten av 1800-talet. Tvivelaktigt är, om den dessförinnan ens i talspråk haft någon större utbredning, då den saknas även vid ett relativt gott återgivande av det lediga talet, alltifrån Putzdrummel (1697) i Samlaren 13: 74: “jo, *herre,* wij kunna komma öfverst på kiörckiokamben“ och samtalet mellan Balzar och Elsa i Argus 1734, nr. 10: “Ja, *Jungfru,* om jag lefwer til Påsk“ fram till Almqvist, Det går an: “ingen fara, *söta fru*“, Törnrosens bok$_2$, 3: 65 och Blanches pjeser: “inte rår jag för det, *söta fru!*“ Teaterstycken, I, 192.

---

[1] Tegnér i Arkiv, V, 308 ff., Wunderlich, Der deutsche Satzbau, II, 234, Erdmann-Mensing, Grundzüge d. deutschen Synt. II § 27

[2] Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk$_2$, 110.

Emellertid finnas några enstaka exempel på artikel vid vokativ från 1700-talet. Gyllenborg, Swenska sprätthöken, 39 yttrar Juncker Torbjörn: “det kan fuller så wara det *wälborna Frun,* men jag mente ~“, men samme person säger strax förut: “Sitten i fred *wälborna Fru*“ 37 och: “Hör *Fru,* jag wil så begynna som ~“ 38. Även för övrigt alldeles regelbundet utan artikel, t. e. “sachta sachta *Grefwe*“ 2 (Baron Stadig), “*Kiära wälborna Jungfru,* efter ni skall bli ~“ 118 (drängen Truls). Det är ju därför möjligt, att här endast föreligger ett tryckfel. Vidare avslutas ett uppländskt bröllopskväde från 1770 med välönskningen: “ farin wäl *Herr Kumsarin,* farin wäl *kär Fruа,* farin wäl.“ Uppl. fornminnesfören. tidskr., IV, 341, och i ett östgötskt bröllopskväde, likaledes från 1770, heter det: “Gus fred kjär go wjänner! *Herr Munsern! Mamseln!/*“ Ja bees om förtänkjelse järna/“ Firmenich, Germaniens Völkerstimmen, III, 849. I bröllopsdikterna för övrigt utan artikel, t. e. “Ja ä så dristug, om Förtänckelse, *Munser./*“ Firmenich, a. a. 870.

Det är nog betecknande, att dessa första exempel (frånsett det tvivelaktiga från Sw. sprätthöken) äro hämtade ur texter på dialekt. Tydligt är, att man snarast bör finna artikel vid vokativ i deras mun, som ha anledning att ofta använda en och samma titel som tilltal. Detta är särskilt fallet med tjänstefolk o. a., för vilka *herrn, frun* l. d. ju bli verkliga namn. Det första mera konstanta användandet av artikel vid vokativ, som jag kunnat finna, tyckes också peka i den riktningen, att konstruktionen först använts i “tjänstefolksspråk“. I en dramatisk bagatell med titeln "Blixt och dunder" uti tidningen Kapten Puff 1857, nr. 27—29 säger barnjungfrun (och kvasibarnjungfrun-fästmannen) till herrn och frun i huset: "här är jag, *frun*" — "var lugn, *herrn*" (summa 7 ex., men: "se inte på mig, *kära fru!*"), och omväxlande med *kamrer* (3 ex.) förekommer *kamrern* (2 ex.). Frun däremot använder regelbundet: *min herre*, bl. a. till sin man, och denne säger till fästmannen: "huru, *korporal*, är ni ännu kvar". På samma sätt i Söndagsnisse 1864: "*go'a frun!* stammar den stackars jungfrun förlägen", nr. 49 — "nej, *söta herr pastorn*, jag är bara 22, jag", nr. 10 (en tjänsteflicka), men samma person strax därpå: "men *go'a herr Pastor*, hon är alldeles lam", och i skämttidningarna från denna tid finner man annars sådana exempel som: "nej, *söta fru*, svarade pepparkaksmadamen" Friskytten 1848, nr. 9 — "*snälla goda herre,* gif mig en slant till litet mat" Söndagsnisse 1862, nr. 17— "*vaktmästare*, ska' vaktmästarn gå på studentkonserten i morgon middag" Söndagsnisse 1864, nr. 20.

Konstruktionen finnes påpekad redan 1862 av L. Edman i Ueber d. Gebrauch d. Artikels im Neuhochdeutschen, s. 20, not: "und im Swedischen verwendet man auch in höflicherer Anrede ebenfalls den Artikel: *Herr Ärkebiskopen! Fru Statsrådinnan!*" (anföres som parallell till det franska "monsieur le professeur" och liknande konstruktioner i äldre tyska). Detta kan möjligen tala emot det gjorda antagandet om konstruktionens ursprungliga karaktär ("in höflicherer Anrede"?)[1] eller för att den vid denna tid nått en vidsträcktare spridning. I litteraturen är emellertid dess förekomst länge tämligen begränsad, och användningen fortfar att stå i ett visst samband med dess prägel av "tjänstefolksspråk".[2]

---

[1] Den åldrige författaren har emellertid på min förfrågan benäget meddelat, att han finner min förmodan plausibel.

[2] En god parallell erbjuda några uppgifter om danskan, som annars saknar artikel vid vokativ. I Dania, III, 327 o. IV, 144

Om man exempelvis ser efter, hur Strindberg förfar härvidlag, skall man finna, att han ej använder vokativ med artikel så särdeles ofta, även då han skall återge modern vardagskonversation, utan han kan t. o. m. konsekvent begagna artikellös vokativ (t. ex. Dramatik 1893), men vanligen träffar man några enstaka exempel med artikel, och dessa synas i huvudsak bekräfta det gjorda antagandet. Te. i prosaupplagan av Mäster Olof: “Hör nu, *herrarne!*“ 35 och “Hör nu, *kyrkvaktaren!*“ 59 (skeppar Windrank), i Till Damaskus: “*Kommissarien!* Hör hit ett ögonblick!“ 277 (krögerska), i Gustaf Vasa: “glöm

---

omtalas, att prästfrun kan tilltalas med: »godaw, *hr Fruen!*» och att *Hr Fruen!* — *Hr Baronessen!* använts som tilltal »overfor Herskapet paa en Herregaard i Skanderborg-Egnen.» (En dylik besynnerlig användning av *herr* förekommer, inom parentes sagt, även i Sverige, se te. Lampa i Sv. landsm., h. 114, s. 243). Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål, om *frue:* »~ tiltale til embedsmænds og lignende folks hustruer og da mest i best. form, begynder selv i vesteregnen at blive alm.: *de æ ræt nåk, fruən!* ɔ: De har ret, frue! *næj hør, veð di hwa, fruən!*» — I tysk studentslang användes skämtsamt: »Tag, *der Herr!*» (väl efter det obildade talets: »kann der Herr mir sagen?»), och i schlesiskan: »Adieu, *die Herren!*» Erdmann-Mensing, Grundz. d. deutschen Syntax, II, § 49. I franskan förekommer i senare tid art. emellanåt vid vokativ, i det mindre vårdade samtalsspråket »in vertraulichen Anreden», te. »merci, *l'ami*» — »allons, *la mère*» — »eh, *les gars!*» och är väl närmast att jämföra med svenskans *lilla gossen* (se Tobler, Verm. Beiträge, III, 127 o. Haas, J., Neufranzösische Syntax, §§ 94, 95. Haas jämför det med användandet av kvinnonamn av typen *la Roque* även ss. vok., »eine Übertragung des Gebrauchs der dritten Person auf die zweite Person»). Artikeln i *monsieur le professeur* brukar förklaras ss. beroende på appositionsställningen, liksom även den i mht. och ä. nht. förekommande typen: *herr der bürgermeister* (Erdmann-Mensing, a. a. § 49). Engelskan har endast enstaka ex. på artikel vid vok., blott i poesi (se Caro i Die neueren Sprachen, IV, 5 f.). Likaledes i danska folkvisor (efter utländska förebilder?): »saa mænd veed, *Danerkongen.*» Falk-Torp, Dansk-norskens syntax, 69. De anföra vidare: *tosken,* »vulgært i nedsættende tiltale.» Nygaard, Norrøn syntax, 30: »Sjelden bestemt form. far aptr *Háleygrinn!*»

icke bort mig nu, *goda sekreterarn*“ 160 (värdshusflickan Agda, även 155, 157 — men utan artikel 156). Kanhända är det också i avsikt att socialt särskilja som Strindberg i Röda Rummet låter fru C. N. Falk och hennes väninna, revisorskan, säga: “skål, *herr pastorn!*“ 168, “von Bähr, *goda herr pastorn!*“ 167, under det att hennes nåd Rehnhjelm använder *herr pastor* 167, 169. “Det gör jag, *goa frun!*“ 217 svarar hustrun i Vita bergen, och Lundell, artisten, säger: “jag tackar, *herr grosshandlarn*“ 281, men för övrigt står ej i Röda Rummet artikel vid vokativ. I Fadren användes konsekvent *(herr) doktor* och *herr pastor* med ett undantag: “men se det kan en aldrig veta, *Herr Pastorn*“ 11 — det är betjänten, som yttrar detta. Däremot omväxlande *herr ryttmästare* och *herr ryttmästarn* (även enbart *ryttmästarn*), och härvid är det ingen skillnad mellan olika personer, utan samma person, t. e. doktorn, använder än det ena och än det andra.

Utvecklingen har emellertid gått därhän, att detta uttryckssätt — titel med artikel som vokativ — nu är i allmänt bruk i dagliga livet: “goddag, *professorn*“ — “nej för all del, *fabrikörn*“ — “*magistern,* får jag!“ — “ja, *doktorn,* det går verkligen inte“ — “*vaktmästarn,* ge mig ett glas“. I Nordströms Borgare finnes följande replikskifte, som inleder en drastisk betitlingskontrovers: “guafton, *fruntimret!* — Hut, *busen!* skrek hon och flög upp“, 248. Men även den mest salongsmässiga konversation skyr ej längre konstruktionen, och litteraturen avspeglar naturligen även förändringen. Emellertid förekomma ju i litteraturen fall, där det ej alls är fråga om titulerande i vanlig mening, och där således artikeln ej kan användas, t. ex. “var lugn, *prinsässa,* där du sitter och stirrar ~ “ Forsslund, Storgården$_3$, 51. Den är därför ej vanlig hos Heidenstam och Selma Lagerlöf, som ju ej åsyfta ett realistiskt återgivande av modernt talspråk. I Gösta Berlings saga exempelvis står vokativ konsekvent utan artikel, te. “men fattig måste jag vara, *majorska*“, 571 (6 uppl.).

Artikellös vokativ begagnas nämligen allt fortfarande av titlar, så snart uttrycket skall vara högtidligt, särskilt artigt l. d. Talaren vid en uppvaktning måste börja sitt tal med: *herr professor!* och den som begär ordet säger: *herr ordförande!* — det är endast den i de parlamentariska formerna mindre skolade, som kan beslås med ett: *ordförarn!* (se Svensk läraretidning 1910, s. 250). Titel föregången av “herr“ står nog gärna utan artikel, tillägget av “herr“ avser ju alltid att öka artighetsgraden, men ett mer regelbundet bruk av sammanställningen “herr + titeln“ medför användande av artikel: “var så god, *herr greven!*“

Vid den reglementerade militära titelgivningen användes likaledes ej artikel: “skall ske, *löjtnant!*“ men väl kan en löjtnant tillåta sig säga: “*sergeanten,* tag ut tre man ~.“ Och en beväring, som i tjänsten säger: “*korpral,* n:r 147 anhåller om tio minuters permission“, säger utom tjänsten: “är det befalldt? sporde han kort. — Nej, bevare oss väl, *korpraln.*“ Ullman, Tord, 149. Ty i det civila livet heter det ju: “*löjtnanten,* får jag lov presentera min dotter?“

Per Hallström låter i Erotikon$_2$ konsekvent alla tilltala prof. Serenius med *professor,* te. “tänk igen, *professor,* tala igen“ 142, “ett ögonblick, *professor*“ 140 — det är endast backfischen, som avviker härifrån: “ja, *professorn,* vi äro beredda ~“ 129, 140, 156. Härmed åsyftar han nog att karakterisera ett manierat sätt att tala, som för att vinna en viss avmätt värdighet undviker det blanknötta skiljemyntet: titel med artikel.

Likartat härmed är bruket att använda titel utan artikel till en närmare bekant, en god vän, som man ej annars titulerar. Detta är medvetet skämtsamt, man kan te. hälsa: “goddag, *licentiat!*“ — i synnerhet om denne är “nybakad“, eller man får höra en student, som kommer på gatan och dunkar ett par goda vänner i ryggen, hälsa med ett: “hej, *herrar!* hur mås?“ Familjens läkare tilltalas av frun med *doktorn,* men av mannen, med vilken han är god vän och bror: “nå, *doktor,* hur har vi det i dag?“ Ett dylikt bruk vittnar ju i sin mån om hur fast fot titel med artikel som vokativ nu fått i svenskan.

Det är emellertid möjligt, att detta ej i samma grad är fallet landet runt. När Ernst Ahlgren te. så gott som alltid använder artikellös vokativ — bl. a. så markanta exempel som: “jösses, *fru,* det är inte så farligt, ~ lugna sig, *fru lilla.*“ Pengar$_2$, 135 (en trotjänarinna) —“ men när den siste gått med sitt “tack, *fru*“ och sina förfärliga näfvar ~.“ Fru Marianne, 144 — och Ossian-Nilsson likaså, vore det tänkbart, att detta hade sin grund i skånskt talspråk, men snarast är det här fråga om litterär påverkan från danskan.

Bruket att använda poss. pron. vid vokativ var ju förr efter franskt mönster synnerligen vanligt, och ännu kan man få höra äldre personer använda *min herre, min fru* o. d. på 1700-talsmanér. Även begagnas dessa uttryck gärna patetiskt (vanligen låtsat), te. “*min herre,* hur kan ni understå er!“ — “nej pass, *min herre,* den gubben gick inte!“ Fullt bruklig är pluralen: “given går, *mina herrar!*“ Värdinnan bjuder sina gäster till bordet med: “får jag be er ta en smörgås, *mitt herrskap*“, men tjänstflickan anmäler: “nu är maten färdig, *herrskapet*“ v. Melsted, Nöd, 168 (och vanligen ju även med olika adress). Poss. pronomen vid vokativ behöver ej bero på utländska förebilder, anslutning kan ju ske till sådana uttryck som: *min son, min vän,* te. “nej, *min gubbe lilla,* det skall vi bli två om“. Även vid egentliga titlar: “*min bästa kandidat,* hur kan ni tänka er något sådant!“ — “*min kära grefvinna*“ (Gösta Berl. saga). Man kan t. o. m. få höra *min goda vaktmästarn* genom kontamination med *goda vaktmästarn.*

Mellan vokativ och utrop är steget, såsom ovan s. 10 framhållits, ofta obetydligt. Jag kan te. i förargelsen fara ut: "*pojke då,* så du bär dig åt!" men också: "*pojken du,* så han bär sig åt!" Ehuru detta sista har karaktär av utrop, kan det även vara riktat till personen ifråga.[1] Som utrop begagnas såväl *stackare!* som *stackarn!* och *den stackarn!* och med adjektiv: *arma stackare! arma stackarn! den arma stackarn!* Vanligast av dessa typer äro nog *den stackarn* (SAOB, D 800) och *arma stackare*, te. "ja, jag säger, *de barna, de barna!*" — "*dumma idiot där,* det kan han väl begripa själv". Endast artikellös form kan fogas som utrop appositionellt till 1:sta pers. pron., te. "jag olyckliga varelse!" Däremot såväl med som utan artikel till ett 3:dje pers. pron.: "han, *stackars människa(n),* har det allt svårt."[2] Likaså: "hade väl suttit och tänkt på, *stackare,* att han var" ~ Lagerlöf, Jerusalem, I, 175 och: "och gamla boken är som en melankoliker, han skrattar aldrig — *stackaren*". Lundegård, Vict. Benedictsson, 224.

En konstruktion, som väl har samband med dessa utrop, är: "och der gick han — *gamla latmask* som han var! — och hofverade sig ~" Ernst Ahlgren, Folklif, 177 — "en halffjärding på hela skötlanget mitt, *fattiga fiskarluns* som jag är". Nordström, Fiskare, 77.

Typen *arma stackarn* förekommer väl i vardagligt tal men är dock tämligen sällsynt utom i ett sådant fall som: "*gamla människan!* hur kunde hon bära sig så åt!" Andra exempel äro: "Om Er? ~ *Gamla gifta Mannen?* Jag mente bland ungkarlar". Dalin, Witterhetsarbeten (1767), V, 88 — "men var inte barnslig — *stora flickan* — när herr doktorn har den godheten" Ristell, Visittimman, 36 — "*stora pojken!* vet du då inte skäms!" — "en gång grät han riktigt, du — *stora, starka karlen* — och bad mig så vackert“ Edgren-Leffler, Tre komedier, 51 — “*fina herrarna!* nej, det tror jag verkligen inte“. — Dessa slags utrop böra säkerligen sammanställas med: “han är *stora gossen*“, till vilken konstruktion jag senare återkommer.

---

[1] Det är åtminstone ett språkbruk, som inte förefaller mig främmande.

[2] Jfr danskan, Mikkelsen, Dansk ordföjningslære, 196.

När det Röda Rummet, 60 heter: “det är förbannadt *synd på pojke!*“ ehuru en viss bestämd person — Arvid Falk — avses, är man benägen att ställa detta i något slags samband med den utpräglade utropskaraktär, som uttrycket har. Förmodligen har det påverkats av den mycket vanliga konstruktionen: “han är en *lymmel till pojke!*“ [1] Man kan säga, att *synd på pojke* till betydelsen motsvaras av såväl: “(den) pojken“ som: “en sådan pojke (som han är)“, men *synd på pojke* är särskilt emfatiskt. Andra exempel härpå äro: *stil på kvinna!* Molander, Vårflod, 113 — “nej se Majken, det är annat slag, det är *ruter i flicka* ~“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärg.$_3$, I, 73 — “Honnett *hjerta på karl!*“ Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif I, 52.

Anm. Den fsv. växlingen mellan stark och svag böjning av adj. vid vokativ och utrop (te. i »De uno peccatore»: *armber man* vid sidan av *käre son*) har efter hand så gott som alldeles uppgivits till förmån för den svaga. Om ställningen på 1600-talet se Hellqvist, Studier i 1600-talets sv., 175, och ännu Gyllenborg, Swenska sprätthöken, 81: »*Unger man*, wet at gubben inte begiär ~». Om det ända in på 1700-talet vanliga bruket av oböjd form i över-l. utanskrifter på brev, te. *Ädel och Högachtad Hr secreterare* (brev från Linné 1744), som beror på danskt och tyskt inflytande, se Kock i Sv. landsmålen, XV:5, s. 30 ff. Huvudsakligen på svagton i stående förbindelser bero: »*nådig* herre», »*gunstig* herr värd», »*vördig* prost» o. d.[2] *Fattig* emellanåt på samma sätt: »det är synd om honom, *fattig stackare!*» men: »hur ska jag, *fattiga barn*, kunna öppna en sådan kruka» Lagerlöf, Nils Holgersson, I, 186. Jfr syndabekännelsens: »Jag fattig syndig människa» (Then Swenska Messan, 1531: »jach fatigh syndogh menniskia som j synd bådhe aflat och född är/» men: »ther forlater iach mich vppå arme syndare/») — »och äfwen jag, *owärdig* Auctor, när jag detta skrifwer ~» Dalin, Witterh. arb. (1767), V, 62 — »Jag sitter här ensam, *gammal gumma»* Lagerlöf, En herrgårdssägen, 104. *Liten* förekommer även: *stackars litet barn!* Strindberg, Herr Bengts hustru, 109 — »tvärtom, *liten vän* — det är nog det klokaste jag kan ta mig till» Ullman, Präster, 292 — väl närmast från folkvisestilen (Liten Karin etc.) Likaså: »kom, kom, *fager ungersven!»* En stelnad rest av den gamla starka böjningen är slutligen *gott folk*.

---

[1] Om denna konstruktion se Noreen, Vårt språk, V, 219, Mikkelsen, Da. ordföjningslære, 77—78.

[2] Kock, Svensk akcent, I, 190.

2. **Släktskapsord.**

Såsom vokativ ha släktskapsorden, framför allt *fader* och *moder,* alltid haft stor användning. Detta har varit en orsak till att de även annars stå utan artikel. Men framför allt, de ha deiktisk bestämdhet inom familjekretsen och fungera där som egennamn; i övrigt förbindas de ofta med poss. pron., vanligen ställt efter substantivet, och som dessa uttryck ständigt förts på läpparna, har även här den från artikelförhistorisk tid ärvda artikellösa formen bibehållits. Allt som allt, tendensen att använda släktskapsorden utan artikel har varit mycket kraftig, och därigenom har den verkat i stor utsträckning även utom området för egentlig släktskapsbeteckning.

Framför allt ha emellertid släktskapsorden utan artikel deiktisk användning, dvs. begagnas ifråga om den talandes eller den tilltalades släktingar.[1] Syftande på den talandes släkt (tilltal eller omtalande): “vill *far* följa med?“ — “*mor* hade inte tid“ — “vill *faster* hjälpa mig?“ — “*svärmor* är dålig“. *Bror* och *syster* brukas ju i ursprunglig bemärkelse ej numera som tilltal, men i äldre sirlig stil förekommer det, te. “*syster* lärer wäl imaginera sig, att ~ “Levertin, Rococonoveller$_2$, 92 (brev); vid omtalande: “~ som jag hördt i dag, at *Bror* skaffat sig en tienst på halsen nu på sina gamla dar“ Modée, Fru Rangsiuk, 30 — “Det vet jag visst, när *bror* kommer hem, han skall bli något glad". Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif, I, 92 — "nej, *bror* kunde omöjligt komma ~" kan man fortfarande säga, mera vårdat än *bror min.* Ifråga om interlokutörens släkt tillsättes nog vanligen poss. pron., men enbart släktskapsordet utan artikel kommer till användning bl. a. som ett sätt att undvika betitlingsvårigheter ("er" l. "din" l. förnamn l. titel?) och framför allt användes det till barn (ss. också BECKMAN framhåller Svensk språklära, 23): "hur står det till med *far?*" — "har *bror* tagit examen än?" — "sedan hjelper nog *syster* alla och förhör Er ~" Hallström, En gamm. historia$_2$, 11 (magistern till barnen om deras syster).

---

[1] Jfr Bertelsen, Fællesnavne og egennavne, § 28.

Gäller det däremot en tredje person föredrages artikel l. poss. pron.: "han har ingått som delägare i *faderns (sin fars, far sins)* affär" — "*fadern* är godsägare" — "jag känner *hans bror*". Emellertid begagnas undantagsvis även artikellöst substantiv: "har han *bror* med sig?" — "*svärmor* kunde han aldrig tåla" — "K. ~ njöt ~ af den vemodsfulla längtan att göra en liten afstickare hem till *mor* och gamle Påhl" Ullman, Präster, 39 — "kunde det mycket väl hända, att Erik tog *svåger* afsides och "ref" honom på en femma" Strindberg, Giftas, I, 120 — "och så vill *lilla bror* springa bakom skynket och se på *systers* julklappar" Strindberg, Svenska öden o. äfventyr, II, 155. *Lilla bror*, *stora bror* etc. kunna ju användas som verkliga namn. Överhuvud har man dock en känsla av att användningen här är tillfällig och sekundär. *Pappa* och *mamma* begagnas dock även i detta fall rätt ofta utan artikel: "han har alltid varit hemma hos *mamma*" — "det säger jag magistern, om magistern gifter sig, så om frun längtar efter *mamma,* så låt henne resa till mamma men inte mamma till henne" Wetterbergh, Saml. Skrift., IX:1, s. 42. Detta beror väl på att deras ursprungliga karaktär av vokativ och egennamn fortfarande är så förhärskande, så att de blott mera sällan begagnas appellativt — bestämd form te. “det vill säga, när *pappan,* gamla Falken, dör“ Fredrika Bremer, Hertha, 12.

Samma fördelning ifråga om artikelns användande vid släktskapsord råder redan te. i Chronanders dramer, Surge 1647 och Bele-Snack 1649. Att artikellösa former ej förrän ungefär vid denna tid påträffas i litteraturen,[1] beror endast på källornas brister som återgivare av talspråket, ty *fader* och *moder* te. ha naturligtvis fortlevat i talspråket tiderna igenom. I Surge heter det sålunda: “guld och penningar ey feelar / ty them migh *fadher* meddeelar / Hwad *fadher* itt helt åhr samkar / medh arbete och swåre tanckar/“ Hanselli 21: 24, således = “min fader“, och på samma sätt s. 51, 53. I Bele-Snack, såsom tilltal: “Doch wil iagh alt sådant ställa vthi *fadhers* gunstigha behagh“ a. a. 171 (ytterligare 2 ex. på samma sida) — “som *fadher* badh, wij oss strax begifwa“ 130; vidare *modher* 155 och *brodher* 123 vid omtalande. Däremot ifråga om 3:dje pers.: “när *fadren* bägges theras taal hört haar“ 151,170 (= hennes) — “*modrens* seder tu wäl vthleeta“ 137 (= hennes) — “förslösar *fadrens* godo bort“ 10 (= sin). Men dessutom förekommer dock såsom tilltal — jämte det nyssnämnda *fadher* 130 och: “wij tacka *wår fadher* ödmiukelige“ 127 — även: “wij effterföllia med stoor flijt / *fadrens* trogna förmaning“ 127. Detta får jämföras med uttryckssättet i de i Silfverstolpes Historiskt bibliotek II publicerade breven från Sigismunds rådsherrar på 1590-talet. Här tilltalas adressaten — omväxlande med *min broder* — med *broder(e)n,* såväl när det är en köttslig broder: “*Broderen* will jagh nu her medh befalle Gudh“ 269 (Thure Bielke til Hogenskild Bielke) — “schrifue *broderen* til“ 285 (desamma) som även annars: “kunne jag ligwel icke lathe mhz fåå ordh att skriffue *brodern* til“ 284 (Gustaf Banér till Hog. Bielke). Den skrivandes broder omtalas likaledes med *brodern*: “och hade nu gerne sendt Eder Copien men jag haffuer än inted fått henne ifrån *brodern*“ 264; jfr *hustrun* för *min hustru*, te. 265. Såsom förut (s. 12) berörts, börjar vid denna tid bruket av 3:dje pers. vid tilltal, och det är detta, vi här ha att göra med. Kanslistilens typiska uttryckssätt — med artikel — avbrytes emellertid även av artikellösa former: “mhere warder *broder* aff h. Thures breff förnimmendhz“ 293 (Gustaf Banér till Hog. Bielke) — “min k. hustru och alle the små serdeliz Jahan lille som än intz sedt *farbror* lathe kärligen helsse min k. b.“ 304 (Gustaf Banér till Hog. Bielke) — och tack vare den starka analogien kan den artikulerade formen ej bli annat än tillfällig ifråga om släktskapsord i deiktisk användning.

---

[1] Frånsett naturligen äfsv. I Codex Bureanus te. växla *faþer* och *faþeren,* men knappast efter någon skönjbar regel — det skulle då möjligen vara, att *faþeren* begagnas, då dess »korrelat» är mera avlägset, ej omnämnes i samma eller föregående sats.

I nutida slang förekommer emellertid, att den bestämda formen begagnas i betydelse av *min* eller *din* — på sätt och vis en parallell till de nyssnämnda brevens *broderen*. Man vill därigenom giva uttrycket en “högtidligare“ prägel. Ex. “*fadern* vill inte släppa till någon kova“ — “var har du gjort av *brodern?*“ Sedan kan detta ytterligare bättras på till *faderskapet, brodershjärtat* o. d. Samma tendens gör, att man i vardagligt tal kan få höra *broder min* i st. f. *bror min.*[1]

---

[1] Synnerligen ofta ersättas de nakna släktskapsbeteckningarna av hypokoristiska bildningar. Redan i de omtalade breven från 1590 heter det: »k. h. *far kär*, jagh hade well ~» Hist. bibl., II, 300, varvid är att märka, att man förlorat känslan av det ingående *kär* och därför kunnat låta det föregås av ännu ett *kära* (k.). (Jfr *fru Fru-mor* — *herr far* och *fru mor* användes mycket i adliga familjer, av Agneta Horn te. i hennes självbiografi). Under 1600-talet tycks detta uttryck ha varit ofantligt vanligt (jfr Hellqvist, Stud. i 1600-talets sv., 15) och det förekommer ännu dialektalt (te. i Kalmar l.). Nu vanligare: *kära far* o. *kära mor*. *Söta far* användes ofta under 1700-talet, Geijer te. skriver regelbundet i sina brev till föräldrarna *S. Far och Mor*. Det reduceras i talspråket till *sta far* (Kock, Svensk akc., I, 190), te. »att *s'ta far* orkar prata» Runeberg, Efterl. skrift., I, 179; Sv. Landsm., I, 617,

Släktskapsordens sekundära användning utgör en direkt utvidgning av deras egennamnsanvändning, och ur artikelsynpunkt råder därför också överensstämmelse. *Far* och *mor* användas sålunda även om husfadern och husmodern och sedan som tilltalsord till äldre personer i allmänhet. “*Faar* i gåhlen kommer in“, Columbus, Målroo i Hanselli, II, 281 — “*Far* i Prästgåln wet fel han, hur knapt dä ä om medil åt oss“ Argus 1734, nr. 36 — “*mor* i huset kom ut ur kammaren“, Hallström, Briljantsmycket, 144. *Bror*[1] har ända till våra dagar begagnats mellan närmare bekanta, men detta bruk är nu i starkt avtagande. *Syster* så mera undantagvis, däremot i allmänt bruk i fråga om sjuksköterskor, diakonissor etc.: “*syster* har lovat att hjälpa mig“. Till bekanta av andra könet begagnades förr ofta *kusin* (denna betydelse upptages ännu av Dalin, Ordbok öfv. sv. språket 1850), te. “*Kusin* är en sträng kvinna“, Lagerlöf, Gösta Berl. saga$_6$, 533 (Beerencreutz till kapten Lennarts hustru). För att nu ej tala om det allbekanta bruket av *farbror*, *faster*, *morbror*, *moster* och *tant* (förr även *onkel*).

Ej heller användes artikel vid sammansättningar av olika slag: *gammelfar* (gamlefar), *ungmor*, *lillfar* (“att

---

not: »Far min heter äfven *stafan*» (i stockholmsslang) — är detta = *sta far* + artikel? (det supradentala n:et?) Andra hypokoristiska uttryck äro te. *falle* (< far lille) o. *molla* — finnas hos Hof, Dial. vestrog. Tiselius, Fasternamålet, 85: *fà̠bən* »vänlig benämning», < *far din*?? I så fall en parallell till att *sin* smält samman med subst. (om nu dessa ord verkligen äro att förklara så?): *farsin* Närke (Rietz), seg' mä dä I, *far-si* Belfrage, Verbet i vestg.mål., 50, *papsen* o. *mamsen* (Skåne, te. »ja gör det, *papsen lille*» Ernst Ahlgren, Fru Marianne, 5) och enligt Brate i Arkiv XVI: 166 ha även *farsan*, *morsan* o. *brorsan* samma ursprung. Eller är *morsa* en bildning på *-sa* (se Tamm, Om avledn. änd. hos sv. subst., 77), efter vilken sedan bildats *farsan* o. *brorsan?* Dessa ha nått stor spridning inom vissa trakter: »hvad är *din farsa* då? ~ *morsan* då?» Sv. landsm., I, 621 (stockholmsslang) — »under det han sökte, kom *morsan* gåendes» Molin, Ådalens poesi, 108.

[1] Jfr breven från 1590 i Hist. bibl. II.

Lill Fars Ryggtaffla blöder“, Stiernhielm, Brölopps-Beswär r. 333)[1] — *matmor* (“följde iagh medh *Maatmodher*“, Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 139 — “hur står det till med *matmor*“ Lagerlöf, Nils Holgers., I, 198), *matfar* (dial., fsv. *matfaþir*), *husmor* (exempelvis på ett sjukhus), “sien ia tåf *Husbonfar* rät wist å sant fäk wötta“ Uppl. fornminnesför. tidskr., IV: 326 (1692), “och när *husbondmor* kom hem från bröllop“, Ernst Ahlgren, Berättelser o. utkast, 119, *grannasfar, klockarfar, fiskarfar* (Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, I, 120), *lotsfar* (Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärg.$_3$, I, 64), *prostfar* (redan 1692, Uppl. fornm.-för. tidskr., IV: 328), *prästfar* (Manerä på Bygda 1743), *rättarfar, krögarfar* o. *krögarmor* (Bellman, te. Fredm. Ep. 32, 36). *gästgivarmor, kyrkvärdsmor* (Strindberg, Hemsöborna, 145), *kvastmor* (Almqvist, Grimstahamns nybygge), *nämndemansmor, riksdagsmansmor* (Lagerlöf, Jerusalem, I, 23), *tolvmansmor, torparmor* — *tomtefar, rövarfar* o. *rövarmor* Lagerlöf, En saga om en saga, 135, även om djur: *björnfar* Lagerlöf, Nils Holgers., II, 108, *bamsefar*, Molin, Ådalens poesi, 76, *orrmor,* Forsslund, Djur, 45.

Utom släktskapsorden finns det även några andra ord, som av enahanda skäl emellanåt ej stå med slutartikel. Att märka är, att de ursprungligen äro lånord. Sådana äro: *mäster, junker, mamsell, (madame, monsieur)*, te. “det var icke det första beviset *mäster* rönt på sin sons självrådighet“ Rydberg, Vapensmeden$_2$, 47 — “Men hwad will *Juncker* ha för brännwin“ Gyllenborg, Swenska sprätthöken, 67 — “*Herr junker* är en välvillig man och förstår hvad en resande behöfver“, Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, I, 28 — “sätt in en smörgås och ett glas vin åt *mamsell* i mitt rum“ Molander, Vårflod, 37.

---

[1] Jfr no., te. Aasen, Ordbog: »og desuden bruges Far ogsaa i fortrolig Tiltale til en Mandsperson i Almindelighed og allermest til Smaadrenge (ligesom »Mor» til Pigebørn).»

3. Tidsuttryck.

Angivande av tid sker vanligen med utgångspunkt från den närvarande tiden, varför de flesta tidsuttryck äro deiktiskt bestämda, så att de beteckna ett förhandenvarande tidsavsnitt, ett närmast kommande eller ett nyss förgånget. I många av dessa deiktiska tidsuttryck finnes emellertid fortfarande ej någon artikel. De förskriva sig nämligen till stor del från en tid, då denna ej fanns, och dessa gamla, ständigt brukade förbindelser förändras ej gärna. Och då artikeln började begagnas, antogo dessa tidsuttryck ej artikel, bl. a. på grund av att de i viss mån äro egennamn — man kan säga, att de "als nur einmal vorhandene Wesen erscheinen" (periodiskt återkommande visserligen).[1] Månadsnamnen ha i svenskan också alltid känts såsom fullständiga egennamn, under det att detta endast till en del och i mindre grad varit fallet med övriga tidsord. I någon mån har också denna egennamnskaraktär bidragit till att även yngre, mindre fasta förbindelser stå utan artikel. Detta är dock huvudsakligen att tillskriva den starka analogien. Emellertid ha dessa tidsuttryck av yngre datum även ofta artikel.

En översikt över de vanligaste deiktiska tidsuttrycken skall visa, i vilken stor utsträckning artikellöshet här verkligen förekommer. Undantagslöst är te. detta fallet med den väl äldsta och mest använda konstruktionen, prepositionsuttryck med *i*. Sådana brukas om den närvarande tiden, ss. de urgamla *i dag, i år*, och sedan te. *i natt, i sommar, i jul*. Men genom att synpunkten förlagts till de resp. tidsperiodernas början eller slut har användningen utsträckts även till en närmast föregående eller närmast följande tidsrymd: "han reste *i natt*" — "han skall resa *i natt*". Det vanliga uttryckssättet för förfluten tid är emellertid alltsedan början av 1400-talet

---

[1] Tobler, Vermischte Beiträge, II, 108.

i, åtföljt av substantiv, som ändas på *-s* eller *-as.*[1] Äldst träffas sådana exempel som: *i morghons, i aptans,* först något senare vid veckodagar och årstider: *nw i manedagx* BSH IV 7 (1471), *i odens dagz* FM 311 (1507), *i somers* DD I 270 (1478), *i vintres* BSH III 294 (1470), *j höstass* FM 420 (1509). Formen på *-as* begagnas utom vid årstider (i riksspråket nu alltid te. *i somras*) även vid högtidsnamn. Härpå har jag ej kunnat finna något tidigare exempel än: *i iulas* Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 9 (1662).[2]

Vid årstids- och högtidsnamnen, där former med och utan -s växla för uttryckande av förfluten tid, förefaller s-formen vanligare och vardagligare. Det heter även dels: "~ sådant uppträde, som det vi hade *i eftermiddags*"

---

[1] Angående förklaringen av dessa former på *-s* och *-as* och bildningarna av typen *i afse* se SAOB, A 664 och där anförd litteratur.

[2] Hur levande denna bildningstyp för att beteckna förfluten tid varit, visa sådana konstruktioner som: *i förleden söndags* Noreen-Meyer, Valda stycken af sv. förf., 173 (1686) — *förleden Söndags* Argus 1734, nr. 25 — »*Sistlidne vintras* höll jag på att skrifva på Lexicon ~», Linné, Bref till svenskar, utg. Ährling, I, 61 — »nu *i förledne våras*» Almqvist, Törnrosens bok, XI, 31 — *sista somras* (finlandism); dial. *i förrgårs* (även te. Argus 1733, nr. 28; jfr da.), *i förårs* l. *i föråras.* Vidare sådana väl mer tillfälliga bildningar som: *i skärtorsdags* (tidning 1909) — »ett år *i nyåras*», som jag en gång hörde en 14-åring tillgripa — och det snarast skämtsamma *i frukostas.* Likaså heter det l. har hetat: *i dag morgons* l. ~ *morse, i går aftons* l. ~ *afse,* nu vanligen *i går afton* liksom *i går kväll* — »ja, jag såg nog det *i går middags*, när jag mötte dig på Norrbro» Strindberg, Giftas, I, 173, men: »hade han icke *i går middag* sett likasom missnöjd ut» a. a., I, 171. Även där det ej är fråga om förfluten tid, har s-formen trängt in, tyckes det: »eller ær ther *i morgons* komendes» BSH, IV, 260 (1501) — *i aftons* Carl XII, Bref, 240, enl. SAOB, A 664 tillfällig germanism liksom Linds (1749): *nu i aftons, i morgon aftons.* Strindberg skriver: »pastorn lilla! Få vi inte ett litet ord *i aftons*, innan vi gå i säng?» Hemsöborna, 106, och i skånskan lär det förekomma ett sådant uttryckssätt som: »det ska vi ha gjort *i sommars*». Vardagligt användes *go morse!* i stället för 'god morgon', jag har t. o. m. hört *go middags!*

Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 12, dels: “~tålamodet. Det brast *i eftermiddag*“, a. a., I, 10. Likaså möjligen *i middag* jämte det vanliga *i middags*, men däremot endast *i förmiddags*. Det dialektiska *i kvälls* betyder “i går kväll“, liksom de förr brukliga *i aftons, i af*se SAOB, A 664.

Vid veckodagarna begagnas ej *i* om framtid[1] utan i stället *om*, vanligt från äldsta tid vid anaforisk tidsuppgift: *om iula nat* Bu, 64 — “*om torsdagen* ward sa stadfest“ RK, 2:7515. När *om* nu begagnas om nästkommande veckodag, står ej artikel: “han kommer *om måndag*“. I litteraturen träffas konstruktionen först sent: “*om lögerdagh* will iagh laga så, att man skall hufvudet af dem slå,“ Asteropherus, Tisbe (1609), 69 (uppl. Noreen) — “och menar iagh wist at thet blir *om fredagh*“ Agneta Horns lefverne (1650), 202. Emellertid förekommer artikel undantagsvis: “*om månda'n* ska store slotten begynna, sade Abraham“, v. Knorring, Torparen, I, 234 — “nu *om söndan*“ Nordström, Borgare, 247. — I Sydsverige begagnas *om* utan artikel även annars deiktiskt, te. “jag kommer hem *om nyår*“ — “jag har inte tid förr än *om middag*“. Ernst Ahlgren, Berätt. o. utkast, 116.[2]

På användes deiktiskt, omväxlande med *om*, om en närmast följande veckodag — redan BSH, IV, 315 (1502):

---

[1] I finländskan förekommer emellertid *i torsdag* (se te. Skrift. utg. af Sv. Litt. Sällsk. i Finland, 16:66), även: *i nästa torsdag, i nästa år* o. d. — Moberg, Försök till lärobok$_2$, 294, not: »Att (såsom på somliga ställen är brukligt) säga: *i lördag, i söndag* o. s. v. ~ är oriktigt.»

[2] *Om* vid anaforiskt tidsangivande hör där hemma även i talspråket. I skrift har detta varit allmänt brukligt — så skriver te. Strindberg, Röda Rummet, 58: »men nu sväfvade för honom scenen med brodern *om morgonen* och hans triumf» (även s. 62), men strax därpå: »han kom i hog att han gifvit sin hustru pengar *på morgonen*», det sista avser samma dags morgon, under det att *om morgonen* avser en föregående dag. Föreligger här någon funktionsolikhet? För en uppsvensk är väl *på* numera det enda brukliga anaforiska uttrycket.

"och skall iag nu tinge met honum *pa torsdag* i Vatzboo" — "nw *pa mane dagh* nest komendes" a. a., 321.[1] Konstruktionen kan även avse en nästföregående veckodag, men denna användning tycks vara yngre och sällsyntare, man använder ju vanligen *i ~s*. Därvid användes nog oftast artikel: "han reste *på måndan*", ifråga om framtid däremot torde båda konstruktionerna: "han reser *på måndag*" och "han reser *på måndan*" vara ungefär lika vanliga.

De nu behandlade uttryckssätten ha i regel ej haft att uppvisa någon slutartikel. De äro de ständigt återkommande (vanligen även gamla) och därför utan artikel bevarade uttrycken för deiktiska tidsbegrepp.[2] Vid övriga uttryck däremot, som ange ett tidsförhållande från den närvarande tidens ståndpunkt men som uttrycka en relation mera sällan behövlig att ange, råder större vacklan, och det är endast vid högtidsnamnen, som konstruktionen utan artikel även då är vanligare.

Det heter således — jämte: *till(s) i sommar, till i jul, till om måndag, till i måndags, till i eftermiddag* — såväl med artikel: *till sommarn, till julen, till måndan, till eftermiddan*, som utan artikel: *till jul, till måndag*. Årstidsnamnen kunna således ej här stå utan artikel (jfr da. *til sommer*). *Till* behöver ju ej ha sin ursprungliga betydelse av att ange en gräns i tiden utan även: "för än han sielf nu *till juul* upkommendes varder" Gust. I:s registr. 1555, s. 603 — "then tilförning ~ the begäre bliffve frijede med *till våren*, kan ~" a. a. 1555, s. 595 — "han ville nödvändigt fara bort *till midsommar*" — "fast han oförtjänt fått filtskor *till jul*" Hallström, Briljantsmycket, 71 — "han skall fara dit *till måndag*" (dial., te. västg.). Lagerlöf, Nils Holg. I, 209: "inte i år men

---

[1] Till en början tillfogades gärna *nästkommande, nu* l. d.

[2] Levander, Älvdalsmålet, s. 95 uppger, att *söndag* i motsats mot de andra veckodagarna står utan artikel. Skulle detta kunna bero på att söndagen förr var tidsmätarn par préférence?

till året! ropade pojken.“ *Till året* betyder — analogt med *till våren* — “nästa år“, och artikeln beror på en “uppsnyggning“ efter de nyssnämnda av *te åre* (Skåne, Rietz). Detta är väl en variant till det fsv. *at are*, (da. ad aare), som träffas te. Bib. 1541, 1 Mos., 17: 21: *åtٹ åare* (i övers. 1774 återgivet med: nästa år). Sahlstedt, Sv. ordb. (1773) har den påbättrade formen: “*åt året* Anno huic proximo“, däremot Weste, Sv.-fr. lex. (1807): “*åt åre* fam. för Nästa år.“

Jag anför ytterligare följande exempel på deiktiska tidsuttryck av varjehanda slag, ibland såväl med som utan artikel: “ett litet poem som *före julen* utkom“ Tegnér, Efterl. skrift., II, 11 men: “ett litet poem som jag *före jul* utgaf“ a. a., II, 45— “bara du kommer hem *före söndag* l. *söndan*“ — “*vid jul (nyår)* bör han vara frisk igen“ — *på nyåret* — “jag kommer upp *på eftermiddan*“ — “fram *på våren* lär han komma hit“ — “i höst? — Nej, svarade hon, icke förrän *åt våren*“[1] Almqvist, Törnrosens bok, XI, 81 — “stanna *över jul(en)*“ — “han blir kvar där *över sommarn*“ — “*över söndan* kan du väl stanna“ — “ligga kvar *över natt(en)*“.

Särskilt är att märka, att måltidsnamnen kunna begagnas som tidsord och då även i analogi med dessa kunna stå utan artikel (jfr eng. o. da.): “vi går allt ut ett tag *före frukost, efter kväll* (*kvällsmat*)“ — “men *före kvällsvard* bad han i förbigående E. om ursäkt“ Ullman, Tord, 57 — “*efter middag* skulle man ge sig iväg“, och förut är anfört det skämtsamma *i frukostas*. Jämför även det, som det tyckes, i västra Sverige allmänt brukliga: “vi hade lov *efter rast* i går“ (= frukostrasten) och “Det led framåt gudstjenst.“ Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, II, 251.

---

[1] I norrländska dialekter är *åt* allmänt vid tidsuttryck (te. »hvar tänk du bo *åt vintern* nu då, Karlsson» Nordström, Borgare, 240). Moberg, Försök till lärobok$_2$, 294, not säger: »eller (såsom i vissa nordliga provinser): Det skall ske *åt lördagen, åt söndagen* etc. (i st. f. om lördag eller nästa lördag).»

Liksom de stående förbindelserna med prep. verka bevarande på artikellösheten, brukar detta även vara fallet med genitivförbindelser. Vid “*(i) tisdags kväll* for han“ är det *i*-konstruktionen, som skiner igenom, men det kan även heta om framtid: “*tisdags kväll* reser han igen.“[1] I talspråk använder man då vanligen *(på* l. *om) tisdag kväll* — *(på) tisdag kväll* även om förfluten tid — men i skrift, särskilt förr: “innan *Torsdags middag* skall jag ha Predikat detta“ Argus 1734, nr. 2 — “om det är giörligit *Lordags middag*“ Linné, Bref o. skrifv., utg. Fries, 1, II: 44 (men även: “hoppas jag senast *söndag morgon* få uppvakta“ Linné, Bref t. svenskar, utg. Ährling, I, 21) — “att vi *tisdags morgon* kl. 8 skulle infinna oss hos decanus“ Geijer i Sv. memoarer o. bref, VII, 1 — “*söndags middag* tog direktören upp en butelj gammalt portvin“ Staaff, Satirer, 92. Ibland sammanskrivas orden: “naturligtvis blef jag sjuk *på Fredagsqväll*“ Lundegård, Vict. Benedictsson, 203. Akcentueringen är: fredagskvä'll eller fredags kväll. Därjämte: *på fredagens kväll* och *på fredagskvällen*. “Vill inte Sigrid vara snäll och låta bli att spela dansmusik *på söndags förmiddagen?*“ Molander, Vårflod, 1 och “*på tisdags förmiddagen,* alltså snarast möjligt efter den nya ministärens bildande, har ingifvit sin afskedsansökan“ Ups. Nya Tidn., $^{18}/_{8}$ 1909 äro väl exempel på konstruktionen *Geijers dalen* (se s. 51).

Ehuru det heter te. “*på långfredan* skall han resa“, kan det heta *på långfredags kväll*. *På trettondags afton* betyder: på trettondagens kväll, *på trettondagsafton* dagen förut. Även: *juldags eftermiddag, på nyårsdags kväll.* Men annars heter det ju nu: *på juldagen, på nyårsdagen* etc., men rätt länge stodo dock dessa, dels på grund av egennamnskaraktären, dels ss. ursprungliga sammansättningar, utan artikel: "lågh iagh der siuk *missomars dagh*" Bureus i Samlaren IV, 71 — *på Nyåhrs Dagh* Girs, Kon. Gust. th. äldres hist., 147, men redan Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, regelbundet artikel: "predikade jagh *juledagen*" 326, *på nyåhrsdagen* 351 etc., dock: "daghen för *pingessdagh* folgde iagh" 35. Ännu dialektiskt: "när far och mor kommo hem *påskadag*" Wranér, Brokiga bilder, 30.[1] I litteraturen träffas också mycket oftare *på julafton* utan artikel i best. betydelse än fallet är med det enkla *afton*. Sådana ursprungligen sammansatta tidsuttryck som: *palmsöndag, fastlagssöndag, allhelgonadag, trefaldighetssöndag* ha först sent antagit artikel, och de kunna ännu brukas utan artikel i kyrkospråket. Likaså förr, och ännu dialektiskt: *efter mickelsmässa* Agneta Horns lefv., 73 — *till Mickels-Mässa* Argus 1734, nr. 36 — *omkring Mårtensmess* Molin, Ådalens poesi, 35.

---

[1] Märk även vardagsuttrycken: *i övermorgons morgon* o. *i förrgårs går*. *I mors bitti* (finns: i morgons bitti?) är en variant till: »jo, i morgon bitti på en ljusstump (~ bit. l. d.).» Jfr Argus, 1733, nr. 47: »Skullen I wara den förste Adelsman som har lupit med Limstång? Eller mån en Präst intet bör wara så from, som en Adelsman? Äro de fria derifrån? *Jo, i morgon.*»

4. 'Helvete'.

Appellativer, som beteckna något ensamt i sitt slag, ställde sig länge avvisande mot artikeln, emedan de i sig själva hade en viss deiktisk bestämdhet, som lät artikeln kännas överflödig. Detta är ett genomgående drag i artikelns syntax i skilda språk.[2] I Codex Bureanus stå te.

---

[1] Jfr da.: »hun besøgte os *nytårsdag* l. *juledag*» Mikkelsen, Da. ordföjn.-lære, 197.

[2] Se te. Gräf, Die Entwickl. d. deutschen Art. s. 14—28, Zimmert i Paul-Braunes Beitr. 26:321 ff., Fredenhagen, Gebrauch des Artikels, § 8, Nygaard, Norrøn syntax, 38. I eng. finnes ju företeelsen fortfarande: *paradise, hell* etc., i da.: *himmerig, helvede*, se Mikkelsen, Da. ordf.lære, 197.

hælvite, paradis, himirike, iorþrike, himnar, natur, doma dagher utan artikel,[1] och ännu i den senare fsv. är artikellösheten vid vissa dylika ord av stor omfattning. Under *hälvite* hos Söderwall äro exempelvis alla exempel (en spalt) utan artikel med undantag av *heluitet* som namn på en stadsdel i Stockholm (fr. 1454).

I Bib. 1541 råder däremot större vacklan. *Helvete* står i genitiv alltid utan artikel:[2] "j *heluetes* eeld" Marc. 9: 47, "*Heluetes* band" 2 Sam. 22: 6, "vthu *heluetes* wold" Psalt. 49: 16. Även ofta efter preposition[2] (i Nya test. tycks detta vara mer regelbundet): "kastas *til heluetes*" Mat. 5: 29, "Ty tu offuergiffuer icke mina siäl *i heluete*" Ap. G. 2: 27, "förer *til heluite*" 1 Sam. 2: 6, "The liggia *j heluete* såsom fåår" Psalt. 49: 15, men å andra sidan: "så ock then som faar nedher *j heluetet*" Job. 7: 9, "at the ogudhachtighe *til heluetet* wende worde" Psalt. 9: 18. — "at the leffuandes fara nedher *j heluetet*" 4 Mos. 16: 30 men: "och the foro leffuandes nedher *j heluete*" 4 Mos. 16: 33. I Karl XII:s bibel, som ju följer Bib. 1541, är artikel tillsatt te. Marc. 9: 43, 45 men däremot borttagen te. Psalt. 49: 15. Av de följande översättningarna använder 1774 års övers. artikel i större utsträckning, under det att 1861 års övers. konsekvent ej har artikel vid *helvete*[3]; i 1873 års övers. är artikel genomförd. Redan Bib. 1541 har konsekvent artikel i sådana fall som: "så är dock *heluetet* mitt hws" Job 17: 13, "*Heluetet* tagher bortt them som synda" Job 24: 19. — *Himmelrike* har artikel, te. "*himmelriket* är kommet hardt när" Mat. 3: 2, utom i gen.: "weta *Himmelrikes* lönlighet" Mat. 13: 11, 16: 19. Likaså *iorderike* utan artikel i gen.: "Aff hwem tagha *iorderikes* Konūgar toll eller skatt" Mat. 17: 25. *Paradis* står utan artikel, te. "I dagh skalt tu wara medh migh *j Paradijs*“ Luc. 23: 43, 2 Cor. 12: 4, däremot *himmel* och *jord* med artikel, te. “Fadher wår som äst *j himmelen*“ Mat. 6: 9, Luc. 11: 2 (i NT 1526: *j himblomen* Mat. 6: 9 men: *j himblom* Luc. 11: 2 [1]) — “∼ warder dräghelighare *på Domedagh* än them stadhenom“ Mat. 10: 15. I Asteropherus, Tisbe (1609) förekommer *till helfuetis* ett flertal gånger, te. 68 (uppl. Noreen): “draga *till helfuetis* wisserligh“ men: “Käringen skulle *till helfuetidh* fahra“ 71.[2] Likaså Rondeletius, Judas redivivus (1614): “tu skalt i dagh *till helwetes* fara“ 97 (uppl. 1871) men: “*till helwetitt* dragher iagh wisseligh“ 104 — ytterligare förekommer *till helvetes* te. Agneta Horns lefverne, 31 och En bättrad vill-hierna (1721), 323 (Hanselli V). Som genitiv står artikellös form Tisbe, 80: “dy iagh *helfuetes* färgekaar ähr o. sätter them nidh till *helfuetis* grund“ och ännu Argus 1734, nr. 26: “dömde den til *helwites* Eld, som sade honom en anda emot“.

---

[1] Nordiska studier, tillegn. A. Noreen, 438.

[2] Jfr Gräf, a. a., 28.

[3] Se Svensk Litt.-tidskrift, IV, 353.

Fortfarande förekommer *helvete* utan artikel i svordomsartade uttryck: “en *helvetes* lukt“, “en *helvetes* kanalje“ o. d. för att ge superlativ betydelse (Dalin, Ordbok 1850).[3] Denna överflyttade betydelse framträder redan i: “efter de *helvetes* quinnorne skulle hafva bekent på honom, at han ∼“ Bureus i Samlaren, IV: 26,[4] även: “och hvilken *helfvetes* Concert ∼ denne Oton måste göra, af Försmädelse i verlden.“ Thorild, Critik öfv. crit., III, 59. Vidare: “menade att nya läroböckerna voro *'åt helvete'*“ Strindberg, Giftas I, 45 (jfr: *åt helwite!* Dalin, Witterhetsarbeten (1767) V, 134) — “*i hälvete* hade du, bröt redaktören ∼ ut“ Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 303, men: “*i hälvetet* är det kanske synd om er, himmelen är ni ∼ inte skapta för“ a. a., 303. Dock förekommer artikellöshet även vid mindre urbleknad betydelse: “raka vägen *åt*

---

[1] Jfr F. S. S., h. 131, s. 3, 4.

[2] Dessutom: *till helfuetidz* 81, *i helfueta* 82.

[3] Jfr *himla, djävla, satans, fans* o. d.

[4] Möjligen föreligger här sammansättning.

hellvete!“ Fr. Bremer, Hertha, 127 — “det var som en pinne *i helvete;* det kändes intet gu'slån efter'n“ v. Knorring, Torparen, I, 19 — “varmt och godt som i ett litet afdelningskontor af *helvete*“ Söderberg, Doktor Glas, 227. När man å andra sidan finner: “men för *helvetets* djäflar! utropade Erik till sist“ Nordström, Fiskare, 41, är det att förklara som en önskan att renovera uttrycket.[1]

Paradis står utan artikel i uttrycket: “hur länge var Adam *i paradis?*“,[2] som därför också stundom kan förvrängas till: “~ Adam i Paris?“ — “kort sagdt, allt var som i *paradis*“ Dag. Nyh. $^{20}{}_{9}$ 1908. — “~ hvad för ett språk våra första föräldrar talade i *paradis*“ Sv. landsm. I, 636 (textprov från Kalmar län), och antagligen är den artikellösa formen fortfarande vanlig i dialekterna. I poesi te.: “du kunde gå till *paradis* i kväll din brudegång“ Karlfeldt, Fridolins lustgård, 107.

Himmelrik förekommer utan artikel i poesi och, väl närmast lånat därifrån, någon gång i prosa: “ty du vill möta oss i *himmelrik*“ v. Knorring, Torparen, II, 229 — “här sjunger jag inte om *himmelrik,* tänkte dufvan“ Strindberg, Sagor, 12.

Himmel finnes utan artikel i uttrycken: *i himmels höjd* (även: *himmels hög*) och *i himmels sky* (men bibelns: “komma i himmelens sky“). De uttalas som två ord (se Dalin, Ordbok 1850, han anger dem som familjära), ehuru de emellanåt skrivas ihop: “med en kvast af sot och gnistor *i himmels höjd*“ Högberg, Den stora vreden, 118 (presentuppl.) — “ena stunden väger det upp *i himmelshöjd,* den nästa far det ned i afgrundens djup“ Lundegård, Vict. Benedictsson, 127 — “stod också glädjen *i himmels sky*“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärg.$_3$, II, 93.

Domedag bibehålles alltjämt utan artikel (det hör ju också hemma i det religiösa språket): “här få vi vänta *till domedag*“. Men dock: “inte skall kreaturen sitta *på domedan* och klaga på mig.“ Bondeson, Historiegubbar på Dal, 71.

---

[1] Jfr *djävlars, himlars, sablars,* o. d. *I helsiket* säges för att undvika det profana *i helsike.*

[2] Se Hjelmqvist, Bibliska pers. namn, 19.

Sol står utan artikel i uttrycket: “innan *sol* går upp“ Hyltén-Cavallius, Wärend o. wirdarne, I, 400, även Strindberg, Gustaf Vasa, 205 — “flyr Ni med mig innan *sol* går ned“ Strindberg, Till Damaskus, 54. Även: “~ så att de är där före *sol* ~“ Bondeson, Historiegubbar på Dal, 90.

Sky saknar artikel i: “jubla vi som fogeln *i sky*“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärg.$_3$, II, 104 — “de vreda böljorna inom hennes bröst gingo för högt *i sky*“ a. a., II, 141. Jämför Harald Oluffsons visbok, 21: 18: “Tranun flyger högtt i skyn / i skogen / säll är thenn suenn olycko kann fly/“, där således artikel trängt in trots rimmet.

En del av de ovannämnda uttrycken, te. *himmelrik*, *sol*, *sky*, klinga i våra öron snarast som lån från poesin. Det är naturligen ej endast meter- och rimlättnad, som gör, att artikellösa uttryck förekomma i större utsträckning i poesi, utan detta beror på att poesin dels ej har samma behov av definit bestämdhet, dels gärna bevarar ett arkaistiskt uttryckssätt.[1] Därför kan det heta i Fritjofs saga: “Då trädde de i salen, som *kung* befalt“ Tegnér, Saml. skrift. (nation.-uppl.) I, 6. Det är dock sällan, som konstruktionen påträffas i denna anaforiska betydelse, utan vanligast är den vid de nyss behandlade substantiven och andra därmed mer l. mindre likartade (till en del väl på grund av ren tradition). I Snoilsky, Dikter IV finnas sålunda bl. a. följande exempel: “som rådde innan *sol* gick ned /“ 87 — “och lyftes en aln upp från *jord*/“ 107, 57 — “det fans i *nord* en magnetisk nål/“ 12 — “helt flygtigt på *framtids* mund/“ 232 — “~ Skall *dag* ej gry/“

---

[1] Jfr även de av Mjöberg, Stilstudier i Tegnérs ungdomsdiktning, 218 framhållna synpunkterna.

50 — “och lät sin tanke gå i *sommarnatt*/“ 117, 125 — “klingar huldt i *solnedgång*/“ 260 — “*Måneglans* på hafvet/ bygger skimmersyner /“ 112 — “att hon, som sågs i går vid *altarring* /“ 120. Ingen har någonting att invända mot: “ ~ ur en ljusdränkt sky / går *kvällsol* fram och kastar breda fång /“ Ola Hansson, På hemmets altare, 91, men däremot finner man ej naturligt ett uttryckssätt som: “när högt på *bock* vår värd for “Liden“ fram /“ a. a., 40 (= kuskbocken). Emellanåt kan ju artikellösheten även bero på en lokalt begränsad konstruktion.[1]

5. 'Böja knä'.

Det har av det föregående framgått, att de behandlade deiktiskt bestämda substantiven bl. a. i vissa förbindelser med preposition lättare bibehållit artikellöshet. Det är nog att erinra om tidsuttryck av formen *i måndags* och den vanliga typen: *till* med genitiv — *till helvetes* avlöses visserligen av *till helvetet,* liksom även: “taga *till protokolls*“ av: “taga *till protokollet*“ etc., men alltjämt är typen fullt livskraftig.[2] I prepositionsuttryck kan substantivet ju ofta ha svagare sememkaraktär, och vidare måste tendensen att bevara allmänt brukade förbindelser i sin en gång stöpta form förorsaka, att artikellösheten kvarstår, ehuru betydelsen är sådan att artikel borde komma till användning. Analoga härmed äro uttryck, där substantivet sättes i förbindelse med ett verb, med eller utan en förmedlande preposition. Att avgöra om substantivet i sådana fall har definit betydelse är emellertid ofta svårt. Teoretiskt är det förvisso en riktig fordran, som Tobler, Verm. Beitr. II, 104 uppställer, att skilja mellan typerna: *tourner bride, ouvrir boutique, avoir peur,* men i tillämpningen blir det ofta omöjligt eller åtminstone godtyckligt att analysera fram en betydelse hos substantivet. Dylika förbindelser med artikellöst substantiv, där man nu vill se definit betydelse, behöva ej ovillkorligen härröra från gammal tid utan kunna vara analogiskt bildade efter andra.[1] Å andra sidan ha många äldre uttryck utan artikel trots sin slutenhet givit efter för den allmänna tendensen och antagit slutartikel. Som totalomdöme torde man kunna våga påståendet, att svenskan i jämförelse med te. franskan[2] i större utsträckning infört artikel i dylika stående förbindelser, gamla eller nybildade. Men någon konsekvens kan det ju aldrig bli tal om.

---

[1] Berg, Om den poet. friheten, § 116, Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 198, Blatz, Deutsche Gramm.$_3$, II, 167.

[2] Jfr skämttidningsexemplen: »ursäkta jag kommer *till begrafnings* obuden» — »han åt kväll, en kolossal kväll och gick *till stols* på verandan.»

I stället för att försöka upprätta någon slags lista över dylika fasta förbindelser (där kanske sedan nästan varje särskilt fall skulle behöva diskuteras), väljer jag en del förbindelser, där substantivet betecknar en kroppsdel, för att exemplifiera den vacklan och de tendenser, man kan iakttaga ifråga om artikelbehandlingen vid svenskans förbindelser av detta slag. Detta särskilt med hänsyn till att namn på kroppsdelar senare antogo artikel på grund av att de genom sin possessiva betydelse hade en viss deiktisk bestämdhet.[3]

Exempel: *taga (hålla) i famn — peka finger — komma (stå, vara) på fötter, taga till fötter — lägga hand på (vid), klappa händer, gå på händer, ha för händer — böja knä, falla (ligga, stå) på knä, sitta i knä på någon — hänga läpp — falla (stupa) på näsa — kröka (böja, kuta, skjuta) rygg, ligga på rygg — ligga på sida — gå (stå) på tå — hacka (skära, visa) tänder.*

---

[1] »wobei sogar rhytmische Anklänge mitwirken konnten.» Haas, Neufranzösische Grammatik, § 116.

[2] Jfr Heller, De la supression de l'article devant les substantifs joints aux verbes. Berlin 1856 (progr.).

[3] Se te. Nordiska studier, tillegn. A. Noreen, 442, Nygaard, Norrøn syntax, 41.

Det är emellertid ingalunda så, att dessa exempel representera ett fast språkbruk, en del kanske av somliga ej ens erkännas som möjliga. Det är exempelvis klart, att man vid sidan av *böja knä* kan tala om att *böja knäna*, te. “han kan aldrig lära sig att *böja knäna*“, liksom också: “hon *låg på knäna* och letade efter fingerborgen“. *Gå på tå* kan ju även heta: *gå på tårna* (även: “måste *resa sig på tårna* av glädje“ Hallström, En gammal historia$_2$, 104), och om en person, som har egenheten att vara “tågångare“, kan det ej gärna heta annat än: “han *går på tårna* alldeles som bror sin“. Hos de gamla artikellösa förbindelserna är nämligen den ursprungliga betydelsen ej alltid så framträdande, utan *böja knä* är att inta en knäböjande ställning såsom tecken till vördnad l. d., och *gå på tå* är att gå försiktigt, ljudlöst. Jämför härmed vad SAOB, A 1481 anmärker ifråga om uttrycken *lyfta (kasta etc.) ankar, för ankar* o. d.: “ ~ föreligger en bestämd tendens till bet.-öfvergång, i det de ofta föra tanken mindre på ankaret o. hvad som därom utsäges än på det, som däraf följer med afs. på fartygets hvila o. rörelse. För nutida uppfattning är denna tendens särsk. framträdande i de förb., som innehålla formen *ankar* utan artikel eller bestämningsord.“

Simma på rygg står hellre utan artikel än: “han *kom ner på rygg*“ (om simhopp), emedan det är en mer stående förbindelse (= ryggsimning) än det för det tämligen sällsynta tillfället analogiskt bildade *komma på rygg*. Och för exempelvis en simlärare faller det sig naturligt att tala om: *hoppa på fötter* (l. *på “skalle“*). *komma på mage* etc.,[1] under det att den icke sakkunnige åskådaren av en simuppvisning beskärmar sig över “stackarn, som *kom* rakt *på magen*“.[1]

---

[1] Trots att A. Ulrich, Simidrottens ordförråd o. fraseologi (Sv. landsm. XVIII: 10) upptar *hoppa på fötterna* etc. — På liknande sätt heter det i fotbollsslang: »kan han inte lägga bollen *i nät* nu då!» — »du kan väl stå *i glugg* ett tag!» — det är facktermlnologien.

Någon betydelsenyans är emellertid ej alltid framträdande, utan de båda uttryckssätten med och utan artikel kunna vara tämligen likställda. Så är te. fallet med: *ligga på rygg(en), ligga på sida(n).* I ordböckerna finner man också än det ena och än det andra uttryckssättet. Sahlstedt, Swensk ordb. (1773) har: *taga en i famn* men: *hålla en i famnen.* Jämte: *peka finger åt* uppta Wenström-Harlock, Sv.-eng. ordb. (1904) och Auerbach-Blomqvist, Sv.-tysk ordb. (1907): *peka fingret åt.* Weste, Sv.-fr. lex. (1807) har: *taga till föttren* men Kindblad, Ordb. (1867) och Dalin, Ordb. (1850): *taga till fötter,* alla tre ha: *komma på fötter,* Weste och Dalin ha: *klappa händer,* Serenius, Dictionarium (1741) och Sahlstedt: *klappa med händerna* (likaså Lincopensen under 'complaudo' men i Index: *klappa med händer*) och Wenström-Harlock: *klappa (i) händerna.* Spegel, Glossarium (1712) och Weste ha: *hänga läppen* men te. Dalin: *hänga läpp.* *Visa tänder* finnes hos Weste, men Wenström-Harlock: *visa tänderna.* — "~ stammade och *hackade tänder*" v. Heidenstam, Karolinerna$_2$ I, 125, men: "Hon *hackade tänderna* och darrade ~" a. a. I, 135. (En analogibildning är: " ~ *skallrade tänder* helt litet i stället". Hallström, En gamm. historia$_2$, 48).

I andra fall ha de äldre formningarna utan artikel nu alldeles trängts undan av sådana med artikel. Nu heter det blott: *icke lägga fingrarna emellan,* men förr regelbundet: *icke (ej) lägga finger emellan* (Serenius, Sahlstedt, Weste, Moberg, Försök till lärob.$_2$, 285, Dalin). På samma sätt: *se genom fingrarna med* men: "*sågh* her Måens Gren *genom finger* med" Ol. Petri, Sv. krön., 212, "och abboten *seer* ey *genom finger*" Chronander, Bele-Snack, 120 (Hanselli 21), däremot: "*see* mycket *genom Fingren* medh them" Janua linguarum (1641) 612, Serenius, Sahlstedt, men Weste har återigen: "*se igenom finger* med en ting" och Dalin: *se genom finger* (el. *fingren) med. Hava någon för ögonen* hette förr: *haff* Gudh *för öghon* Tobiæ Comedia, 40, Ol. Petri, Sv. krönika, 132, Ped. Swart, Krönika, 138 (även: “ty at nogon skulle alltid vara dem *för ögon* och fräga“ Ol. Rudbeck, Bref utg. Annerstedt, 25), åtminstone hos Weste: *ha Gud för ögonen.* För *se någon över axeln* skriver Dalin: “at man *såg* den nya Matadoren *öfwer axel* i Måndags“ Witterh.-arb. (1767), V: 53, även Argus 1734, nr. 4, se SAOB, A 2759.

Om än sålunda rätt många uttryck utan artikel finnas, stå nu i regel vid deras sida uttryck med artikel, och att det finnes många stående uttryck av detta slag, som blott kunna stå med artikel, är utan vidare klart och framgår av en blick på ordböckernas listor av fraseologiska uttryck, se exempelvis SAOB 'arm' o. 'ben'. Artikellösheten kan emellertid skyddas av betydelsedifferentiering, bruklighetsgrad, analogisk anslutning. När *hålla käft* gärna bevaras utan artikel, kunde härtill tänkas bidraga en strävan efter utsrycksfull korthet, men de oräkneliga varianterna ha ju artikel: *håll truten, ~ muggan, ~ flabben* etc. Redan Dalin skriver: “sluteligen är en sirlig utlåtelse, som heter *håll munnen,* hwilket betyder at man skal tiga“ Witterh.-arb. (1767) VIII: 2, s. 421. Därjämte användes poss. pron. “sirligt“: *håll din käft* etc.

6. 'Himmel och jord'.

Bruket att sammanställa på något sätt sammanhörande begrepp (te. *himmel och jord, händer och fötter*) el. rent af synonyma (te. *på ort och ställe*) är urgammalt. Särskilt framträda härvid de syndetiska förbindelserna med *och,* och som bekant har rimmet i nordiska språk spelat en stor roll vid de äldsta förbindelserna av detta slag.[1] I dessa urgamla förbindelser kunde artikel ej tränga in, och härtill kommer, att det vid dessa förbindelser ofta är fråga om substantiv i generell betydelse, och då artikeln först senare får denna funktion, bidrager detta i sin mån att skapa en analogibasis så stark, att man även för moderna sammanställningar kan se en tydlig tendens att ej använda artikel. Följande motsättningar äro belysande: *i skola och hem* ~ *i hemmet* — *på gator och gränder* ~ *på gatorna* — "episoder från *teater och gata*" Levertin, Svensk litteratur, II, 110 ~ "episoder från *gatan*" — "*i teori och praktik* ~ *i praktiken*" — "mästaren av *kam och sax*" ~ "en profetissa av *nålen*" — "gifva näringslifvets män, från *bönderna* till *industriidkare, handtverkare och köpmän*" Det nya Sverige 1907, s. 148 — *i stad och på land* ~ *på landet,* i skarp motsats till *på land,* därför också: "det skulle vara en god och fosterländsk uppgift att i våra skolor, högre som lägre, *i stad som på landet*, hos barn och ungdom ingjuta kärlek och pietet för naturen" Sv. Turistf. årsskrift 1904, s. 34 (jfr även: *i inland och utland* ~ *i utlandet*).

---

[1] Exempelsamlingar finnas hos te. Andersen, Danske studier, Vendell, Bidrag till svensk fraseologi, Munthe, Språkrim i Ord. o. bild 1894.

Från den generella betydelsen utgår väl också användningen i ett sådant exempel som: "och så voro ändtligen *man och hustru* allena, på väg till sitt hem" Ernst Ahlgren, Fru Marianne, 119. Här avse visserligen *man och hustru* två förut nämnda personer, men det ligger något annat i uttrycket än om det te. i stället stått deras namn, och det framhäver vida bättre än "mannen och hustrun" deras egenskap av nygift par. Andra exempel på en dylik överflyttning av en fast förbindelse med ursprungligen generell betydelse äro: "och mellan *herre och tjänare* utspann sig följande samtal utan att Don Juan vände sig om, eller att Graceo ett ögonblick drog sin mun från dess stelnade kvickhet" Hallström, Reseboken, 274 — "inom en halftimme se vi således *herre och fru* — ännu hela familjen — behagligen företaga sin morgonvandring" Orvar Odd, Valda skrifter, II, 376 — “och hem knoga *husbonde och tjänarinna*“ (anekdot om prof. Borelius) Ups. Nya Tidn. $^{15}/_{1}$ 1909.

Tendensen till artikellöshet vid sammanställning av två substantiv är särskilt framträdande ifråga om substantiv, som på grund av någon slags deiktisk bestämdhet förhållit sig avvisande mot artikel. *Himmel och jord, sol och måne* te. höra till de ord, som gjort detta på grund av sin “Einzigartigkeit“, och dessutom har det naturligen alltid varit brukligt att ställa dem sida vid sida. Därför fortfarande ofta utan artikel: “han river upp allt mellan *himmel och jord*“ — “en sådan, då *jord och himmel* byta färg, så att himmelen synes gå öfver i ljust grönt, och jorden är öfverdragen med tunna dimmor“ Lagerlöf, Jerusalem, I, 69 — “vilken glädje *i himmel och på jord*“ Forsslund, Djur, 34 — “och hvarken ser *sol eller måne*“ Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, II, 178.

Vid släktskapsord äro också artikellösa grupper synnerligen vanliga: “både *far och mor* äro döda“ — “så öppnades dörren för *bror och syster*“ Ahlgren, Berätt. och utkast, 56 — “icke annat än en fattig tjenstepiga i *systers och svågers* hus“ v. Knorring, Torparen, II, 187 — “under hvilka *fader och son* icke bytte ett ord“ Geijerstam, Kronofogdens berättelser, 63 — “förföljd af *moders och syskons* vanmäktiga jämmer och olycksprofetior“ Ullman, En flickas ära, 31 — “∼ in i stugan, der han inför *matmor och son* lade upp sju riksbankstior och en privatbanksfemma“ Strindberg, Hemsöborna, 57.[1]

Vidare är konstruktionen utan artikel särskilt vanlig vid namn på kroppsdelar (l. klädespersedlar). Possessionsförhållandet ger här deiktisk bestämdhet.[1] Ex.: “bryta *armar och ben* av sig“ — “Twättade *händer och ansichte*“ Argus 1734, nr. 41 lyder petit-maîtrens dagboksanteckning för onsdagen, men för torsdagen: “twättade händerne och intet Ansiktet“ — “*ögonbrynen* böjde sig stolta deröfver, *näsa, mun och kinder* voro fina“ v. Knorring, Torparen, I, 190 — “och det värkte och sved i *rygg och armar* under den svåra tyngden“ v. Heidenstam, Karolinerna$_2$, I, 137 — “han hade tagit af sig *hatt och rock*“ Strindberg, Röda rummet, 34 — “satte på sig *päls och mössa*“ Lagerlöf, Jerusalem, I, 61 — “med märken af tobak på *krås och tumme*“ Levertin, Rococonoveller$_2$, 41.[2]

---

[1] Kan det också heta: »herr N. *och son*»? (vanligt i da. och no., Mikkelsen, Da. ordföjn.lære, 197). Det heter ju också: »herr N. *med fru*», »herr N. *med familj*» — »en skolkamrat *med syster* kommer en söndagsmorgon på våren hem till honom» Strindberg, Tjensteqvinnans son, 79 — jfr: »har öfverstinnan B. *med öfverste och hela sin trogna lifvakt* ur gästgifvaresocieteten lyckats tillskansa sig» Nordling, Siljan, I, 116.

Även i övrigt, då det är fråga om något slags possessionsförhållande, användes med förkärlek denna konstruktion: “av *hållning och dräkt* att döma tillhörde han traktens herrskapsfolk“ Ossian-Nilsson, Slätten$_2$, 60 — “*röst och mimik* voro goda“ — “*salong och rader* voro fullsatta“ — “han kunde sälja *hus och lager* och bli hennes hyresgäst“ Ahlgren, Berätt. o. utkast, 194 — “*roder och master* voro borta“ Lagerlöf, Osynliga länkar$_4$, 225 — “han slängde upp *kappsäck och resväska* i nätet“ Strix 1905, nr. 2 — “var ni nära att tappa *både koncepter och cigarr*“ Orvar Odd, Valda skrift., II, 375 — “foro de dock hem till *familj och ordnadt logementshus*“ Berger, Ysail, 22, och t. o. m.: “ridspöt ven, slog, träffade, *ömsom med tofs, ömsom med tjockända*“ Ossian-Nilsson, Slätten$_2$, 39.

Men ej blott inom nu behandlade grupper av ord utan även annars vid substantiv med definit betydelse förekommer denna sammanställning av artikellösa substantiv. Det är dock härvid en gradskillnad, i det att de förra oftare ha karaktären av mera stående förbindelser och begagnas även i talspråk.[1] Detta är visserligen även annars ibland fallet, men vanligen är det då rent tillfälliga sammanställningar, som huvudsakligen träffas i skönlitterär prosa. För att visa dels hur relativt stark denna tendens till artikellöshet även här är, och dels den särskilda stilistiska färg, som ofta ligger över de mer tillfälliga sammanställningarna, anför jag en jämförelsevis stor samling exempel:[2] "jag har fångat och gifvit Elin den der lille fogeln *och bur och vattenburk* och allt samman" v. Knorring. Torparen, I, 206 — "stäng *dörrar och fönster!*" — "*regering och riksdag* ha kommit till samma resultat" — "det ∼ tillmötesgående, som kommit den till del från *press, ämbetsverk, riksdag och regering*" Social tidskrift 1908, s. 557 — "∼ har berättats såsom ett för *tid och ort* synnerligen betecknande drag" Högberg, Den stora vreden, 112 (presentuppl.) — "måste du fly, fly bort *från stund och ställe,* bort ifrån ∼" Bremer, Hertha, 274 men: "om du kan taga vingar och resa bort *från stunden och stället*" a. a., 275 — "huru står det till med *barnsängsqvinna och gudson?* sade hon godhetsfullt" v. Knorring, Torparen, I, 164 — "Och nu stod *länsman och vittnen* i köket" a. a., II, 93 — "Men nu hängde *både bössa och fiol* stilla och dammiga på väggen" a. a., I, 65 — "till Lysekil, där *vrak och last* försåldes ∼" Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärg.$_3$, I, 135 (jfr: "och bleff *både skep och godz* altth borthe" Gust. I:s reg. 1555, s. 537) — "och i päls stodo *skeppare och lots* på bryggan“ Nordström, Fiskare, 64 — “*Både körsven och dragare* voro nu trötta och retliga“, a. a., 10 — “*häst och ryttare* störtade till marken“, jfr: “och hur han vred och länchte, föll *häst ock kar* öfver ända“ Columbus, Målroo, 265 (i Hanselli II), och: “utan bad min styfmor behålla både *kar och bref*“ Agneta Horns lefv., 68 — “*värd och gäster* hjälptes trofast med de senare“ Ossian-Nilsson, Slätten$_2$, 259 — “och spillde på *duk och golf och allt*“ Ullman, Präster, 65 — “där hade honoratiores från *brunnsanstalt och stad* samlats“ Sigurd, Herrskapet Hellevik, 59 — “(månskenet) badade *stad och ansikten* i ett ljus, där ingen kunde drömma om annat än kvinnor“ v. Heidenstam, Folke Filbyter, 193 — “~ bjöds punsch, hvilket icke sågs illa af *hvarken bönder eller pojkar*“ Strindberg, Hemsöborna, 149 — “och rundt om *gård och trädgård* sträckte sig ett staket af spjelor“ a. a., 181 — “och skulle just fram med *dekretaler och Korinthier-bref*“ Strindberg, Sv. öden o. äfv., I, 190. Särskilt hos Selma Lagerlöf finnas talrika exempel ss.: “han glömde allt om *brännvin och biskop*“ Gösta Berl. saga$_6$, 9 (på prediksstolen) — “Och under tiden sutto *biskop och skolpräster* med bleka ansikten bakom lädergardinerna och mumlade böner“ a. a., 14 — “Nere i källaren var hon ~. Hon var inne i *skafferi och kök*“ a. a., 126 — “*Rådmän och borgmästare* stego upp från domarebordet“ a. a., 515 — “Här glömde hon *både riddare och spöken*“, Osynliga länkar$_4$, 198 — “Fängelset låg högt, och hon kunde öfver *stad och skogshöjder* se ända bort mot hemlandsbergen“ Jerusalem, I, 31 — “gav därpå morgonfoder åt *både gäss och ko*“ Nils Holgersson, I, 205 — “i det samma ser han, att *skrivare och länsman* och hela den långa raden av nämndemän ha lutat sig framåt“ En saga om en saga, 36 — “och höll stånd både mot *häradstjänare och domare*“ a. a., 42 — “för *både seldon och kärra* voro smutsiga och oputsade“ a. a., 78.

---

[1] Jfr s. 39 och där anförd litteratur.

[2] I analogi med: *från huvud till fot, från topp till tå* o. d. (men: *från hjässan till fotabjället* etc.) bildas även nya, mera tillfälliga förbindelser: »men klädd *från topp till rot* i väl tusen hvita klockor» Strindberg, Utopier, 4 — »som en jättebyggnad, hvilken vacklar *från grundval till takkrön*» Levertin, Lifvets fiender, 24.

---

[1] Men särskilt om några av de sist anförda exemplen gäller ju ej detta.

[2] Exemplen äro i huvudsak ordnade efter det sätt, varpå bestämdheten är vunnen — i de flesta fall genom ett föregående direkt omnämnande. Exempel från samma författare ha också i regel förts samman.

Vanligen säges, att substantiven i en dylik artikellös sammanställning skola utgöra en enhet eller en motsättning, men detta är en sanning med modifikation (eller ock tämligen intetsägande), och riktigast är nog att endast säga, att det över huvud finns en tendens till dylika sammanställningar, grundad på urgammal tradition.[1] Men å andra sidan är det klart, att det vanliga, regelbundna måste vara utsättande av artikel: *solen och månen* — “det känns i *bröstet och magen* än efter gymnastiken“ — “det är bäst du tar av dig *både rocken och västen*“ — “tag *väskan och kappsäcken*“ — *regeringen och riksdagen*, och att två förut omnämnda personer vanligen i en berättelse omtalas som *doktorn och kaptenen* te., faller av sig självt. Någon starkare framträdande skillnad på så vis, att artikellösheten skulle mindre framhäva substantiven var för sig, blir det också sällan i realiteten, ehuru detta teoretiskt vore att vänta. Moberg, Försök till lärobok$_2$, 257 säger, att substantiven “för korthetens skull förändras till indef. form“. Om man också inte som Boivie, Svensk språklära$_2$, 279 vill låta: “*Skepp, Gods, Manskap,* allt sjönk“ vara sammandraget ur: “Skeppet sjönk, Godset sjönk, Manskapet sjönk, allt sjönk“, är det väl dock korthetssynpunkten, som spelar in här vid dylika retoriska sammanställningar, som ju ibland förekomma i svenskan liksom i andra språk, te. “Här stirrade han på Carlsson för att få några upplysningar om festens karakter och ändamål, för han var redan fullständigt frånvarande, så att *årstid, rum, orsak, mening* hade förflyktigats“ Strindberg, Hemsöborna, 155.

I äldre tid förekomma undantagsvis förbindelser, där det ena ordet har och det andra saknar artikel: “i magen, där *soolskijn och lufften* intet arbeta“ Noreen-Meyer, Valda stycken, 167 — “uti hvilka *Fäderneslandet och Slägt* böra för Rese-kostnader finna någon ärsättning“

---

[1] Då de deiktiska uttrycken härvid spela en så stor roll, har frågan i sin helhet behandlats här.

Höpken, Äreminne öfv. Tessin, 18 — "och då både *Konungar och Nationerna* längesedan afgjort" Thorild, Critik öfv. critiker, III, 40. I poesi finnas också exempel på samma förhållande, "en undantagslös beklaglig avvikelse från gängse språkbruk".[1]

Ett enstaka exempel på att de sammanställda substantiven beteckna en och samma person, sedd från olika synpunkter, är: "visserligen ledsna öfver det bekymmer de förorsakade *far och vän*" Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif I. 158 ("far" i förhållande till den ena personen och "vän" i förhållande till den andra). Denna status identitatis uttryckes vanligen genom sammanställning av substantiven i best. form, med bindestreck mellan leden: *fadern-vännen.* Denna konstruktion är numera synnerligen vanlig,[2] och obestridligen "fyller den ett känt behov". Ex.: *kronprinsen-regenten, skalden-politikern, författaren-regissören,* "den smarte *kamraten-bankdirektören*" — "på kanalbanken synes nu *tapetseraren-arrangören*" Strindberg, Jäsningstiden, 122 — "så kom det, som skulle komma, och som för *gossen-publiken* gav färg åt den gråa interiören" Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 209 — "*lärjungarna-svenskarna* börja öfverträffa ~ *läromästarna-norrmännen*" Sv. Dagbl. $^{27}/_{12}$ 1908 — "regler och handgrepp för *läraren-hantverkaren* ~ den psykiska konstruktionsprincipen för *maskinen-lärjungen*" Svensk läraretidning 1910, nr. 42.

I detta sammanhang bör slutligen erinras om den genomgående principen att sammanställa ett och samma substantiv förmedelst en preposition: *gång på gång,* med betydelsen: "den ena gången efter den andra" [3] — *dag för*

---

[1] Berg, Om den poetiska friheten, 204.

[2] Ursprungligen bildad efter utländska mönster, se Berg i Nystavaren, V, 49, bl. a. om typen *kronprins-regenten.*

[3] Kan även uttryckas med: *gång efter annan.* Likaså: *tid efter annan,* se SAOB, A 1600.

dag, vecka efter vecka, hand i hand, sida vid sida, från mun till mun, ur hand och i hand etc. etc. („*sida i sida* och *bröst i rygg* och ofta nog äfven *ansikte i nacke* stodo de goda sevillanarna där“ Dan, Olla Podrida, 21).

B. Anaforisk användning.

1. Genitiv, poss. pron.

Då en genitiv eller därmed likställd bestämning omedelbart föregår ett substantiv, kännes artikeln obehövlig, eftersom redan genitiven i detta fall skänker bestämdhet („ger klart besked“ Beckman, Sv. språklära, 23): *gossens bok*. Ovan (s. 32) har emellertid anförts uttryckssättet: *på söndags förmiddagen*. Hesselman i Uppland, II, 523 säger, att uttryck som *Lijffzens Träet* hos Bureus troligen äro att anse som ett uppländskt drag, och anför från modernt uppsalaspråk: *Geijers dalen, bokhandlarns pojken* o. d. Hos Rudbeck finner man även liknande exempel, te. „så och om *Communitetets hummelgården*“ Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 115. Tiselius, Fasternamålet, s. 134 anför därifrån *Stutpälles-barnbarna* o. d. men säger, att de „väl äro att betrakta som sammansatta ord“. Sambandet med sms. har också givetvis betydelse för den här ifrågavarande konstruktionen. Utom i uppländskan finnes den i de östsvenska dialekterna (med undantag av Ålands hd).[1]

Frånsett detta består alltjämt motsättningen mellan *kunugs skænkiare* och *skænkiaren kunugs*, som Ottelin i Nord. stud. 437—438 diskuterar med utgångspunkt från Cod. Bureanus och som har sin motsvarighet i andra språk.[2]

---

[1] Vendell, Ordbok öfv. d. östsv. dial., s. xxxiv. Jfr redan Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 329: »Den 14 om qvällen reste *Lundz Quinfolcken* bort.»

[2] Eng. *the boy's father* ~ *the father of the boy*, Gräf, Entwickl. d. deuts. Art., 65 (statistiken), Tobler, Verm. Beiträge, I, 59. —

På detta sätt efterställd genitiv är emellertid sällsynt i senare svenska, den förekommer på grund av tyskt inflytande emellanåt i änsv.,[1] och i poesi träffas enstaka exempel, te. *årorna Ellidas*, se Berg, Den poet. frih., 182. Där säges också, att “denna konstruktion finnes i nutida talspråk“. Härmed avses väl sådana ibland förekommande uttryck som: “*pojken Janssons* är allt en stor drummel det.“[2] Dessutom kan man ju säga, att *skænkiaren kunugs* nu har sin motsvarighet i alla de fall, då substantivet har en efterföljande bestämning, bl. a. (och närmast) ett prepositionsattribut: *fötterna på bordet*. Härvid finnas emellertid sådana motsättningar som: *under formen av* men *i form av* (även: “denna grafvård, som hade *form av* en pyramid“ Sveriges historia, utg. Hildebrand, I, 45, 119,[3] jämte det vanliga “hade *formen av*“), *vid tanken på* men *med tanke på* o. d. Dylika artikellösa stående förbindelser (gamla l. analogiskt bildade) finnas naturligtvis i mängd, te. *i egenskap av, i fråga om, under sken av, med stöd av*. Särskilt är det vanligt, att verbalabstrakter på *-ande* ej ha artikel i detta fall (vartill väl också fonetiska skäl i sin mån bidragit): “*genom anordnande av* diskussioner vill man ~“, “*med uppbjudande av* all sin energi“, “*efter införande av* allmän rösträtt“, “*mot erläggande av* en årlig avgift av 5 kr. erhålles ~“. Men artikel kan även utsättas.

Likvärdigt med en föregående genitiv är naturligen även ett poss. pron.: *min bok*,[4] men ifall pronominet står efter substantivet, vilken ursprungliga plats det ännu ofta

---

Det är ju också belysande, att det så ofta heter *Rydbergs 'Vapensmed'* etc.

[1] Se Vendell, Språket i Ped. Swarts krön., § 161 a.

[2] Jfr Knudsen, Da.-no. sproglære, 29: *Gaarden Halvors* (»i Folkesproget»).

[3] Jfr: »hade *skapnad af* en båt» Heidenstam, Bjälbojarlen, 2.

[4] Jfr dock i telemarkska visor *min herren* o. d., Falk-Torp, Da.-no. syntax, 65. Likaså i Bröms Gyllenmärs' visbok: *sin sköldhen* Noreen-Meyer, Valda stycken, 63, 21; dialektiskt lär detta ännu förekomma.

har i talspråk, har substantivet numera artikel: *boken min.* Härifrån göra endast “släktskapsorden“ undantag: *bror min, bror hans*, till vilka i detta hänseende även *hustru* sluter sig, i det att detta ord alltjämt ofta står utan artikel: “ty *hustru min* väntar mig“. Lagerlöf, Gösta Berl. saga$_6$, 410 — “visste inte *hustru hans*, att ~“ a. a. 434 men: “tänk hvad *hustrun hans* skall bli glad!“ a. a. 409, 538.

Motsättningen mellan artikelns utelämnande och utsättande alltefter bestämningsordets plats före l. efter belyses även i viss mån av: “så blef där ett dundrande graföl *i dagarna tre*“ Heidenstam, Skogen susar, 151, som är ett stående uttryck, med sådana efterbildningar som: “Och bröllop blef det. Det varade *i timmarna tre*“ Forsslund, Djur, 140[1] — “den festdräkt i gult och blått, hvarmed affärsgatorna ståtat *i dagarna sju*, var aflagd.“ Sv. Dagbl. $^9/_5$ 1911. Men det ligger häri nu också något av betydelsen: “de sedvanliga tre dagarna“. Stammar uttryckssättet från folkvisorna? Att det emellertid ej är fråga om ett alldeles enstaka fall visa sådana exempel som: “thetta ey iagh glömer *i åren tiyo*“ Rondeletius, Judas Redivivus, 25 (uppl. 1871) — “~ warit i *åren fem*“ a. a. 15 — “Wij dricka wäl *glasene twå,* kan skee tree eller fyra“ Noreen-Meyer, Valda stycken, 208.

2. En(dera) etc.

Då det KL 342 heter: “Än ginstan sprang aat hänne *en riddaren*“, avses härmed en av de förut nämnda tolv männen, och slutartikeln är således motiverad genom anaforisk bestämdhet. Andra exempel äro: *en quinnan* KL 372 — “~ fæmtan dagha. ok var æ brøþet *huar*

---

[1] Jfr: »Och man åt *i timmar och tre*» Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, II, 170. — »De drucko *i dagar*, de drucko *i tre!*» Fritjofs saga.

daghen helt“ Bu, 175.2 — “saloghar man bar siþan *som barnen* a sinom bak ok som drogh han æpte sik“ Bu, 172.25 — “fiöl *somlik sädhin* vidh wäghin“ Prosadikter (F. S. S. 28) 27, r. 13, 16.[1] Emellertid kunna dylika obestämda ord (*en, hvar, hvilikin, nokor, sumber, sumliker, ängin*) även ibland i fsv. mer oegentligt följas av substantiv i bestämd form (väl genom förmedlande gränsfall): “at faa them *nakan matin*“ Bo, 84 — “at *ängin ouinnin* ingange ginom portana“ Bir III, 240.[2] I Vendell, Språket i Ped. Swarts krön. anföras många exempel från denna och från Bib. 1541 såväl på anaforisk som på mer oegentlig användning av konstruktionen (ss. 60, 68—70). I Ol. Petri, Sv. krönika finnas likaledes en mängd exempel: “och sedhan lotten är fallen på *itt rikit*“ 160 — “i *hwart rikit*“ 160 — “*huilkin parten* bätre sack hafft haffuer“ 2 — *ingen parten* 3 — *noghon parten* 175, och Tobiæ Comedia, 31: “lät oss nu snart *någhon maten* få“. Exempel från 1600-talet äro: “Sex, otte och stundom flere paar på *hvar warpan*“ Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 160 — “så ville han göra för min skull *hocken delen* jag ville“ Agn. Horns lefverne, 123 — “och wore der *någon tiden*“ a. a., 207 — “eller ok at *somt folket* inte wille där wijd“ Columbus, En sw. ordeskötsel, 53 (uppl. Hesselman) — *een dagen* se SAOB, D 27 — *Ingen deelen*, se SAOB, D 579 — *hwar parten* Ups. univ. hist., Bih. II, 172 (1675) — “eller 20 på *hwar sijdan*“ Rudbeck, Atland III, 279 (3 ggr, men på samma sida 2 ggr: *på hvar sijda*).

Vid mitten av 1600-talet framträda de första exemplen på den konstruktion, som delvis trätt i stället för den nu behandlade: sammansättning med *-dera* (*endera* etc.) åtföljd av best. form sing. Den ursprungliga betydelsen av *þera* (“þri riddara ~ en fatøk quinna baþ a væghenom *en þera* føra sin pusa“ Bu, 173.21) har efterhand förbleknat, såsom framgår av: “i *intetdera* våra bref“ Hist. Bibl., utg. Silfverstolpe, II, 331 — “*Hwartera aff them* hade ∼“ Janua linguarum (Sthm 1641), 781 — “ty alla såge väl att det var *endera* (sc. av oss)“ Agn. Horns lefverne, 110. Konstruktionen har nu dual betydelse,[1] *endera dagen* har dock betydelsen: “en av de närmaste dagarna“ (SAOB, D 27 anför ett ex. härpå från 1688). I Hille sn, Gästrikl., har jag hört *endera darna*,[2] ett som det synes logiskt förklarligare uttryckssätt. Emellertid tyckes *endera dagen* direkt ha anslutit sig till *en dagen*. De första exempel, jag funnit på den nya konstruktionen, äro från Lincopensen (1640): “*På en thera sijdan* von entwederem theil oder seiten“ (Alterutrinque) och “*Från en thera sijdan*/ Eller På then ena sijdan“ (Altrinsecus) men däremot: “*På hwilken sijdan* (Utro) och *aff hwilken orten* (Utrubi). Vidare i brev från 1676 uti Ups. univ. hist., Bih. II: “fast i vnderrätterna *eendera parten* hafwer wunnit igenom dom sin saak“ 188 — *hwilken dera parten* 186 — *på någondera sijdan* 187 och hos Columbus, En sw. ordeskötsel (uppl. Hesselman): “en på *hwardera sijdan*“ 45 — “en wågskål, der som *ingendera wickt'n* wisst rår“ 53. Under 1600-talet består ännu, såsom de ovan anförda exemplen visa, vid sidan härav den gamla konstruktionen, men sedan har den undanträngts.

---

[1] Jfr Nygaard, Norrøn syntax, § 37, anm. 3.

[2] Söderwall, Hufv.-epokerna, 69, Nygaard, Norrøn syntax, § 37, anm. 5.

Emellertid finnas rester av den i dialekterna. I Bondeson, Historiegubbar på Dal finner man: “med en tunnesäck under *hvar armen*“ 94 — “Och då tog han allt så pass som en böna för *hvar gången*, det vet jag“ 161. Kallstenius, Värml. bärgslagsmålets forml., 27 anför “en egendomlig användning av best. form“: “han har inte gått *någon vägen*, han gick *ingen vägen*“ med betydelsen: “han har inte gått alls långt bort, han gick inte alls långt bort“, och Levander, Älvdalsmålet, 95 meddelar, att best. form användes “någon gång äfven efter *nóga̲r* ’någon’, te. *nó grą́n̲dəð* ett litet grand.“ I västra Sverige förekommer *någontingen*, te. Ullman, Präster, 15: “fjåga mig nu *någontingen!*“ [1]

---

[1] Tamm, Etymol. ordb., *-dera*.

[2] Jfr även finl. *vardera gångerna* (= bägge).

3. Båda, bägge.

Båda, bägge föra omedelbart tanken på något bekant, bestämt (= de två), och substantivet erhåller i överensstämmelse därmed best. slutartikel. Om det emellertid ej anaforiskt syftar på två förut nämnda föremål, utan en tvåsidighet ligger så att säga i sakens natur, saknas artikel så pass ofta, att man kan tala om en motsättning mellan dessa två fall.

Så har det i alla tider hetat *på (å) båda sidor,* såväl rent rumsligt som då det är fråga om två partier l. d.: “och opet *på bådha sijdor*“ Variarum rerum, 18 — “*på båda sijdor* om Landzvägen“ Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 11 — “fast salig herr Nils ville vara väl *på båda sidor*“ Gustav III i Meyer, Svenska parnassen, III, 10 — “är det skrivet *på bägge sidor?*“ (Bib. 1541: “the woro screffne *på bådha sidhor*“ 2 Mos. 32: 16) — “de öfriga äro släktingar *på båda sidor*“ Nordström, Borgare, 185. I anslutning härtill även: “trädgård fanns *på bägge sidors* sluttning och nedanför ödemark, så långt man såg“ Ullman, Tord, 21 — “en nämnd med bisittare *från båda sidor*“ v. Koch, Social handbok, 227 — “*båda sidor* gjorde sig skyldiga till rough play“ Nord. idrottslif (jfr: *both sides*). Vidare: “pålägga dem förpliktelsen att bränna sitt ljus *i båda ändar* för att ~“ Hallström, En skälmroman, 7 (Lincopensen: “Thet som är krokot *på både ändar*“, Amphicyrtos) — “men Du ska bära'n *på båda axlar*“ Heidenstam, Bjälbojarlen, 36 — “Kappan skal jag draga på *begge Axlar* och wända efter Wädret“ Argus 1734, nr. 8 (även Bib. 1541, 2 Mos. 28: 7) — “tag i med *bägge händer*, annars går det inte“ (Sahlstedt, Sw. ordb. 1773 har under “bägge“: *med bägge händer* men under “taga“: “taga i *med bägge händerna*“) — *med* “*bå'a händer*“ v. Knorring, Torparen, I, 229 — “det är fel *på bägge håll* (*händer*)“, det vanliga i talspråk, och även: “*på båda håll* det rikaste grafgods ~, *på båda håll* ofta hästar jordade ~“ Nord. studier, tillegn. A. Noreen, 320 — “och man har varit i sin rätt *på båda håll*“ Nordisk tidskrift 1910, s. 228 — “hos garvar G. hade nyligen undertecknats nytt avtal, med vilket *bägge parter* varit fullt nöjda“ Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 113 (“när een composition skeer mellan *bägge parter*“ Ups. univ. hist., Bih. II, 188, brev från 1676) — “och *båda parter* bära de en prägel af något hämmat“ Sv. Dagbl. $^{26}/_{5}$ 1908. Artikel kan ju dock i många fall även begagnas.

---

[1] Jfr Larsen, Kristiania bymål, 106: »Der findes et par substantiver, som tilsyneladende kan brukes med ubestemt og bestemt artikel på én gang, nemlig *ən tiŋ̣ŋən* ved siden av *ən tiŋ̣ŋ*, *ət grann'ə* = *ət grann* ~, hvilken oprindelse denne underlige bruk har ~ synes meget usikkert.» Men det skulle ju vara en möjlighet, att det ginge tillbaka på den här behandlade konstruktionen? I no. dialekter finnes den, se Aasen, Det no. folkesprogs gramm., 192—194: *ein Kvelden, sum' Fiskjen, kvar Skjelingjen.*

I rent anaforisk användning däremot står artikel regelbundet. I fsv. är detta ännu ej alltid fallet, men väl te. i Bib. 1541: *bådha gårdanar* 2 Kon. 21: 5 — *på bådha wäghanar* Hes. 21: 21 — *bådhe delanar* Fil. 1: 23. Någon gång kan man dock träffa artikellöshet även i detta fall: “och på sistone löpa *bådhe dalar* tilhopa uthi en bäck“ Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 249 — “*bägge resor* woro nyttige och giorde academien namkunnog“ Linné, Bref o. skrifv., utg. Fries, 1, II, 30 — “samma Person spelar ömsom *båda roler*“ Kellgren, Saml. skrift.$_3$, III, 212[1] — “~ skickade Elin en varning, eller en aning, eller *båda delar*“ v. Knorring, Torparen, I, 218.

---

[1] Anf. av Berg, Om den poet. friheten, 199.

Påverkan kan ibland äga rum från andra språk, där artikel saknas i större utsträckning än i svenskan: *begge brödre(ne)* (Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 191) — *beide* l. *die beiden Augen* — *both (the) sides.* Så är det givetvis en anglicism, när det i översättningen av Booker Washington, Upp från slafveriet upprepade gånger användes *bägge raser* (te. s. 83).

4. Alla, samtliga.

Då *alla* l. *samtliga* föregår ett substantiv med anaforisk bestämdhet, står detta det oaktat rätt ofta utan artikel — analogiinflytandet måste ju här vara synnerligen starkt. Ex.: "*alla barn* i ring!" — "*alle man* på däck" — "jag hade otur med min visit; *alla människor* voro ute"[1] — "*alla bänkar* (i kyrkan) voro fullsatta utom en" Lagerlöf, Jerusalem, I, 36 — "medan *alla drängar* på Ingmarsgården äro ute och söka er" a. a., 45 — "om du låter Brita ensam bära *all skuld*" a. a., 21 — "av *allt hjärta* beklagar jag dig" — "*alla rum* äro redan upptagna" — "*samtliga passagerare* räddades".

5. Denne.

Bruket av slutartikel vid substantiv, bestämt av *denne*, har varit i hög grad vacklande.[2] När den först började begagnas, var det naturligt, att den ej i första hand tillades efter *denne*, som ju i sig självt var tillräckligt utpekande. Så står i Codex Bureanus nästan alldeles undantagslöst ingen artikel, men i den senare fsv. tilltager bruket, så att exemplen med och utan artikel väga ungefär jämt. I Bib. 1541 tycks artikel vara vanligare ifråga om substantiv i sg. men ej i pl., och att det inte råder någon stadga, visa sådana motsättningar som: “vthu *thetta rwmet*“ 1 Mos. 19: 12 men: “vthu *thetta rwm*“ 1 Mos. 19: 14 — “gack åstadh och sägh til *thetta folcket*“ Es. 6: 9 men: “förstocka *thetta folcks* hierta“ Es. 6: 10. I Ol. Petri, Sv. krönika är artikel vanligare, i Agn. Horns lefv. är proportionen 40: 3 (till art.-s fördel) och Columbus, Målroo har genomgående artikel (utom: “utbrast han i dessa ord“ Hanselli II, 273). Ehuru proportionen naturligen i andra skrifter kan vara en annan, har dock säkerligen tendensen gått i riktning mot utsträckt bruk av artikel efter *denne*. Tiällman skriver också i sin Gramm. suecana (1696), s. 169: “huar uti månge fela när de skrifa: “att *denne Sedelwisare* Dalekarl N. N. ∼ Rätt *denne sedelwisaren* ∼, *desse männerna*, ∼ *pigorna, barnen, denne värden*“, och s. 230: “*denne wärdens*/ ei *värds*“.

---

[1] Dessa ex. från SAOB, A 949—50.

[2] Jfr resumén i SAOB, D 888.

Även under 1700-talet förekommer artikel fortfarande i stor utsträckning. I 20 nummer av Argus,[1] som jag gått igenom, finnas sålunda c. 130 ex. med slutartikel och endast ett 20-tal utan. Av dessa utan artikel äro $^2/_3$ pluralis (nästan lika många som antalet ex. i pl. med artikel). Det tycks vara så, att pluralen intar en särställning ifråga om användningen av artikel efter *denne*, jfr ovan ifråga om Bib. 1541, och i te. Om den durchleuchtiga genuesiskan, övers. av J. Runnius (1709), En bättrad vill-hierna (i Hanselli V) och Modée, Fru Rangsiuk är det endast efter plural, som man finner några exempel på artikellöshet. Konsekventast är artikeln genomförd i skrift, som avser att återge talspråk. I te. Dalins Den afundsjuke, Gyllenborgs En bättrad vill-hierna, Modées Fru Rangsiuk och Kexels pjeser står regelbundet artikel med några alldeles enstaka undantag. Men även i annan stilart kan artikeln i stor utsträckning förekomma. I Höpken, Äreminne öfver C. G. Tessin (1771) finnes dubbelt så många ex. med artikel som utan, bl. a.: "och tilgifvenheten för *denne Herren* så stark" 31 — "och ändtligen Ledamot uti *detta Samfundet*" 43.

---

[1] Årg. 1733: nr. 2, 3, 19, 25, 28, 34, 35, 40, 45, 47, och årg. 1734: nr. 2, 4, 8, 10, 13, 22, 25, 26, 36, 41.

Emellertid synes under 1700-talets lopp en svängning ha ägt rum till förmån för artikellöshet. En intressant illustration härtill lämnar Dalins omredigering av Argus (1754).[1] Av förutnämnda c. 130 ex. med artikel i 1:sta uppl. ändrar han bortåt hälften, så att de komma att sakna artikel (i några fall ändrar han *denne* till *den*). Märk bl. a. den konsekventa ändringen av det ofta återkommande *detta arket*. Däremot sätter han aldrig till artikel, där den förut ej stått. Det är således en alldeles tydlig tendens, fastän ej konsekvent genomförd. Man kan tänka sig, att Dalin i 1:sta uppl. mer följt sitt halländska talspråk men sedan tagit intryck av uppsvenska skrivvanor. Ty då här *denne* var — och antagligen sedan rätt långt tillbaka varit — så gott som utdött i talspråk,[2] kunde bruket av artikel efter detta ord lätt utsättas för växlingar, och det kan te. tänkas, att språkriktighetsivrare börjat yrka på artikellöshet. Grammatici tyckas dock vara föga eniga i frågan. Sjöborg, Schw. Sprachlehre (1796, 1811), 152 säger: "ausgenommen nach dem Fürworte *denne*, wo das Hauptwort meistens den best. Art. annimmt: *denna blomman* ~", men däremot Boivie, Sv. språklära$_2$ (1834), 282: "*Denna uppenbara orättvisa* (icke: uppenbar orättvisa, och rättare än: uppenbara orättvisan, hvilket sednare bruk dock kan tillåtas)", och

---

[1] Doc. Hesselman har fäst min uppmärksamhet på detta förhållande.

[2] Jfr Hof, Dial. vestrog., 57: »*Dänne* hic, *dänna* haec & *dätta* hoc, apud Svecos, aut certe Uplandos, dudum in familiari sermone obsoleverunt, qvamvis in scriptis vigeant; ~ Sveci autem pro iis dicunt: *dänn här* hic ~». Det är också uppsvenskan, som Columbus avser, En sw. ordeskötsel, 15 (uppl. Hesselman): »Hic puer, *denne gossen* ~ Om man märker efter, skal man höra att man i Swerige säger, *den-här goss'n, den-här flickan, dä-här oohle.*»

Moberg, Försök till lärobok$_2$, (1825), 263 säger, att helst nyttjas artikellöst subst., om det följer omedelbart på pronominet, te. *detta lugn, denna glädje*, men “när tvenne ting af samma slag jemföras med hvarandra, får Subst:et ~ gemenligen def. form t. e. Jag talar blott om *denna gossen*, och ej om den andra“, och i umgängesspråket står subst. än med och än utan artikel, te. “känner ni *denna herre(n)?*“

Man kan emellertid säga, att från och med slutet av 1700-talet bruket av artikellöst substantiv efter *denne* i skrift alltmer blivit regel. Redan hos Kellgren exempelvis, hos vilken det enligt Berg, Den poet. frih., 201 är “nästan regel, att subst. har slutart.“, är det en alldeles tydlig övervikt för artikellöshet, te. i minnestalet över J. Wellander, varifrån Bergs citat är hämtat,[1] Tegnér tycks i sina brev konsekvent ej ha artikel, med ett eller annat undantag.[2] Eftersom *denne* i västra och södra Sverige fortfarande kan användas i talspråk och då med artikel,[3] kan detta naturligen avsätta spår i skriftspråket, men skriftspråkstraditionen är dock nu så fast, att man sällan i normalprosa påträffar artikel. Det faller därför i ögonen, när man råkar på ett exempel som: “såsom ett bihang till den i *detta kapitlet* gjorda framställningen“ Kock, Svensk akcent, II, 64. I skönlitterär prosa ställer det sig något annorlunda, men hos exempelvis Strindberg, Geijerstam, Heidenstam och Hallström finnas blott enstaka exempel med artikel. I Lagerlöf, Jerusalem II finnas (med bortseende från inledningskapitlet, som genomgående har artikellöst substantiv) ett hundratal ex. på *denna* utan artikel, ungefär lika många på *den här*, *den där* (nästan uteslutande vid återgivande av samtal), men endast ett tiotal ex. på *denna* med artikel (i samtal). Bl. a. finnes ett ex.: "han undrade om det fanns en vind så stark, att den kunde få *denna tunga luften* att röra sig" 60.[1] Härigenom framhäves tyngden mer intensivt, handgripligt. Överhuvud kan denna konstruktion användas som ett stilistiskt medel att skänka en dylik större åskådlighet så att säga.[2] Därför hör den också särskilt hemma i sagostil: "Efter *denna gåsen* kom ännu en och så en tredje, en fjärde, en femte "Lagerlöf, Nils Holgersson I, 42 — "Men när kvällen kom *denna dagen*, hängde Smirres päls i tovor" a. a., 43. Härmed sammanhänger delvis, att i poesi *denna* fortfarande i större utsträckning åtföljes av substantiv med artikel,[3] men naturligtvis bestämmes detta även av licentia poetica-skäl.

---

[1] Av c. 70 ex. endast 5 med artikel.

[2] Jfr Berg, a. a., 201.

[3] Beckman — som västgöte — säger därför också generellt: »vid *denne* står bestämd form i samtalsspråk, men obest. i bokspråk», Sv. språklära, 23. I Danske studier 1907, s. 78 anmärker Dahlerup, att *denne* i da. »er væsentlig skriftsprogsord».

En del uttryck stå alltid med artikel, även i stil, där artikel annars saknas. Detta är särskilt fallet med: *denna världen* (men: "denna värld av bekymmer"), *denna jorden* o. *detta livet*. De ha blivit stående i denna form tack vare bibelspråket (SAOB, D 891). Svenska akademiens språklära (1836), 266 vill förklara dessa såsom beroende på att det är fråga om en jämförelse (jfr Moberg ovan s. 61), så att *denna världen* står i motsats till den tillkommande, *detta livet* i motsats till det eviga. Om så också varit förhållandet, äro dock dessa uttryck nu så förbleknade, att man hellre undviker dem, om det är fråga om att ställa i direkt motsats. Mycket vanliga med artikel äro även: *denna gången* och *på denna sidan* (om gränsen l. d.), och ett uttryck som: "vad månde bliva av *detta barnet?*" har ju sin stereotypa form. Jämför, å andra sidan: "ännu *i denna dag*" — "jag reser *i denna dag*" (SAOB, D 26: "förr äfv. *dagen*"; jfr även: "det var en faslig en att blåsa *i denna qväll*" Strindberg, Hemsöborna, 96) — "i det yttersta av *dessa dagar*" (jfr SAOB, D 37).

---

[1] Således här egentligen endast en slags indirekt anföring.

[2] Jfr SAOB, Denne III (D 902).

[3] Mjöberg i Arkiv 21: 199 anmärker te., att ifråga om skalden Wennerboms: »Jag var glad i tron och stor i tanken, tills jag drunknade i *denna dranken*», normalprosans språkbruk skulle förfela det åsyftade intrycket.

6. Samma.

Samma är ur artikelsynpunkt i det hela likställt med *denne*. Då det ej har jämförande betydelse utan är ungefär = *denne*,[1] tycks dock substantivet konsekvent ej ha artikel,[2] te. "och epter thet at *samma tyranner* pläghade boo påå fast slott och feste" Ol. Petri, Sv. krönika, 5 — "när wij seglade ifrån *samma Herregårdh*" Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 195 — "*samma Doctor* talte något thet Etymologiske Studio förnär" Columbus, Målroo, 253 (Hanselli II). Numera är denna betydelse sällsynt: "en olycka, den han måst bära för vännens skull, den blev nära nog ett brott, ett bedrägeri, för vilket *samme vän* måste stå till svars" Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 328. Efter *samma* i dess egentliga betydelse har bruket varit vacklande, men efter hand har det blivit regel, att substantivet står utan artikel. Ex.: "och *j samma stundenne*" Bib. 1541, Mat. 8: 13, men "wardt helbregda *j samma stund*" a. a. Mat. 9: 22 — "*samma daghen* gingo vij" Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 108, men "*samma dagh* snögade häfftigt" a. a., 313 — "uthaf *samma slaget*, som omtalt är" Columbus, Målroo, 280 (Hanselli II) — "att bedia Dr Gisler skicka en annor af *samma slaget*" Linné, Bref o. skrifv., utg. Fries, 1, II, 89 — "faller ofta icke på *samma stafvelsen* som levis" Kock, Svensk akcent, I, 46. Dialektiskt användes artikel[3] (förmodligen inom ungefär samma gränser som efter *denne*), men annars heter det nu regelmässigt: *i samma ögonblick* etc. — *Sak samma* (upptaget av Serenius 1741) har ej heller artikel, ehuru man skulle vänta det i analogi med *boken min*. Det är också antagligen kommet från lagspråket (jfr i 1734 års lag: “ware *lag samma*“ Gift. B. 3: 6, Hand. B. 1: 9 etc., där även: *samma lag* Gift. B. 4: 3 etc.). Efter detta ha nybildats te. “det är *skräp* (l. *strunt*) *samma*.“

---

[1] Jfr SAOB, Densamme B.

[2] Jfr Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 200.

[3] Jfr Falk-Torp, Da.-no. syntax, 64.

7. Particip (»juridiska pronomina»).

Louis De Geer ger i Valda skrifter, I, 187 med all rätt namnet juridiska pronomina åt en del particip av typen *nämnda år*. Participet tjänstgör som ett demonstrativt pronomen — substantivet har varken slutartikel eller bestämd fristående artikel, och participet är svagt böjt. Äldst förekommer av dylika particip (i de fsv. landskapslagarna äro de sällsynta) stark böjning: “innæn *fornæmpdum brutum*“ SD V 376 (1344) — “til hoghæ altaren *førnæfnz klosters*“ a. a. 563 (1346) — “i *vaþa for saghþum*“ MEL B. B. 28: 4 — “ath *nämpdum dagh*“ Bil. 518. Det vanliga blir emellertid snart dels: *the fornæmda pænninga* SD V 558 (1346) — *thet forscripna godz* SD NS I 22 (1401) [även: *thenne forscrefne gardh* SD NS I 7 (1401)], dels: “thy affhændir iec mik *forscreffna godz*“ SD NS I 6 (1401) — “*fornæmpda* Jon Torkilsons fadher“ a. a. 6 — “*fornemfda* her Bendict“ a. a. 61 (1401) — *for:da closter* a. a. 22 (1401) — “af *for:de goze*“ a. a. 419 (1405). Denna senare konstruktion tyckes bl. a. ha varit vanlig framför namn. Efter hand blir det den, som mest tages i bruk. Frånvaron av fristående artikel kunde visserligen tänkas ha stöd i den inhemska konstruktionen *andra dagen* o. d. men med all säkerhet är det hela lån från det dansk-tyska kanslispråket.[1]

---

[1] Lagspråk och därmed sammanhängande stilarter ställa sig

Hos Söderwall anföras (*forbe*)*nämder, for*(*be*)*rördher, forsagdher, forskrivin,* och jämte det ej hos honom upptagna men te. i Ped. Swarts krön. synnerligen vanliga (*för*)*bemälte* ha dessa alltsedan varit gängse inom den juridiska och därav påverkade stilar. Uttryckens form och frekvens ha naturligen växlat under tidernas lopp. Enligt De Geer, Valda skrifter, I, 189 användes nu i den juridiska stilen *bemälde* blott om personer och *berörde* blott om saker, under det att *nämnde* begagnas om både personer och saker. *Förenämnda,* som nu knappast brukas, återkommer gång efter annan t. o. m. i Wallenberg, Min son på galejan$_3$, te. “hwilka beswarades med elfwa af *förenämda* Waktskepp“ I, 120. En del av de nedan upptagna uttrycken äro väl ej längre i bruk,[1] men i normalprosan är typen fortfarande livskraftig, så att vid behov nya particip kunna användas på detta sätt, vanligen med betydelse av hänsyftning på den föregående framställningen. Vanlig är även betydelsen “förliden“. Mycket ofta tillägges ett *nu, här, nyss, ovan* o. d., vilket bidrager att minska det formulärmässiga intryck, som annars häftar vid uttrycken, och vid en del av dessa particip är ett dylikt tillägg oundgängligen nödvändigt för konstruktionens möjlighet.

Ex.: “på *andragna* skäl“ — “på *anförda* ställe i Arkiv påpekas ~“ Kock, Sv. akcent, II, 332 — “ovan *angivna* plan“ — “flera ex. på nyss *anmärkta* förhållande“ Pedag. tidskr. 1900, s. 304 — “här *antydda* förhållande“ — “här *afhandlade* ordklass“ Kock, Sv. akcent, II, 166 — “till nu *behandlade* grupp“ Noreen, Spridda studier, II, 88 — *bemälde* med sms. *för-, först-, mer-* etc., se SAOB

---

ju överhuvud avvisande mot artikel. Bl. a. kan erinras om *anklagade, häktade* o. d. (te. »*anklagade* betraktade hvarken församling l. domare» Strindberg, Skärkarlslif, 126). Jfr Lübben, Mittelniederdeutsche Gramm.: *obgemelte* 199, »*genante* Hinricus Rees» 200.

[1] Men det är ju inte omöjligt, att de finnas i den specifikt juridiska stilen.

— *berörda* med sms. *för, förr-* etc., se SAOB — "enligt *bifogade* cirkulär" — "*bilagda* avskrift" — "i nyss *citerade* arbete" — "nu *framfarne* tid" Linné, Bref t. svenskar, utg. Åhrling, I, 34 — "den senare hälften af sist *förflutna* århundrade" Kindblad, Ordbok — *förlidne,* se nedan s. 69 — "såsom fallet är med nu *gjorda* framställning" Norström, Den nyaste människan, 22 — "*häktade* manssperson var vid tillfället ~" Strindberg, Röda Rummet, 95 (polisrapport) — "haffver derför *innelagda* breff skriwit" Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 103 — "jag skickar *innelyckte* copia" Linné, Bref o. skrifv., utg. Fries, 1, II, 99 — *inneslutna* ~ — *nämnda* med sms. *före-, först-, förut-, nedan-, nyss-, om-, ovan-, sist-* etc. — "*närlagde* besynnerlige bok" Tegnér, Efterl. skrifter, II, 18 — "i *närslutna* avskrift" — "nu *omhandlade* lag kompletteras ~" v. Koch, Social handbok, 74 — *omskrivna, mer-,* äv. *nedan-* o. *ovanskrivna* — "att man med *omtalda* verktyg" Pedag. tidskr. 1900, s. 301 — "skall dock i nu *publicerade* arbete finna" Kock, Sv. ljudhistoria I: 2, s. I — "*påföljde* år" anf. RYDQVIST, Sv. språkets lagar, I, 446 — "ovan *påpekade* förhållande" — *sagda* med sms. *be-* (SAOB) — "*sistlidne* månad" — "här *skildrade* inredning har dock ~ fått vika" Uppland, II, 336 — "under nu *tilländalupna* kurs" — *vidfogade* ~ — "enligt *åberopade* recept" — "i här *åsyftade* bemärkelse". Även förekomma sådana ex. som: "vid här *förlagda* husardetachement" — "i senast *hitkomna* nummer av Handelstidningen".

På alldeles analogt sätt begagnas en hel del presensparticip. I fsv. tid tyckas dessa slags particip ej ha varit vanliga i denna användning (jfr SÖDERWALL), och överhuvud finner man i äldre tid endast enstaka exempel: "j *tilkomande* nath" MB 2: 211 — "i *nestkommande* sommer" Gust. I:s registr. 1528, s. 22 — "edert rådhslagh på *tillkommande* åhrs öhrlig" Noreen-Meyer, Valda stycken, 94 — "*innevarande* år" Chronander, Surge, 44 (Hanselli 21). I det nutida språket ha de emellertid stor användning, delvis även utom “kanslistilen“. Detta gäller framför allt *följande:* “*följande* dag“ — “i *följande* ordalag“. Därav finnas sms. *efter-, hos-, med-, näst-, på-* etc. Vidare: “*föregående* säsong“, “i *föregående* framställning“ — “i *föreliggande* fråga“ — “godkändes *förestående* protokoll“ — “alla varelser af *förevarande* klass“ Tegnér, Om genus, 55 — “under *förhandenvarande* omständigheter“ — “understöd av *ifrågavarande* slag“ — “*inneliggande* kopia“ — “i *innevarande* stund“, “*innevarande* års riksdag“ — “*instundande* vinter“ — “den som under *nuvarande* situation har panna att ~“ — “i *närvarande* stund“[1] — “*nästkommande* söndag“ — *om* ~, *ovan* ~, *vidstående.* Till dessa ansluta sig även particip utan pronominell karaktär, te. “förändring i nu *gällande* näringslagstiftning“ — “mot nu *rådande* arbetarpolitik“ — “vid nu *pågående* kongress“ — “infördes till *härvarande* lasarätt“ — “i *kringliggande* landsbygd“ — “hos K. M:t hade *vederbörande* folkskoleinspektör“ — “under *löpande* år“ — “i *skrivande* stund“[2] (“intill *skrifvande* år 1891“ Högberg, Den stora vreden, 313, presentuppl., “ändrade sin plan därefter i *afgörande* stund“ a. a., 216) — “böra förete betyg om ledighet från *innehafvande* tjänst“ (Beckman, Sv. språkl., 126).

I regel ha ju de nu behandlade participerna hört hemma i den juridiska stilen och den stelare normalprosan. Därför ha de också en särskild klang, när de ibland — avsiktligt — begagnas i annan prosa: “icke kunde annat än såra *bemälte* rackas matmoder“ Ahlgren, Berättelser o. utkast, 54 — “~ vinkade åt dem med proppade karamellstrutar. *Sagda* vildar kommo skyggt framilande.“ Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 197 — “och sade med en viss skälfning i *ofvan påpekade* manligt sympatiska stämma“ Dan, Lappkojs, 41..

---

[1] *Närvarande* tycks förr ha varit vida mer brukligt, jfr: »vid *närvarande* tillfälle» Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 164 — »utom gränserna för *närvarande* historia» a. a. II, 7 — »af *närvarande* möte» Geijer om sammanträffandet med Tegnér på Rämen.

[2] Jfr *bi slapender diet* Lübben, Mittelniederdeutsche Gramm., 105.

Å andra sidan kan man för att undvika denna den vanliga karaktären hos uttryckssättet begagna sig av fullständig konstruktion med både bestämd fristående artikel och slutartikel. En sådan strävan tyckes exempelvis finnas hos Tegnér i Hemmets ord (i Tidskrift för hemmet 1880): “skola vi nu på *det sagda stället* hos Paulus“ 298 — “på samma sätt med *de öfriga anförda orden*“ 297 — “i italienskan heta *de motsvarande orden*“ 292 osv. Betydelsen är ej heller identisk i ett sådant fall som: “när jag i *den följande framställningen* använder ~“ och: “han lämnade *följande framställning* av situationen.“[1] *Följande* begagnas även rätt ofta med enbart slutartikel: “*Följande dagen* vaknade Rehnhjelm ~“ Strindberg, Röda Rummet, 187 (likaså te. Bremer, Hertha, 293, Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, II, 79) — *följande året* Sveriges historia, utg. Hildebrand, I, 230.

Ovan har framhållits, att det äldst hette: *ath nämpdum dagh* Bil. 518 etc. med starkt böjt particip. Denna konstruktion fortlevde även, och härvid är det nog lagspråket — det inhemska — som varit normgivande. Så heter det i 1734 års lag: “kommer han ej inom *föresattan* tid“ Gift. B. 13: 4 (“å *föresatt* tid“ Rätteg. B. 7: 1) — “inom *förelagd* dag“ Utsökn. B. 2: 2 — “betalar han ej å *föreskrifven* tid“ Hand. B. 9: 10 — “wil någor å *settan* stemmodag wid bolag skiljas“ Hand. B. 15: 17.[2] I änsv.: “innan *försagdan* tijdh“ Ol. Petri, Sv. krön., 319 — “innen *föresagden* dagh“ Hist. bibl., utg. Silfverstolpe, II, 328 — “imot *sagdan* tidh“ Agn. Horns lefverne,

---

[1] Jfr Blatz, Deutsche Gramm.$_3$, II, 177: »Hat jedoch *folgend* die Bedeutung sich unmittelbar anschliessend, so steht der Artikel, z. B. 'Ich werde dies in dem folgenden Hauptstück auseinandersetzen'.»

[2] Jfr vidare Hallström, Om ordböjn. i 1734 års lag, 16.

195 — “och til *bestämbd* dagh öfversendt“ Ax. Oxenstierna, Skrifter, I, 133 (se SAOB, B 1747).

På senare tid tycks konstruktionen ha utvidgat sitt område. Utom hänsyftning på den föregående framställningen (jfr ovan s. 65) förekommer ofta en betydelse av något överenskommet, avtalat. Ex.: “Berg, *anfördt* ställe“, Språk o. stil 1905, s. 2, “på ofvan *anfört* enkelt vis“ Sv. Dagbl. $^{27}/_{11}$ 1908 —“ i ofvan *angifven* utsträckning“ Noreen, Vårt språk, I, 431 — “på nu *antytt* sätt kan ~“ v. Koch, Social handbok, 335 — “Salmson såg i *anvisad* riktning“ Ullman, Tord, 148 — “kommit till *afsedd* användning“ Molander, Skizzer, 9 — “han fick visserligen *avtalad* lön“ — “på nu *beskrivet* sätt gestaltar sig ~“ — “på *beställd* tid voro bakelserna färdiga“ Sv. Dagbl. $^{14}/_{1}$ 1909 — “på *bestämd* tid, dag, timme“ SAOB, B 1746, nog förr vanligare, te. “anlände ~ till *bestämd* ort“ v. Knorring, Torparen, I, 199 — “inom *förelagd* l. *föresatt* l. *föreskriven* tid“ — “på *föreslaget* sätt kan man lätt ~“ — “*förlidet* år“, “jag hade en fasans dröm *förliden* natt“ Strindberg, Herr Bengts hustru, 107, “*förliden* kurs“ (à la Chronschough)[1] — “i nu *nämnd* ordning“, “då den uttalade sig på *nämndt* förhoppningsfullt sätt“ Sv. Dagbl. $^{24}/_{3}$ 1910 — “i *omstämt* mål“ [2] — “på nu *omtaladt* sätt“ Salomon, Förel. öfver Rousseau, I, 116 — “att på *sagd* tid skall kantaten ~ ligga i Polyfems håla“ Bref rör. Nya skolan, utg. Frunck, 154 — “undergick *stadgat* straff“ — “vid *utsatt* klockslag“ Heidenstam, Dagar o. händelser, 111, “infann sig Uno på *utsatt* ort och aftonstund“ Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif, 34 — “det ledde ej till *väntat* slut“ — “ha *åsyftad* verkan“ — “med *önskad* påföljd“ Strindberg, Giftas, II, 60 — “på *överenskommet* sätt“.

---

[1] Förr växlade stark o. svag böjning: »ij *förleden* sommer» Hist. bibl., utg. Silfverstolpe, II, 313, »*förleden* natt» En bättr. vill-hierna, 348 (Hanselli V) — »jag skickade ~ *förleden* Postdag» Linné, Bref o. skrifv., utg. Fries, 1, II, 139, men även: »i *förledne* åhr» Diar. Gyllenianum. utg. Hausen, 230, »i *förleden* natt» En bättrad vill-hierna, 348, »*förlidne* Lördag» Moberg, Försök till lärobok $_2$, 294, »i *förledne* våras» Almqvist, Törnrosens bok, XI, 31. Jfr även Hof, Sw. språkets rätta skrifsätt (1753), § 344: »i fiol, för *nästledne* eller *nästlidit* år».

[2] Se Cederschiöld, Om sv. som skriftspråk $_2$, 295.

Anm. En viss beröring med dylika uttryck ha sådana konstruktioner som: »för *visad* vänlighet hembäres ett vördsamt tack» — »att inför *samlad* klass be sin lärjunge ~ om förlåtelse» Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 143 — »efter *slutad* gudstjänst» — »han återvände med *oförrättat* ärende» — »gick iagh ~ effter *hållen* Socknestämma» Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 221 — »effter *förrättat* gudztienst» a. a., 343 — »för *giordh* communication aff deras breff» Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 116 — »kommer han man igen med *wälförrättade* ärender» Modée, Fru Rangsiuk, 3. Dessa slags uttryck äro delvis efterbildningar av motsvarande konstruktioner i andra språk (se te. Falk-Torp, Da.-no. syntax, § 140, Andresen, Sprachgebrauch u. Sprachrichtigkeit$_8$, 180), fornsvenskan ägde ju även liknande bildningar, bl. a. den absoluta dativen (se Söderwall, Hufvudepokerna, s. 35, 68). — I likhet med: *min bok* men *boken min* råder även här motsättning mellan: *med knäppta händer* och *med händerna knäppta* — »när pojken utan bugning, men *med våta ögon och näfvarna knutna* smög sig ut ur rummet» Ullman, Präster, 252. Jfr fr. »il a *les yeux bleus*», se Meyer-Lübke, Gramm. d. rom. Sprachen, III, § 161.

8. 'På höger hand', 'på rätt sida' o. d., 'svensk dikt', 'bleknad gosse'.

Även vid andra adjektiviska bestämningsord än de nu behandlade participerna inträder artikellöshet vid substantivet. Orsakerna härtill kunna vara av olika slag. Ifråga om ett uttryck som *på höger hand* (upptaget hos Sahlstedt, Sw. ordbok 1773) kan man tänka sig en ljudlagsenlig utveckling av det äldre *på högra handen* (te. “*på högra hondene* om sigh“ Ped. Swart, Krön., 167 — “som låg *på högra handen*“ Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 139 — äldst: “iak fan een vägh *a höghro hand*“ Iv. 163).

En analogi härtill är att: “ta skeden *i vackra handen*“ (te. Hof, Dial. vestrog., 64: “Ta schea *i wakkra hanna*“) kan bli: ~ *i vacker hand*. Sahlstedt a. a. har också fortfarande *åt högra sidan* och upptager ej den nuvarande varianten *åt* (*på*) *höger sida,* vilken då skulle ha bildats i analogi med *på höger hand*. Båda uttrycken kunna även bero på anslutning till det synonyma *till* (*åt*) *höger*.[1] (Sahlstedt har även: *på höger*.) Delvis är det nog också adverben *höger* o. *vänster,* som ligga bakom en del uttryck av modern typ, som böra ställas vid sidan av *första klass* o. d. (se nedan s. 89) och som ha utländska förebilder: “gå på *vänster trottoar!*“ — *höger galleri* — *vänster ingång* — *höger kuliss* — “skjuter honom mot *vänster dörr*“ Strindberg, Gustaf Vasa, 182 — “sats på *höger fot!*“ — “han nådde 40 m. på *höger hand*“ — “*höger halvback* spelade mycket bra“. Däremot vanligen: *vänstra ingången* — “ha ont i *högra foten*“ etc.

I samband med dessa kunna sättas sådana uttryck som: “*Svart kungs* fördelaktigare ställning avgör partiet“ (schack) — “*Röd Styrka* gjorde en framryckning mot ~“ tidning 1908 (jfr: *gula brigaden*) — “~ polomatch, spelad af Neptuns båda pololag, varvid *blått lag* vann med 1 mål mot 0“ — “*Skär tombola* innehåller 25,000 lotter med 5,000 vinster“ Sv. Dagbl. $^{25}/_{5}$ 1908 — “då *blå linjes* vagn ~ befann sig på Valhallavägen ~“ Sv. Dagbl. $^{26}/_{9}$ 1909.

När ett substantiv tillägges bestämningen *rätt,* ligger det ju ofta däri, att det är just det rätta, något annat finns ej att välja på, vilket förklarar, att man ofta umbär artikeln, särskilt i vissa stående uttryck. I svenskan tycks detta bruk vara mer utbrett än i te. ty. o. eng. Antagligen har även lagstilen, där ju *rätt* i stor utsträckning hör hemma, inverkat. Rena lagtermer med bibehållna ändelser kunna förekomma: *rätter målsman*, te. Strindberg, Folkungasagan, 154 — “vem är *rätter ägare* till denna bok?“ kan man t. o. m. få höra i talspråk.[1] Allmänt är *i rättan tid* jämte *i rätt tid*.[2] Följande exempel bestyrka, hur vanlig denna konstruktion i övrigt (särskilt i talspråk) nu är: “gå *åt rätt håll*“ — *i rätt riktning* — *på rätt spår* — “taga *i rätt ordning*“ — “börja *i rätt ända*“ — “börja *med rätt fot*“ — “gå *på rätt sida* om en person“ — “nätt och jämnt hade träkarlen fått ner armen *på rätt plats* igen“ Lagerlöf, Nils Holgersson, I, 117 — “ställdes saken *på rätt fot*“ Ullman, Tord, 6 — “som med nöd höllo sig *på rätt köl*“ Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 90 — “jag kunde inte få tag i *rätt nyckel*“ — “är det här *rätt sort?*“ — “jag är säker på att det är *rätt adress*“ — “vända sig till *rätt person*“. Vid sidan av dessa begagnas bestämd form, oftast utan bestämd fristående artikel: “det är ledsamt, att man inte kunde ha blifvit född *på rätt tid*. ~ När var *rätta tiden?*“ Ahlgren, Berätt. o. utkast., 222 (jfr: “Wijss migh *rätte wäghen* til min Fadhers hiordh“ Josephi historia, 8 (uppl. 1849) men: “iagh tackar tigh /at tu *rättan wägh*/ wijste migh“ a. a. 8) — “är det här *rätta nyckeln?*“ — “jo, du är en *af rätta sorten*“ Strindberg, Kamraterna, 100 — “förstå att ta folk *på rätta sättet*“ — “ha hjärtat *på rätta stället*“ — “han är knappast *rätte mannen* att ~“ — “det är just *rätta uttrycket*“. Vanligen har bruket stadgat sig för det ena eller andra uttryckssättet i varje särskilt fall.

---

[1] Jfr Tobler, Verm. Beiträge, II, 108 om *vers destre costé*.

På samma sätt förhåller det sig i mindre utsträckning vid *riktig*: “jo, det är *riktig adress*“, och vid *orätt* o. d., då det finnes blott två möjligheter att välja på: “gå *på orätt sida*“ — “börja *med orätt fot*“ — “resa *åt galet håll*“ — “börja *i galen ända*“ (Sahlstedt, Sw. ordb. 1773 har: “begynna *på galna ändan*“ och även Weste, Sv.-fr. lex. 1807: “börja *i galna ändan*“, men däremot: *i orätt ända*)

---

[1] I 1734 års lag: *rätter arfwinge* Ärfd. B. 14: 2 etc., se Hallström, Om ordb. i 1734 års lag, 15.

[2] I Bib. 1541 heter det: *j rettom tijdh*, te. 1 Sam. 13: 11. Likaså Tobiæ Com., 35, men s. 36: *j rettan tijdh*.

— "han har vaknat *på galen sida*" ("klifvit med *rasande ben* ur sängen" Strindberg, Hemsöborna, 89).

Likaså, om man vill uttrycka den andra av två möjligheter med sådana ord som *motsatt, omvänd, annan:* "då den ligger *på motsatt sida* om linsen" — "*på motsatta gångbanan* och *åt motsatt håll* vankade vännen A. i sakta mak" Ossian-Nilsson, Barbarskogen, 251 och: "hon passerade *på motsatt gångbana*" a. a., 125 — "hur rikt kunde icke utbytet bli *i motsatt fall*" Lundegård, Vict. Benedictsson, 103 — *av motsatt kön* — "som *på omvänd väg* ~ utvecklats till ~ " Tegnér, Hemmets ord i Tidskr. för hemmet 1880, s. 304 — "det är min innerliga önskan, att du ville mottaga akademiens kallelse, ifall den kommer. *I annat fall* vilja vi naturligtvis ej utsätta oss för ett afslag" Tegnér, Efterl. skrifter, II, 184, stelnat i denna betydelse, = ty. *andernfalls, i annan händelse* förekommer även, se SAOB, A 1610; jfr även *i så(dant) fall.*

Vid *vanlig, bekant* o. d. begagnas också denna artikellösa konstruktion. Till betydelsen äro de analoga med en del ovan nämnda particip, och även detta bruk har sin utgångspunkt i lag- och kanslispråket (te. "och giöre så wanlig Borgare ed" 1734 års lag, Hand. B. 3: 1):[1] "komma til affton måltijdh, *på wanlig tijdh* kl: 6" Diar. Gyllenianum, utg. Hausen, 343 — "Celadon ~ nappar Sophonisbe *på vanligit sätt* i händerna" Noreen-Meyer, Valda stycken, 137 — "kap. 19. Giftermålet tillgick *på vanligt sätt*" Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif, I, 172 — "seminariet sammanträder *på vanlig lokal* måndag kl. 6" — "ehuru ordet står *i vanlig motsats* mot 'kanonisk'" Östergren, Stil. studier i Törneros' språk, 95 — "tog nyckeln från *vanlig plats* under takskägget" Strindberg, Hemsöborna, 134 — "regementet har *sedvanlig fälttjänstövning* ~" — "firade sin 60 årsdag med en fest *på sedvanlig lokal*" — "därpå införes posten *på bekant sätt* å privatkontots debetsida“ (lärobok i bokhålleri) —“ ~ är att *på bekant sätt* förklara som varnagel“ Hellqvist, Stud. i 1600-talets sv., 100 — “kapellmästare J. dirigerade *på kändt förtjänstfullt sätt*“ Dag. Nyh. $^{30}/_{4}$ 1911 — “avfatta *i bruklig form*“ — *på övligt sätt* — “i anslutning till hittills allmännast *gängse terminologi*“ Noreen, Vårt språk, I, 390 — “spottlådan, hvilken från *häfdvunnen plats* flyttat upp på en stol“ Molander, Skizzer, 10.

---

[1] Kanske beror det i någon mån även på inverkan från det akademiska latinet?

En bestämd betydelse avses också i många fall i sådana uttryck som: “*i egentlig betydelse* begagnas ordet sällan“ — *i konkret bemärkelse* — “*i bestämd form* heter gosse gossen“ — “ombildas till storindustri *i modern mening*“ — “skolor *av svensk typ*“ — “han älskade väl icke att boxas *på engelskt sätt*“ Almqvist, Gabrièle Mimanso, 19 (uppl. Berg) — “han tog sig ett bad varje morgon *efter engelskt bruk*“ — *på svenskt manér*.

Linder, Regler o. råd$_2$, § 37,5 opponerar sig mot uttryckssättet i “P:s läroböcker äro de bästa som finnas *på svenskt språk*“, och anser att det i stället bör heta: *på svenska språket* (däremot rätt: “Boken bör skrivas på (något) germanskt språk“). Liknande uttryck förekomma emellertid allt emellanåt: “det är allt i ämnet, som finns skrivet *på svenskt språk*“ — “där ett *i svenskt språk* hävdvunnet ord och ett nu från danskan inlånat konkurrera“ Språk o. stil 1908, s. 248 — “den ledande uppgift, som *svenskt konungadöme* under myndig innehafvare ~ brukat intaga“ Hildebrand, Sv. statsförf. hist., 395 — “och godtaget af en af *svensk socialdemokratis* ledande män ~ en förklaring afgifven af *svensk vänsters* ansvarige ledare“ Sv. Dagbl. $^{27}/_{11}$ 1909 — “*Svensk dikt* har landssorg.“ Dag. Nyh. $^{9}/_{2}$ 1911 — “*Under franskklassisk tid* kommer sällan ett pronomen ~ att stå i rimställning“ Mjöberg, Stilstud. i Tegnérs ungdomsdiktning, 155 — “der den siste besökaren icke förgätit *gammalt bruk* att lägga upp ett fång bränsle åt sina efterkommande“ Strindberg, Hemsöborna, 135. I några av dessa exempel har konstruktionen tydligen valts i avsikt att ge uttrycket en arkaisk, mera högstämd klang.

När man vidare träffar exempel som: "till det ställe, der Sorgbarn hvilade i *gulblekt månsken*" Rydberg, Singoalla, 135 (i Aurora 1858) — "och det rycker *i garfvad kind* och tändes lite i det svältblekta ögat" Rösiö, Revolt$_2$, I, 10, befinner man sig inne på poesins mark. I poesi är nämligen denna konstruktion "synnerligen vanlig" (Berg, Om den poet. friheten, 189) och är där ej inskränkt till de här förut behandlade grupperna av bestämningsord.

En dylik allmännare användning af adjektiv + artikellöst substantiv med bestämd betydelse finnes i Codex Bureanus.[1] Det är där den vanligaste konstruktionen, ett 30-tal ex., mot vilka stå ett 10-tal med fristående artikel (frånräknat *sami*) och några andra med enbart slutartikel, mycket få om man frånräknar ordningstal och med dem liktydiga adjektiv (jfr s. 83). Konstruktionen är ej begränsad till några vissa grupper av ord,[2] och någon princip för valet av det ena eller andra uttryckssättet tycks ej finnas, ty det heter exempelvis: "ok talaþe tel *þæn leþa skugan*" 130.12 men omedelbart därpå med samma syftning: "þær viþar stygdes *anstyggar skuge*" 130.14, och: "sua mykit som þu fikt *þøm goþa manne*" 184.19 men: "ok slo mz kæsio *goþan karl* ginum liuet" 189.19. Adjektivet är i allmänhet starkt böjt: "*saloghar maþar* fan ængen anzsuar" 21.23 — "ok satte *salogh fru* alla sina trøst" 30.20 — "ok kænde *gamblan karl*" 156.13, men svag böjning förekommer även: "*gamble karl* slo mz spurum hæsten" 156.15 — "*Rømsco hærra* hioldo han sua værþoghan" 102.21.[3] En "utredning af denna rätt omfattande fråga" (Ottelin, a. st.) saknas fortfarande.[4] Någon motsvarighet till detta vidsträckta bruk av konstruktionen tyckes emellertid sedan ej finnas i prosa.

---

[1] Ottelin i Nordiska studier, tillegn. A. Noreen, 447.

[2] Jfr Nygaard, Norrøn syntax, § 52.

[3] Jfr Språk o. stil X, 162.

[4] Bl. a. ifråga om ev. samband med utländska källor.

Att denna konstruktion däremot alltjämt förekommer i poesi beror ej blott på att den kan vara bekväm att använda i versen och att poesien överhuvud är benägen för ett arkaistiskt uttryckssätt utan artikel,[1] utan även därpå, att för en generell eller obestämd betydelse begagnas samma uttrycksmedel och att just ett dylikt flertydigt, obestämt uttryckssätt ofta är på sin plats. När det bl. a. ej sällan användes om något nytt, som skalden vill ställa framför oss, kan detta i prosa återges antingen med bestämd eller obestämd artikel, te. "Då från armen Frithiof drager /*lödig guldring,* tre mark tung/." Tegnér, Saml. skrift. I, 41 (nation.-uppl.). Det tycks som om uttryckssättet i äldre tid ej skulle ha varit så synnerligen vanligt. I folkvisorna finner man ju dock sådana ex. som följande från Harald Oluffsons visbok hämtade: "The löffte frw margrete på *högenn hest* /" 16: 2 o. 13. — "När som the komme i *grönen lundh*/" 16: 3 o. 6. — "Och *wnger suen* spenner aff sporrar och Jungfrun dragher aff skor/" 40: 5 o. 7 (4 ggr.), och från 1700-talsförfattare anför jag följande exempel: "I strida strömmens kraft han utan skräck sig slänger /på halsen *hurtig mahn* för wästan-wädret swänger" Dalin, Witterhets-arb. (1767), VI, 104 — "De stålta trän med gröna kronor /Dem sakna nu i *torran topp*" Nordenflycht, Qwinligit Tankespel, 40 — "Just der, inom Torpets höjda gräs, /På *granrisadt farstugolf*/ Steg Ulla utur sin gungande schäs/" Bellman, Fredm. ep., nr. 80 — "ömt slöt hon nu barnen i *moderlig famn*" Lenngren, Skaldeförsök,

---

[1] Mjöberg, Stilstud. i Tegnérs ungdomsdiktning, 218: »som blotta formord äro de (artiklarna), poetiskt sett, blindluckor och förhindra kraft o. kärnfullhet i uttrycket». Han framhåller också möjligheten av latinets betydelse för det poetiska språkets artikellöshet.

202 — “Sjelf den Dygdiges öga /Gjuter tåren på *bleknad kind*/.“ Kellgren, Saml. skrift.$_3$, III, 110.

Ehuru jag ej systematiskt undersökt de äldre författarna, synes mig dock förekomsten av konstruktionen, särskilt i utpräglad, anaforiskt bestämd betydelse, vara så ringa, att det till fyllest förklarar, att recensenten i Svensk litteraturtidning 1819, n:r 25 opponerar mot Tegnérs bruk av *yppig hwilas* i st. f. *den yppiga hwilans* etc.[1] “Det är onekligt att denna friare ordböjning sparsamt använd gör en synnerligen målande effekt i det poetiska Språket; men då de så ofta återkomma som här ∼ så slappa de hvarandra inbördes, emedan de synas vara eftersökta.“ De exempel, som anföras, ha emellertid snarast en generell betydelse och äro för våra öron ej på något sätt påfallande. Men Tegnér använder ju även, särskilt i Fritjofs saga, konstruktionen i anaforisk betydelse. Det är väl antagligt, att det är de fornnordiska dikterna, som ljudit i hans öron och orsakat eller åtminstone bidragit till ett ökat bruk av uttryckssättet ifråga. I sången ’Frithiof på hafvet’ finnas följande exempel: “Men *förvågen viking* (= Fritjof) rädes /ej så lätt på *trofast ek,*/“ — “*Oförsonlig våg,* förtrollad, /vill dra seglaren i qvaf;/“ — “Då från armen Frithiof drager /*lödig guldring,* tre mark tung/“ — “på hans rygg *i skummig sjö*/“ — “∼ om du gömmer/ hjeltemod i *jernfast,* /*bugtig barm* af ek./“ — “upp, med kopparkölen /stånga *trollad hval!*/“ — “*genomborradt vilddjur* dyker/“ — “midt i *luden isbjörns* bringa/ midt i *becksvart stormörns* barm./“ — “Hennes sista strålar kröna /klippans topp och *dunkel lund,*/“ — “Tår i *ljusblå ögon,*/“ (= Ingeborgs) — “Björn på *väldig skullra* drager/“, och dessutom: *vindkall Ham, snöig Hejd, sjöblå Ran.* Särskildt äro härvid att märka de klart anaforiska exemplen som: *förvågen viking, trollad hval, genomborradt vilddjur* m. fl. Men konstruktionen är ingalunda lika vanlig i de övriga sångerna av Fritjofs saga (märk i denna sång även ett osedvanligt talrikt bruk av artikellöst substantiv utan bestämningsord), utan i regel är det endast några få exempel i varje sång, bland dem dock även sådana som: "och pekade med fingret på *luden björnskinnsman*/" (sång 17) — "Men *stålskodd kämpe* står heller ej still/" (sång 18), och även är typen *ljuslockig Balder* rätt talrikt företrädd. Även i Tegnérs övriga diktning förekomma ju exempel här och där, men naturligen är det en överdrift att med den nyssnämnde recensenten säga, att han "nästan öfwerallt" använder "orden definitift utan den definita artikeln". Såsom prov på användningen under 1800-talets förra hälft anför jag några karakteristiska exempel ur Atterboms Blommor och Stagnelius' Liljor i Saron: "och hennes elfenfingrar hinna /den längtande på *enslig strand*/" Atterbom, Saml. dikter (1863), IV, 15 — "speglar du dig in i *klarblå bölja*/" 51 — "Vill än en morgon dagas /vid *vänlig östers* bryn?/" 92 — "och gråter och vrider /*bloddaggiga händer*/" Stagnelius, Saml. skrifter (1881), I, 22 — "och de unga /foglar sjunga /rundt omkring i *skuggrik dal.*/" 31 — "Så foglarne qväda /på *skyndande färd.*/" 62.

---

[1] Påpekat av Berg, Om den poet. friheten, 189.

Rydberg och Snoilsky tyckas använda uttryckssättet i större utsträckning. I Rydberg, Dikter, I finnas ett 50-tal ex., däribland sådana med konkret anaforisk betydelse som: "och hjärtat frös /i *moderlös/ och vinglös stackars varelse*/" 22 (2 uppl.) — "Öfver *likströdt slagfält* bryter ändtligen ett jubel fram:/" 37 — "Hjälten står med tåradt öga öfver *bleknad gosse* böjd/" 37 — "Vid den slarfvens sida lägger *liten tös* med ordningssinne/" 102 — men största delen äro dels av typen: "och du skakar *lockig hjässa*", dels sådana som: "i *mulen rymd*", "genom *stjärnerik natt*", "för *nattlig vind*", eller följande ur Höstkväll: "Ensam ute i *öde nejd*, mot *fuktig klippa* / lutad, står förtrollad en vandrare, lyss och njuter. / Känner hans själ en samklang med / sången som höjes af *stjärn-*

lös natt? /.“ Att konstruktionen dock även användes vid realistisk situationsskildring visar te. Snoilskys Hvita frun med följande exempel: “*sexårig ryttare* utan tadel / trafvar i jemnhöjd med fadrens sadel /“ Dikter, IV, 41 — “Då lade sig fåran på *bister kind* /“ — “Der nere *bugande fogde* står /“ — “tills ljudet af *sporreklirrande klack* /“ — “Men Jesper nattvakt ~ / med visdom i *tandlös mund* /“ — “som vankar ~ / kring slottet på *enslig rund* /“ — “Nu tryckes som bäst *liten gyllenlock* / i pösande kuddes dun /“ — “~ *Uppskrämd page* / hertigens jernhand i skuldran skakar /“ — “Och *liten prins* ~ / barfotad hastar till fadrens möte /“ — “Herr Carl han gångar ur *instängd kammar* /“. Som ytterligare prov på Snoilskys användning anför jag: “Snart allt är ro kring *öppen sarkofag* /“ Dikter, IV, 122 — “Han gick i tankar / sin väg öfver *töcknig square* /“ 156 — “en man ~ / på *sluten stadsport* hördes / ~ klappa /“ 168 — “i *blågul fanas* sold /“ 205 — “då fötterna åter kände grund / i *öppen, ljus esplanad* /“ 230 — “Från *gläntad grind* det frågas: skrifver pappa? /“ 247. Märk att attributet så ofta är särskilt målande och betydelsefullt.

Hos den nutida diktargenerationen är konstruktionen fortfarande i fullt bruk, om också knappast i samma grad som hos Rydberg och Snoilsky. Den har ju också hunnit få en traditionens helgd över sig, men den har dock ej profanerats till schablon, utan alltjämt är det “onekligt att denna friare ordböjning sparsamt använd gör en synnerligen målande effekt i det poetiska Språket“ (se ovan s. 77). Den förekommer också mer eller mindre talrikt (ämnesval o. versform inverka väl även) hos te. Bååth, Ola Hansson, Heidenstam, Levertin, Fröding (föga), Karlfeldt, Ekelund, Österling. Jag åtnöjer mig med att anföra några exempel från Levertin och Fröding: “och kvällstrött vid *speglande stadsbrunn* sof / Gudsmoder med pysen vid barmen /“ Levertin, Nya dikter, 13 — “än lysa i *stjärnblått vatten* /“ 16 — “förmådde störa marmorhvilan / som hon på *vittrad sockel* fann /“ 30 — “första skuggan fallen / efter *djupröd solnedgång* /“ 35 — “~ den långa raden / af åkdon susande längst *dimblå aveny* /“ 89 — “Hans tygel gled ur *håglös hand* /“ 108 — “han stirrade stum mot grönskan i djupen / på *kvällsljus, speglande damm* /“ 124 — “ty driftens mäktiga sjögång / i *svallande blod* han bar /“ Fröding, Saml. dikter, I, 194 — “I stoftet släpades kronan / på *stönande, fallen kung* /“ 194 — “~ och tjuten / som hvina kring *piskad vik* /“ 200 — “jag lade mitt hufvud mot *finvuxet knä* /“ 206.

9. ’Stora båten’.

Det regelmässiga uttrycksmedlet för adjektiv + substantiv med bestämd betydelse måste ju emellertid vara bestämd artikel. Härvid finnas i svenskan tre möjligheter: 1) att använda både den bestämda fristående artikeln och slutartikeln, 2) endast den fristående artikeln, 3) endast slutartikel. Av dessa möjligheter är den första nu det normala. Jag börjar med redogörelsen för användningen av konstruktionen med enbart slutartikel.

I Codex Bureanus finnas härpå exemplen: “*siuka manzens* staf“ 174.15 — *i brænnande balet* 188.17[1] samt ett 20-tal efter ordningstal och därmed likvärdiga adjektiv, te. “*þriþia daghen* foro þe“ 26.7. Vid dessa står dock i ungefär dubbelt så många fall ingen slutartikel (jfr s. 90), te. “a *þriþia dagh* fra þænna“ 13.4. Härtill komma de förut omtalade exemplen av typen *gamble karl*. För proportionen mellan olika konstruktioner av adj. + subst. i Codex Bureanus har redogjorts s. 75. Efter Hel. Birgittas uppenbarelser, F. S. S. XIV: 4 s. 215—276 (= Engelens diktamen, ur Cod. Oxenstiernianus 1385) och Prosadikter från Sveriges medeltid, F. S. S. 28, s.

---

[1] Dessutom ett exempel på efterställt adj.: »oc haldar þo *nampnet gambla* ii mangom landom» 61.16.

1—107 att döma synes konstruktionen med enbart slutartikel i fsv. tenderat till vidsträcktare användning. Utom efter ordningstal finnes den nämligen även i ett proportionsvis stort antal andra fall, te. “Sannelika ey forma *swiklike owinin*“ Hel. Birg. uppenb. 4, s. 240.13 — “Ämwäl *ärofulla jomfrun* kungiordhe“ 268.18 — “~ liknas qwämelika *loghande buskanom* hulkin moyses ~“ 254.30 — “Tha *dygdheligho herran* hafdhe thätta hört“ Prosadikter, 17.3 — “Mz *grymma drakanom* teknas *rädhelike diäfwulen* j häluite“ 40.3 — “*gamble mannin* swaradhe“ 47.12 (ytterligare 2 ggr samma sida, men: *thän gamble mannin* 47.5). Sedermera har emellertid i stort sett konstruktionen i skrift varit tämligen fast avgränsad, men utgör alltjämt ett starkt framträdande drag i svenskan, i motsats mot danskan. I talspråket har den därutöver stor användning,[1] i somliga trakter är konstruktionen med fristående artikel t. o. m. okänd, bl. a. förekommer då typen *storbåten*.

Beckman, Sv. språklära, 78 har som typexempel på denna konstruktion med enbart slutartikel: “nu sätta vi oss åtta i *stora båten* och sex i lilla (båten)“. Har jag tillfälligtvis förhyrt två båter, säger jag: “nu sätta vi oss åtta i den stora och sex i den lilla båten“. Förutsättningen för att jag skall använda det förra uttryckssättet, är att jag ofta skall ha haft behov att skilja båtarna åt, exempelvis, ss. Beckman säger, jag skall äga dem. Med andra ord: *stora båten* fungerar som individnamn, åtminstone inom en viss krets. Det heter således: “den ligger på *stora bordet* i salen“ — *gula salongen* “*stora porten* är öppen“ — “*nya vägen* är inte bra än“ — “jag tar *vita blusen* på mig“ — *gamla herrn* och *unga herrn*, men te. *den gamla herrn* om Oskar II i Nils Holgersson, II, 229 ff. Belysande är, hur Hallström i En gammal historia$_2$ skriver: “Han hade hört, att någon bröt af, antagligen *gamla frun*“ 127 o. 103, = farmor.

---

[1] Möjligen i mindre utsträckning i södra Sverige?

men däremot: “*Den gamla frun* stod der rak och såg på tempeldörren med 'Ulrika' på“ 125 — här är det endast fråga om den gamla damen, sådan hon står för författarens ögon. Eller Forsslund, Djur, 111: “det är tidig morgon än, både *stora byggningen* och *de röda uthusen* sofva“. Huvudbyggnaden går under namnet *stora byggningen* till skillnad från andra, *de röda uthusen* är däremot direkt synskildrande.[1]

Det finnes naturligtvis alla grader av individnamn av denna art, alltifrån dessa för en inskränkt krets gällande till de otvetydigaste nomina propria, och då sättet att genom tillägg av ett adjektiv göra ett artnamn till individnamn är synnerligen användbart, finnas exempel i mängd inom olika områden på dessa slags uttryck med enbart slutartikel, te. *Svarta havet, Gula floden, Stilla oceanen, Sydsvenska höglandet, Tyska riket, Dramatiska teatern, Stora hotellet, Hallwylska palatset, Rettigska barnhemmet, Nordiska museet, Karolinska institutet, Botaniska trädgården, Gamla torget, Svenska akademien,*[2] *Röda korset, Ostindiska kompaniet, Nya skomagasinet, Stora björnen, Vita frun, vilda jakten, engelska sjukan, gula febern, stora hjärnan, mjuka gommen, vita näckrosen, stora husråttan, gamla världen, nya tiden, trettioåriga kriget, gamla testamentet, bibliska historien, svenska språket, bestämda artikeln, allmänna åklagaren, verkställande direktören, uppgående snälltåget, nya modellen, svenska flaggan, norska frågan, stora världen, stora landsvägen.*

Karakteristisk är den i vardagligt tal vid åtskilliga dylika uttryck vanliga ellipsen av substantivet, så att slutartikeln lägges direkt till adjektivet. Det finns inte blott sådana mer konstanta s. k. substantiveringar: *lillan, avigan* (= avigsidan), *flatan* (flata handen) o. d.,[3] nationalitetsadjektiv, ss. *i svenskan* (men: *på svenska*), “översättning *från engelska(n)*“ (men: *till engelska*),[1] utan exempelvis *stora båten* och *lilla båten* kunna av dem som “ofta ha behov att skilja dem åt“ bli döpta till *storan* och *lillan*. Likaså: *Dramatiskan, Svenskan*, *Intiman* o. andra teatrar, *Tyskan* (Tyska kyrkan), *Storan* (Stora hotellet), *Akademiskan* (Akademiska bokhandeln), *Lundequistskan* (Lundequistska bokhandeln), *Botaniskan* (Botaniska trädgården), *Engelskan* (Engelska parken), *Atlantiskan* (Atlantiska oceanen), *Tekniskan* (Tekniska skolan), *bibliskan* se SAOB, *svebiliskan* (svebiliska katekesen), *urtiman* (urtima riksdagen), *sydsvenskan* (Sydsvenska Dagbladet).[2]

---

[1] Jfr: »Lång-Lasse ~, *med rö'a ögona,* Ni mins» Hallström, En gamm. hist.$_2$, 90 — »Den ena tror på kung Stanislaus *med hvita kinderna* och den andra på kung August *med stora magen*». Heidenstam, Karolinerna$_2$, I, 107.

[2] Jfr uttryckssättet i danskan: *Den polytekniske læreanstalt* l. *Polyteknisk læreanstalt,* se te. Bertelsen, Fællesnavne og egennavne, 56.

[3] Se Noreen, Vårt Språk, V, 349.

Vid ordningstal var, som nämnts, redan från äldsta tid konstruktionen med enbart slutartikel vanlig. Adjektiv, som uttrycka ordning eller läge, ha också, kan man säga, en viss allmängiltighet, en slags inneboende individnamnskaraktär i och med det partitiva utsöndrande, som de innebära, vilket gör, att vid dessa konstruktionen i regel användes även i skrift. Ex.: *i första rummet* — *första gången* — “taga *första steget*“ — “vara *i sjunde himmeln*“ — *tionde budet* — *femte klassen* — *tredje opponenten* — “under *förra hälften* av *förra århundradet*“ — *i senare fallet* — *på senaste tiden* — *i sista ögonblicket* — *sista vagnen* — *för sista gången* — *å ena sidan* — *å andra sidan* — *södra tornet* — *västra ingången* — *på norra stranden* — *högra sidan* — *i övre våningen* — *på nedra botten* — *i yttre skärgården* — *på motsatta stranden* — *i översta fallet* — *på bortersta bänken* — *på yttersta udden* — *i mellersta rummet*.

---

[1] Förr hette det också: »språköfningar *i Franskan och Engelskan*» Bremer, Hertha, 370, nu: »han hade underbetyg *i engelska*». Om övriga användningar av nationalitetsadjektiv, se Berg, Skolpojks- och studentslang i Sv. landsmål XVIII: 8, s. 47, bl. a. »har du läst på *franskan*» (= franska läxan).

[2] Således inte *sydsvenskat*, lika litet som *storat* för *Stora hotellet*. Däremot heter det i stockholmsspråk: »ge mig *franskat*» (= franska brödet), man talar nämligen där om *ett franska (bröd)*.

Även vid en del vanligare superlativer dessförutom begagnas ofta denna konstruktion, och det även i skrift. Ex.: "det är nog *bästa sättet*" — "här är *bästa platsen*" — "*största delen* av åhörarna" — "på honom vilar *största ansvaret*" — "*mesta bekymret* hade han av brodern" — "det är *minsta besväret*" — "han hade *högsta röstetalet*" — "*yngsta tärnan* håller talet" — "*äldsta sonen* övertog affären" — "vilket är *kortaste vägen?*" — "han hade *närmaste vården* om dem" — "nu är *värsta tiden* över" — "*säkraste svaret* på denna fråga lämnas ~" Sveriges hist., utg. Hildebrand, I, 51.

Konstruktionen med enbart slutartikel är vidare den enda möjliga vid *själva, hela, halva* och den vanliga vid en del därmed till betydelsen besläktade uttryckssätt, ss. *blotta, rena, rama, bara, nakna — rätta, verkliga, sanna, egentliga — enda, dubbla.* Ex.: "*själva saken* går jag med på" — "*hela våningen* stod obegagnad" — *halva antalet* — "med *blotta ögat*" — "*blotta åsynen* därav gjorde ~" — "det är *rena rama prosan*" — "det är *rena sanningen*" — "*nakna berggrunden* stack fram överallt" Lagerlöf, Nils Holg., I, 170 — "ligga på *bara golvet*" — *i bara skjortan* (se vidare SAOB) — *på fulla allvaret* — "få klart för sig *rätta sammanhanget*" (jfr ovan s. 72) — "ta reda på *verkliga* (l. *sanna*) *förhållandet*" — "*egentliga skälet* var nog ~" (även: *raka motsatsen*) — "det är också *enda villkoret* för att ~" Strindberg, Utopier, 94 — *dubbla beloppet.*

Härtill komma en mängd uttryck av typen *i vida världen,* där adjektivet egentligen endast betecknar en egenskap, som redan ligger i substantivets natur, så att uttryckssättet på så sätt får starkare intensitet.[1] Ex.: "swa gik han i *villa ödknena*" Prosadikter, F. S. S. 28, s. 96.22 — *i willa Skogen* Argus 1733, n:r 19 — *i villande skogen* — "inne i *djupa skogen*" — "genom *tjocke skogen*"

---

[1] Jfr Aasen, Det norske folkesprogs gramm., 193, Levander, Älvdalsmålet, § 92, anm. 1.

v. Knorring, Torparen I, 145 — *på öppna fältet* — *på öppna havet* — *i öppna sjön* (jfr: *i öppen sjö*) — “kastade sig handlöst i *djupa hafvet*“ v. Knorring, Torparen, II, 106 — *på fasta Landet* Argus 1733, n:r 28 — “nu går skammen på *torra Landet*“ Argus 1734, n:r 10 — *på fasta* (l. *släta*) *marken* — “sitt inte på *kalla marken!*“ — “ligga på *hårda golvet*“ (“~ lät honom sugha ~ olio vthu *harda stenen*“ Bib. 1541, 5 Mos. 32: 13) — “ute i *fria* (l. *friska*) *luften*“ — “~ falla ner ur *tomma luften*“ Forsslund, Storgården$_3$, 248 — “se spöken mitt på *ljusa dagen*“ (“at jak om *liwsa daghin* skulde taka for farit varghin“ Prosadikter, F. S. S. 28, s. 70.30) — “hur kan du sova på *blanka förmiddan?*“ — “Tre trötta resande voro ute i *sena kvällen* och sökte natthärbärge“ Lagerlöf, Nils Holg., I, 193 — “mitt i *mörka natten*“ a. a. I, 199 — “midt i *svarta natten*“ Molin, Ådalens poesi, 98 — “jag tror ni fryser midt på *heta sommardagen*“ a. a. 53 — *i smällkalla vintern* — *i kolsvarta mörkret* — *i levande livet* — “in i *bleka döden*“ — *på eviga minuten* Almqvist, Amorina, 282 (uppl. Berg), (*på eviga momangen* Bremer, Hertha, 232 — *i rödaste rappet* o. d.). Av liknande art är även det förr vanliga *höga överheten* (jfr *höga vederbörande*), te. “tå thetta rycktet kom för *Högha öffverheeten*“ Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 38, 351, även Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 24.

Även begagnas konstruktionen, då dessa och en del andra uttryck stå predikativt, te. “det är *ljusa dagen*“, “det blev *stilla lugnet*“, “det vart *stora överraskningen*“ (varom vidare under avd. 'generell användning'), ävensom vid uttyck av typen: “att sitta så der *långa timmarna* med en ung herre på tumanhand“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, II, 40. Vidare såväl: “han är *stora gossen*“ som: “*stora gossen!* så han bär sig åt!“ (se s. 19), vilka givit upphov till: “så att *stora gossen* grät“ Geijerstam, Mina pojkar, 45 — “fann *vuxna karlen* badande i tårar“ Ahlgren, Folklif, 138 — “vad flög det i *friska karlen?*“

— "och nu snubblade *stora, starka pojken* i väg" Ullman, En flickas ära, 73. Och i de fall, då vokativen får slutartikel, blir ju konstruktionen: "*kära gubben,* hur är det fatt?" — "*snälla kandidaten,* hjälp mig!", och därefter: "kan inte *goda herrn* ge mig en slant!"

I de fall, för vilka nu redogjorts, har konstruktionen med enbart slutartikel fått en i det hela fast plats. Det hindrar ju inte, att även i dessa fall fristående artikel ibland kan användas. Det kan ske på grund av systemets tvång eller också av stilistiska skäl. Heidenstam skriver exempelvis i Karolinerna$_2$: "och stack sedan *det högra benet* ut mellan sparlakanen" I, 115 — "men *den första salfvan* kastade dem ur sadeln" I, 119 — "anropades han af *det svenska lägrets* förposter" I, 121, och Selma Lagerlöf i Nils Holgersson: "Det var *den första regndagen* under resan" I, 90 — "Längs efter *den östra kusten* ligger den gamla schäferiängen" I, 127. I poesi förekommer nog konstruktionen med enbart slutartikel talrikare än i prosa, delvis på grund av anslutning till talspråket.[1] Denna talspråkets förkärlek för konstruktionen är nog av gammalt datum (jfr tendensen i fsv., s. 81), och utelämnandet av fristående artikel i sådana uttryck som: "Nu ä' (den) *värsta bråskan* över" — "Ska du bo i (de') *nya huse(t)?*" behöver knappast anses som "en yngre utveckling i samtalsspråket" (Cederschiöld, Sv. som skriftspråk$_2$, 241). Det kan vara av intresse att jämföra följande exempel ur Ol. Petri, Sv. krönika: *på stora torget* 326 — "i *stoora salen* på slottet" 328 — "mitt för *högha altaret*" 148 — "i *södhra lägrett*" 258 — "på *yttersta daghen* i Augusti månat" 258 — "noghra aff them som *största skullene* hade" 193 — "och the haffua *meste parten* hafft en ondh affgong" 155 — "än thå at thet war *minste deelen* aff rikit som noghon predikan hördt hade" 37 — "behölt *bästa länen* sielff" 190 —

---

[1] Se H. Söderbergh i Från Saxos stad (1905), s. 9.

“huru ofta the gå af *retta wäghen*“ 7 — “haffua mera lust hafft til fabeler ~ än til *clara och enfaldiga sanningene*“ 24 — “bleeff ther hyllat aff *meniga landit*“ 214 — “skattar, som *fattiga almoghan* haffua warit trängde til vthgiffua“ 243. Ett tecken på konstruktionens fasta plats i språket är även den mängd stående förbindelser, i vilka den förekommer, ss. utom förut anförda: “visa sig på *styva linan*“ — “vara *högsta hönset* i korgen“ (te. Argus 1734, nr. 22) — *tjocka släkten* (se te. Weste, Sv.-fr. lex., tillägget under Slägt; Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 139, 219) — “Sedan flögo de resande *raka vägen* till Kullaberg“ Lagerlöf, Nils Holg. I, 85 — *allmänna meningen, allmänna samtalsämnet* m. fl., se SAOB ’allmän’ — *i dagliga livet.*

10. Superlativ, ende etc.

Superlativer ha ovan s. 83 f. något berörts, men då de ur artikelsynpunkt uppvisa en provkarta på konstruktionsmöjligheter, behandlas de här lämpligen i ett sammanhang.

Vid sidan av den vanliga konstruktionen med både fristående artikel och slutartikel har konstruktionen med enbart slutartikel stor användning vid superlativer, som uttrycka ordning l. läge, och även vid en del andra (se s. 83 f.). Vid en del av dessa förekommer det emellertid, att även slutartikeln saknas. Detta är nästan alldeles konsekvent vid *nästa*: *nästa gång, nästa vecka, nästa rum, nästa man* etc. Dock: “men när *nästa sommaren* kom, då var barken verkligen borta“ Geijerstam, Fattigt folk, II, 186 — “*nästa morgonen*, när han begynte flytta sig“ Heidenstam, Folke Filbyter, 328. Vid *närmaste* heter det visserligen: “när du kommer in, skall du titta på *närmaste bordet* till höger“ — “inom (*den*) *närmaste framtiden*“ etc., men även ofta utan slutartikel, dock vanligen med något obestämd betydelse, = “den första man träffar på“: “i ett af fönstren å *närmaste barack* ett ansikte“ Ullman, Tord, 151 — “lyckas han släpa fram *närmaste soffa* in mellan stammarne“ Berger, Ysail, 59 — “han gick in på *närmaste kafé*“ — “*närmaste granne* bodde på en mils avstånd“. Vid *senaste* rätt ofta: “*i senaste nummer* av Stockholms Dagblad“ — “som vid *senaste föreningssammanträde* ∼ avgick“ Ups. Nya Tidn. $^{22}/_{1}$ 1909 — “efter *senaste* helt nyligen i Marstrand tagna *fotografi* av Hans M:t konungen“ — särskildt tycks det vara vanligt i finländskan, te. Juhani Aho, Spånor: “vi tillbragte *senaste sommar*“ 67, *senaste natt* 98, *senaste vinter* 31. Förr troligen vanligare: “af *senaste lista*“ Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 84 — “på *senaste Riksdagh*“ a. a. 108 (men: *senaste gången* 113) — “Innelykte kom *senaste postdag*“ Linné, Bref o. skrifvelser, utg. Fries 1, II, 226. Med mer obestämd betydelse: “kläda sig efter *senaste mod(et)*“ — “ända till *senaste tid*“, men däremot: *på senaste tiden* — “*senaste gången* jag träffade honom“ etc. Från äldre tid finnas sådana exempel på artikellöshet vid *sista* som: “iag fick *sista postdag* ett prächtigt bref från honom“ Linné, Bref o. skrifvelser, utg. Fries 1, II, 176 — “∼ en ung Herre, som åt här ibland wid *sista Riksdag*“ Kexel, Mina tidsfördrif (1798), 115 — “skickade mig med *sista post*“ Tegnér, Efterl. skrifter, II, 30; men nu står ännu mer regelbundet slutartikel, te. *för sista gången, i sista ögonblicket,* “ha *sista ordet*“, “*sista paret* ut“. Det är endast i några stående uttryck med rätt förbleknad betydelse, som artikel saknas: “kämpa till *sista man*“ (men: “till sista blodsdroppen“) — “kyrkan var fylld till *sista plats*“ (“som till *sista ståplats* fyllde den rymliga kyrkan“ Ups. Nya Tidn. $^{6}/_{6}$ 1910 — “∼ till *sista stolsben*“ Hasse Z., 144 sidor, 14) — *i sista hand.*

“*Siste man* stänger dörrn“ — “oåterkalleligen *sista vals!*“ — “*sista punkt* på föredragningslistan var diskussion över ämnet ∼“ äro att sammanställa med ordningstal, som likaledes ha denna konstruktion, då man kan tala om ett slags vedertagen indelning, numrering. Ex.: “resa på *första klass* på järnväg“ — “han går i *andra klass(en)*“ SAOB, A 1587, vanligen: *~klassen,* men te.: *i sjette klass* Ahlgren, Fru Marianne, 183 — *i fjärde klass* Ullman, Präster, 12 — “förekommer matlagningsundervisning ~ i *13:de och 14:de kurs* (*4:de klass* på landet)“ v. Koch, Social handbok, 195 — “hur mycket kostar *första plats?*“ — “andra radens sida, *första bänk*“ — “han fick *första pris*“ — “*första plats* besattes av en svensk“ — “under *andra halvtid* gjordes intet mål“ — “Kamraterna spela i *första klass*“ (= klass I) — “spelet var *första klass*“ (= förstklassigt, kopierat på *first class,*[1] även: “ett *första klassens* spel“) — “vi har *andra utgång*“ (kortspel) — “han bjöd naturligtvis upp henne till *första vals*“ (men vid sidan av *sista vals* står *sista varvet*) — “domen har sedan stadfästs i *andra instans*“ Österg. Dagbl. $^{7}/_{9}$ 1909. Jämte denna speciella terminologi kan även användas: “han sitter där, på *första bänken*“ — “han fick *första priset*“ — “en *andra klassens* sovvagn“, jfr det vanliga uttryckssättet med genitiv i försvagad betydelse: “ett *tionde klassens* kafé“ — “en *första rangens* sångerska“ — “han var en *första klassens* hedersgubbe“ Engström, Mitt lif o. lefverne, 28.

I stället för *(för) första gången* förekommer dialaktiskt (eller ibland kanske danism?) konstruktionen utan slutartikel: “~ bett honom gå in *för tredje gång*“ Sv. landsm. XVIII: 3, 37 (Skuttunge) — “Takk *för föste gåŋŋ*“ Sv. landsm. II: 9, s. 109 (Smål.) — “då jag såg L. *för första gång*“ Ahlgren-Lundegård, Den bergtagna, 142 — “som jag nu upprepar *för sista gång*“ a. a. 142 (ett flertal ex. även i samma författares Modern) — “det skulle lysas i kyrkan *tredje gång* för henne och Knut“ Ullman, Präster, 186 — “det är icke så få saker, som här torde afbildats *för första gång*“ Sv. Dagbl. $^{30}/_{11}$ 1908 — “en kvinna som i sin blomnings sista tid älskar *för första gång*“ Ord och bild 1909, s. 268. Detta kan vara en rest av den fsv. konstruktionen (se s. 80), som fortlevde även i änsv., och som vi ha spår av dessutom i te.: “~ söka fädernas missgärningar in på barnen allt intill *tredje och fjärde led*“. Så även annars: “Hvem gitter höra Noras afkomma i *elfte led* deklamera?“ Ahlgren-Lundegård, Modern, 181 — “hans efterkommande i *sjette led* är doktor B. K.“ (däremot: “nej, stå kvar där i *andra ledet*“), och likaså: “de Fromma och deras Barn ~ ärnar jag Förföllia i *Nijonde Knä*“ Argus 1734, nr. 8. Andra rester härav äro: “*annandag* jul“ (i finl.: “*andra dag* jul“ SAOB, A 1585), “*tredjedag* jul“ (analogiskt: “*tjugondedag* Knut“) etc.

---

[1] Överhuvud har man naturligen vid sporttermer sådana som de anförda att även räkna med påverkan från engelskan.

Samma konstruktion som vid dessa ordningsadjektiv förekommer även annars någon gång vid superlativer, huvudsakligen inom samma sfär som de förut behandlade *första klass* o. d.[1]: “vilket blir *bästa pris* på det här tyget då?“ — “*bästa tidning* för platssökande är ~“ — “han har odisputabelt *största lager* på platsen“ — “sats på *bästa fot*“ — “han var *bästa spelare* på planen“ — “bland alla våra löpare den som besitter såväl *bästa taktik* som *jämnaste kondition*“ Sv. Dagbl. $^{10}/_{10}$ 1908 — “*högsta vinst* var en salsmöbel“ — “som när han har trumf i *högsta färg*“ Siwertz, De gamle, 75 — även: “*mesta bekymmer* gjordes Karin af brodern“ Lagerlöf, Jerusalem, I, 84. — “Det blir de, som ha lust, som ha god tid, som äro tillräckligt ekonomiskt oberoende ~ det blir de, som i *största utsträckning* komma till det sociala arbetsfältet“ Social tidskr. 1910, s. 81.

I likhet med dessa kan det heta: “han hade *längsta väg* att gå av allihopa“. Jämte det vanliga: ~ *längsta vägen* förekommer även: “han hade *längst väg* att gå av allihopa“, med superlativen oböjd. Detta uttryckssätt är, tycks det, brukligt i större utsträckning endast i vissa trakters talspråk (te. i Uppsala), men i några fall (särskilt gäller detta *mest*) är det dock i allmänt bruk.[1] Ex.: "*mest nytta* har jag för denna framställning haft af ~" Beckman, Sv. språklära, 273 — "men *mest liv och rörelse* var det på de långa tågbankarna" Lagerlöf Nils Holg. I, 128 — "~ tilldrog sig *mest uppmärksamhet*" — "han hade sannerligen inte *minst besvär*" — "*minst betänkligheter* skulle väl möta att ~" Social tidskrift 1909, s. 180 — "vilketdera förekommer i *flest fall?*" (skånska) — "han har skrivit *utförligast disposition*" — "han hade *bäst betyg* i klassen" (även: "han hade *bäst betyg* i första klassen, sedan gick det utför") — "det är nog han, som har *bäst utsikter* i alla fall" — "vem fick *högst poäng?*" — "Uppsala hade *lägst lufttryck* av alla observationsorter i Sverige" — "han hade *störst anseende* av alla kollegerna" — "hos vilken varje egenhet först uppträder ock har *störst frekvens*", Mjöberg i Arkiv 21: 201 — "att det hvarken var ~ utan snarare den franska saintsimonismen ~ som gjort *starkast intryck* på Geijer" Sv. Dagbl. $^{11}/_{3}$ 1910 — "men *lifligast intresse* ägnade han dock, som billigt var, partimanövrerna hemma" Levertin, Lifvets fiender, 55. (Ett exempel från äldre tid är: "att dhet må wara på Consistorij answar uphefwet, som *högst bekymmer* måtte draga om ungdomenss bästa" Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 78) — "hon är så i *mäst folks* ögon" En bättrad vill-hierna, 264 (Hanselli V) är säkert att återföra på det engelska originalet: *most people*. Konstruktionen har ju stöd av sådana uttryckssätt som: "det var mest med folk på första föreställningen" — "det är vad som mest har tilldragit sig uppmärksamhet".

---

[1] Dessutom i ordspråk som: »själv är *bästa dräng*.»

I de fall, för vilka nu redogjorts, har superlativen varit jämförande, men dessutom finnes sedan gammalt en höggradssuperlativ, den s. k. absoluta superlativen: “de äro *de bästa vänner*“, således med fristående artikel men utan slutartikel. I fsv. synes emellertid vid denna höggradssuperlativ ej heller ha stått fristående artikel. Åtminstone är detta konsekvent fallet i Hel. Birgittas uppenb., F. S. S. XIV: 4, s. 215—276 (c. 40 ex.), te. “gifwande them *rikasta land*“ 236. 9 — “aff *innarsto hiärta*“ 246. 30 — “swa som *mäst brännande eldir*“ 247. 29 — “tholde *beskastan dödh*“ 264. 26, under det att andra superlativer stå med slutartikel, te. *j ytarsta daghenom,* eller med både fristående artikel och slutartikel, te. “Vm *thz fäghirsta träät* märkis iomfru maria“ 235. 1. På samma sätt förhåller det sig i Prosadikter fr. medeltiden, F. S. S., 28, s. 1—107, c. 35 ex., te. “dömande thom til *hardasta pinor*“ 6. 27 — “aff huilkom wtslogh *aldra wärsta lukt* oc sagho thär *styggasta syyn*“ 30. 19 — een *dyrastan sten* 99. 1, men te. “for *högxta konungsins* dom“ 42. 3 — “aff *thom högxta konungenom* ihesu christo“ 5. 16.[1] Framför relativsats heter det däremot: “oc lät ginstan vp sökia *the fäghersta iumfrur,* man kunde finna“ 74. 20, och så redan i Codex Bureanus: “ok teþo mik *þæt ærlikast palacium* nokot øgha ma se“ 184. 15, och antagligt är väl, att den allmänna användningen av fristående artikel men ej slutartikel vid höggradssuperlativ[2] har samband med denna ställning som korrelat till relativsatser. Uti änsv. träffas sådana exempel på konstruktionen som: “hvad jag tillförne derutinnan gjort hafver är skedt uti *den bästa mening*“ HSH IV, 205 (1567) — “så finnes wäl the som mena att och *de allerkosteligaste historier* intet annat af sig föda“ Noreen-Meyer, Valda stycken, 88. 15 (Gustav Adolf).

---

[1] Berg, Språk o. stil XI, 277 anför det som en danism, särskilt framträdande hos Levertin (om konstruktionen i da., se Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 230) och emellanåt är detta också otvivelaktigt fallet.

I det nutida språket är typen: “de äro *de bästa vänner*“, synnerligen vanlig (se SAOB, D 851), te. “*den*

---

[1] Dock: »swa hetir *högxsta gudz* son» 69. 3. Även: »j *första lysning* morghon arla» 78. 12.

[2] Se Nygaard, Norrøn syntax, § 62.

minsta eftertanke skulle säga honom“ — “han hyste *den största sympati* för ~“ — “inte ens *den rikaste inbillning* kan föreställa sig“ — *i den allra franskaste sedekomedi* — *den mest dödande tråkighet* — *i varje den minsta rörelse* — “utgöra *en den största fara* för individen“ — “han sade henne *några de utsöktaste artigheter* men hon ~“ (jfr: “sade honom *några af de bästa artigheter* om bruden“ Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, I, 69).[1] Hit kan man även räkna: *de flesta människor* — *i de flesta fall* etc.[2] *De flesta* har så ofta denna betydelse, att det t. o. m. vid tydlig jämförelse kan heta: “det rummet samlade *de flesta hugade spekulanter,* ty ~ “Ullman, En flickas ära, 51, ehuru det naturligen annars heter: “*de flesta fallen* av sjukdomen ha inträffat på Kungsholmen“.

Emellertid finns även konstruktionen utan fristående artikel. Det är ingen brist på stående prepositionella uttryck av detta slag, framför allt artighetsformler o. affärstermer: *med största nöje* — *med största högaktning* — *i största allmänhet* — *på bästa sätt* — *efter bästa förmåga* — *i bästa kondition* — *av högsta kvalitet* — *i högsta grad* — *av sämsta slag* — *i djupaste underdånighet* — *med livligaste deltagande* — *med hjärtligaste hälsningar* — *utan minsta svårighet.*[3] Även utanför området för dessa mer fasta förbindelser förekommer konstruktionen: “låg i *svalaste skugga*“ Geijerstam, Fattigt folk, II, 191 — “åstadkomma en väckande rörelse af *allvarligaste art*“ Strindberg, I hafsbandet, 112 — “med ett uttryck af *djupaste förakt*“ a. a. 230 — “han kände icke *ringaste frestelse* dertill“ Ahlgren-Lundegård, Modern, 198 —

---

[1] Linder, Regler o. råd $_3$, 42 vill i stället för: »Fottvagningen är *ett det skönaste uttryck* för den tjänande kärleken» ha:» ~ *ett av de skönaste uttrycken* för ~», men detta säger ju något annat.

[2] Se SAOB, D 851.

[3] I realiteten blir det snarast en bestämd betydelse hos te.: *ur bästa källa* — i *bästa (värsta) fall* — *på högsta ort* (med efterbildningen: »tvärtom har man från *högsta partiort* med beundran och gillande iakttagit hans förlöpningar». Sv. Dagbl. $^4/_{12}$ 1908).

“därute, där *minsta ljud* fick hemskt, skvallrande eko“ Ullman, En flickas ära, 39 — “en ~ i *ramaste enkelhet* dock ytterligt proper och behaglig företeelse“ a. a. 7. Särskilt ofta framför ämnesnamn; i Heidenstam, Svenskarna och deras hövdingar synes det vara princip, te. *av mjukaste ylle* I, 16 — *av vitaste sten* 116 — *med rödaste guld* 126. Heidenstam tycks för övrigt vara särskild vän av denna konstruktion: “*präktigaste rätter* stodo på bordet“ Heliga Birgittas pilgrimsfärd, 257 — “spela i *vackraste regnbågar*“ Tankar och teckningar, 124 — “de kunna rycka till sig *starkaste nymfer* och sörpla *suraste vin* och sätta öfver *högsta stenrös*“ Skogen susar, 255.

Till “de äro *de bästa vänner*“ kan man tillägga *i världen*, men den bestämdhet, som härigenom vinnes, är ju endast skenbar, och man kan fortfarande betrakta uttrycket som höggradssuperlativ. Exempel härpå äro: “derför att jag har *den snällaste och raraste man i verlden*“ Agrell, Dramatiska arbeten, I, 204 — “Lars var *det fattigaste kräk på denna Guds gröna jord*“ Molin, Ådalens poesi, 90 — “ja, det är då *den värsta sladdergumma i sta'n*“ etc.[1] Däremot är jämförelse åsyftad i följande exempel, ehuru ej heller här står slutartikel: “trädjägaren har *det grymmaste hjärta* i hela skogen“ Lagerlöf, Nils Holgersson I, 105 — “Per Ola hade haft *den roligaste dag* i sitt liv“ a. a. I, 226 — “bara? — *Det vigtigaste steg* i lifvet“ Ahlgren, Pengar$_2$, 64 — “det var *det största ögonblick* i mitt lif!“ Strindberg, Gustaf Vasa, 203 — “ni är *den störste skådespelare* i Sverige, sa' han“ Blanche, Theaterstycken, II, 220 — “en af *de bäst befästa platser* i riket“ Sveriges hist., utg. Hildebrand, I, 228 — “anses ~ såsom *den farligaste passage* på hela vestra kusten“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 58 — “G. och J. och N., *de värsta män* i trakten“ Hallström, Briljantsmycket, 54 — “att tända denna genkärlek till den himmelska kärleken är *det högsta mål* för uppfostran och undervisning“ Rydberg, Saml. skrifter, XIV, 55 — "detta är en af *de vigtigaste skilnader* mellan menniskan och djuret" Strindberg, Sv. öden och äfventyr, I, 247 — "att *den största seger* är den öfver sig sjelf" Strindberg, Till Damaskus, 321 — "*det mest kända företag* av detta slag är ~" v. Koch, Social handbok, 80 — "Folkskolans läsebok, *den utan fråga för vårt folk i sin helhet viktigaste samling* avtryck ur vår klassiska och nyare svenska litteratur" Språk o. stil 1910, s. 24. Liksom vid de vanliga höggradssuperlativerna kan man vid dessa uttryck supplera en relativsats: *som finns, som man kan tänka sig* l. d.,[1] och man vill häri se orsaken till artikellösheten. Det är också endast fråga om skriftspråksuttryck, SAOB "i synnerhet i stelare skriftspråk."

---

[1] Jfr Cederschiöld, Om kvinnospråk, 19.

Konstruktionen med fristående artikel men utan slutartikel användes sålunda vid absoluta superlativer och även vid några andra, dessa närstående. Av övriga fall, där den kommer till användning, behandlas här först två inom det stelare skriftspråket hemmahörande fall, som äro av liknande art som de sist berörda superlativerna, i det att de liksom dessa stå i ett slags samband med relativsats.[2]

Enda sammanför SAOB, D 850 t. o. m. under samma moment som de nyssnämnda superlativerna. Då där endast lämnas ett exempel, från Elof Tegnér (1900), anför jag ytterligare följande: "Och om detta gjorda är *den enda naturliga fråga* — icke huru godt det kunde vara ~ utan huru godt det är." Thorild, Critik öfv. crit., I, 29 — "parti, som kallas *det enda nödvändiga medel* till förbättring är just tvärtom *det enda nödvändiga hindret* för vishet och lycksalighet" Thorild (i Svenska parnassen, utg.

---

[1] Jfr SAOB, D 850—51.

[2] Om konstruktionen vid korrelat till relativsatser o. andra efterföljande bestämningar se s. 109, 113.

Meyer, IV, 101) — “en löjtnant, *den enda officer* på balen“ Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif I, 119 — “detta ord ~ det var *den enda tröst* för Elins sjuka själ, *den enda stjerna* på hennes mörka himmel“ v. Knorring, Torparen II, 53 — “hvilka i hela stugan voro *de enda upplysta föremål*“ a. a. II, 175 — “Holmer, såsom *den enda oadliga ibland oss enragerad hatt*, bar ~“ Levertin, Rococonoveller$_2$, 68 — “läseriet är *den enda yttring* af själslif hos det sofvande folket“ Strindberg, Röda rummet, 348 — “och där emellan den lilla så civiliserade kornellen, kanske *den enda svenska och den enda skärgårdsört*“ Strindberg, I hafsbandet, 87 — “denna dikt hade han ansett vara *den enda möjliga utväg* till räddning“ a. a. 232 — “Säg Brigitta — det låter mera aktningsfullt mot en äldre fränka, som kanske är *den enda rättfärdiga själ* vid din faders sida!“ Strindberg, Folkungasagan, 51.[1]

Om det substantivet föregående attributet, vanligen ett particip, har en längre bestämning, kan substantivet stå utan slutartikel i stelare normalprosa.[2] Ex.: “samt inom *den i Biblioteks-Reglementet utsatta tid* återlemna ~“ — “att iakttaga *de vid läroanstalten gällande ordningsstadgar*“ — “*den af k. m:t för vissa fall föreslagna ersättning* till opponent vid akademisk disputation har afstyrkts af utskottet“ Sv. Dagbl. $^{12}/_{5}$ 1908 — “föreningen får sålunda glädjen inhösta *det av kungl. maj:t åt densamma begärda statsunderstöd.*“ Social tidskr. 1908, s. 230 — “i *de af staten inrättade folkskolor* blef svenskan föreskrifven“ Det nya Sverige 1907, s. 129 — “ansågos kunna skydda för *de af älfvorna i synnerhet mot kreaturen sända sjukdomar* och annat ondt“ Sveriges historia, utg. Hildebrand, I, 62 — “ett förslag om ändring af vissa åsigter, hvilka icke längre inbragte *det för företagets bestånd erforderliga prenumerantantal*“ Strindberg, Röda rummet, 127 (kapitlet Tidningsaktiebolaget Gråkappan). Konstruktionen kan, som synes, ofta lämpligen ersättas av en relativsats. För några tiotal år sedan var den i avhandlingsstil mycket vanligare än nu, den kännes tung och undvikes alltmer som språkvidrig.[1]

---

[1] Jfr även följande ex. utan fristående artikel: »*enda utväg* att vid ett dylikt tillfälle få fast brottslingen, är att ~» Dag. Nyh. $^{10}/_{9}$ 1910 — »hoffuidh är *enda i GT förekommande form* av ordet» Vendell, Språket i P. Swarts krön., 261. Jämte: »hon är *enda barnet*» förekommer: ~ *enda barn*, te. »ty hon war *eenda barn*» Ol. Petri, Sv. krön., 144 — »at jag, som lell var *enda barn* och hade ~» Agn. Horns lefverne, 36.

[2] Berg, Den poet. friheten, 182 talar om avhandlingsstil. Se SAOB, D 851—52.

11. **'Den heliga skrift'**, **'de vida djup'**.

Överhuvud kännes ju i svenskan i motsats mot danskan den bestämda fristående artikeln icke såsom tillräcklig, utan svenskan fordrar dessutom slutartikel. Denna tendens, mer l. mindre tydlig, går långt tillbaka i tiden, ehuru visserligen konstruktionen utan slutartikel är äldst.[2] I Codex Bureanus finnes endast ett fåtal exempel på fristående artikel, av dessa några fler utan än med slutartikel, te. *þe milda mø* 16. 18 (ännu 3 ggr), *þøm goþa manne* 184. 19, *þe hælga skript* 194. 2, *þæn fula gæst* 208. 5. men te. *þæn leþa skugan* 130. 12, *þæn priþia costen* 143. 19, *þe cristno kunugane* 177. 23 (dessutom några ex. med *sami*, vanligen utan). I Hel. Birgittas uppenb., F. S. S. XIV: 4, s. 215—276 finnas c. 10 ex. med slutartikel, te. *thz signadha kötit* 221. 3, *the större wärdhlinne* 227. 18, men utan slutartikel: *the hälgha skrift* 230. 22, 264. 29, *thän hälgha anda* 237. 15, *the hälgho threfallikhetz* 253. 6, 271. 6.

---

[1] Då Ernst Ahlgren skriver: »måtte döma mig uteslutande efter *de i mina egna arbeten uttalade åsigter* och icke efter andras» Lundegård, Vict. Benedictsson, 287, mildras det stötande häri av det följande *andras*.

[2] SAOB, D 854, MIKKELSEN, Da. ordf.-lære, 207.

the hälgha läst 269. 6 (dessutom lika många av vartdera slaget vid *sami*). I Prosadikter, F. S. S. 28, s. 1—107 finnas över 50 ex. på slutartikel, under det att endast i följande fall ingen slutartikel står: *the hälgha tro* 5. 8, 51. 18, *then hälghanda* 6. 8, *the hälgha script* 31. 22, *the hälgha läst* 51. 20, *j the hälgho döpilse* 78. 4, *the hälghe ärmeta* 58. 21 (men: *thän hälghe mannin* 51. 21), *the hedherlike män* 80. 15. Då emellertid skriftspråket varit utsatt för så stark påverkan av danskan och tyskan, är det klart, att konstruktionen utan slutartikel i fsv. och änsv. i alla fall är starkt framträdande i skriftspråket på många håll (se SAOB, D 854). Men oavsett detta allmänna förhållande finns det vissa speciella områden, där konstruktionen utan slutartikel mer konstant uppträder.

Den heliga skrift och *den helige ande* heter det ännu i dag. Såsom framgår av den nyss lämnade redogörelsen, äro undantagen från ett annars konsekvent tillämpat utsättande av slutartikel i Hel. Birg. uppenb. o. Prosadikter (anförda partier) också nästan alla just efter *helig*. Det är tydligt, att det är den religiösa pieteten, som är orsaken härtill. Men det heter ju nu annars: *det heliga landet, den heliga graven,* det är endast de allmänt brukade, egennamnsartade, som bevarat den arkaistiska formen (SAOB, D 850). I Den svenska ABC boken (1624) lyder dock trosbekännelsen: “iagh tror på *dän hälgh-a and-an*“, och av teologiska skäl kan det nu emellanåt utbytas mot *den heliga anden.*[1] Även förekommer *den heliga treenighet* l. ~ *trefaldighet* (te. “den heliga trefaldighets söndag“). En reminiscens härav har väl kommit Dalin att i Sagan om hästen skriva: “Beware oss *den heliga Enighet* från kif om tömarna af många små kitsliga kuskar“ Dalin, Witterhets-arbeten (1767), VI, 116.

De ursprungligen från den osvenska kanslistilen komna *den menige man, den gemene man* ha stelnat i formen utan artikel. Nu saknas i regel även den fristående artikeln, såsom redan tidigt, te. “*menigha mans* bästa“ PM 15, men förr hette det oftast: *then menigh man* Ol. Petri, Sv. krön., 6. Plural betydelse har det redan HSH IV 75 (1565): “Efter det att *den menige man* uti dessa efterskrifna Härader ~ icke ännu *hafve gjort deras* dagsverken till Wardbergs Slott ~“, så även te. “de åsikter som *gemene man* sedermera skola och även villigt pläga anlägga“ Ups. Nya Tidn. 1909.[1]

---

[1] SAOB, A 1317.

Efter räkneord, såväl kardinal- som ordningstal, saknas slutartikel ofta i fsv. o. änsv. I Bib. 1541 te. är det nästan alldeles konsekvent ifråga om kardinaltal, te. *the siw daghar* 1 Mos. 7: 10, *the sex trappor* 1 Kon. 10: 19, *the tiyo städher* Mat. 4: 25, “*the tolff Apostlars* nampn“ Mat. 10: 1 (dock: *the twå Englana* 1 Mos. 19: 1). Likaså: *the siw soffuare* Noreen-Meyer, Valda stycken, 99. 5, “ett af *the twenne brödh*“ a. a. 130. 24, “om *the otte salighheter*“ Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 346. Vid ordningstal förekomma endast enstaka exempel, t. o. m. så sent som hos Thorild, men det vanliga är ju, att de ej ha fristående artikel, och då antingen med el. utan slutartikel, jfr s. 80.

SAOB, D 852—53 anför en del fall av ej-slutartikel efter fristående artikel i sällsynt användning, av vilka det viktigaste är typen *Norges de fasta, de älskade fjellar,* som spelat en viss roll inom poesin.[2] Såsom sista moment anföres där det “numera bl. arkaiserande“ uttrycket *(i) de förra (gamla) dagar (tider),* sannolikt härstammande från uttryckssättet i Bib. 1541. Man får härav den uppfattningen, att detta är en enstaka företeelse (i förbigående kan påpekas pendanten: “det är *på de sista tider*“, som anföres som familjärt med betydelsen “verldens slut nalkas“ av Dalin, Sv. ordbok 1850, liksom även av Weste, Sv.-fr. lex. 1807), men det är här fråga om en fullt tydlig tendens, rätt långt fram i tiden, att vid substantiv i pluralis med en mer el. mindre obestämd, ofta generell betydelse använda konstruktionen utan slutartikel.[1] Sålunda heter det i Bib. 1541: *the höghe Apostlar* 2 Cor. 11: 5, 12: 11, *the orena Andar* Mat. 10: 1, *the helgha Propheter* 2 Pet. 3: 2, *the falske propheter* Joh. upp. 20: 10, *the Wijsa män* Mat. 2: 16 (men *the Wijsa männenar* Mat. 2: 7), och liknande ex. i Ol. Petri, Sv. krön. och Diarium Gyllenianum. Även hos Dalin är tendensen fullt livskraftig. I Argus 1733, nr. 28 finner man te. följande exempel: “eller at sakna med suckar *de altid mysande Års-tider, de sorglösa Dagar, de menlösa Nätter* och en Arbetslös wälmåga“ — “som en orörlig Klippa mot *de falska bölliors* fåfenga Swall“ — “til anseende lik *de afmålade Satyrer*“ (2:dra uppl.: “~ lik en Satyr“) — “än fordom hos *de gamla Romare*“ och så genomgående hos Dalin. Så gott som alltid är betydelsen obestämd, däremot står annars plur. i anaforisk betydelse med slutartikel, och sing. alltid,[2] och ehuru även några enstaka exempel på slutartikel vid plur. i generell bemärkelse finnas, upphäves därför ej faktum, att en dylik tendens föreligger. Hos Linné o. Thorild finner man ett flertal exempel, och ända fram på 1800-talet kan man finna sådana spår av konstruktionen som: “jag ville befria de fångna, lyckliggöra *de betryckta själar*“ Bremer, Hertha. 82 — “du som är af *de ovanliga och starka själar*, du skulle kunna det“ a. a. 238 — “Gud vet bäst hvad, ty Han räknade en gång *de goda meningar* och i dem låg kärlek“ v. Knorring, Torparen, II, 112. Man kan vara i ovisshet om huruvida man skall betrakta dylika exempel som de sista utlöparna av tendensen ifråga eller om det blott är ett upptagande l. efterbildande av ett äldre språkbruk. Dylika arkaismer, särskilt ur bibelspråket, äro fortfarande i bruk, te. *de falska profeter* (“man riskerar icke *de falska profeters* öde genom att förespå det en ganska lång tillvaro i Stockholm“ Sv. Dagbl. $^{7}/_{10}$ 1909) — *de fåvitska jungfrur* (“texten handlade om *de visa och ovisa jungfrur*“ Strindberg, Hemsöborna, 127) — *de gamle patriarker*.

---

[1] En föreläsare hörde jag en gång använda *den gemene mannen,* vilket dock annars knappast torde förekomma.

[2] Berg, Om den poet. frih., 178.

---

[1] I artikelns syntax intar plur. i vissa fall en särställning, jfr te. ifråga om *denne* s. 59, *j the daghar* s. 108.

[2] Visserligen heter det Argus 1734, nr. 2: »så at *den obändiga Åhregirughet* icke må ~», men i 2:dra uppl. är detta ändrat till *obändig Äregirughet*.

Hos Ahnfeldt, Bevingade ord, 327 finner man uppgiften: “Ur poemet 'Den siste kämpen' har man det numera nästan banala *Ännu lefva de gamle gudar*“, och om man också inte numera kan tala om “nästan banalt“,[1] träffas dock uttrycket ännu alltsomoftast. Andra exempel på uttryck av liknande art äro: “den väntan blev *det unga blod* för lång“, efter Fritjofs saga (Konungavalet) (jfr: “men snart var *det unga blod* åter i lifligt omlopp“ Sv. Dagbl. $^{31}/_{10}$ 1910) — *de höga gudar* — “~ om någon af *de gamle kämpar* stigit upp från Fyrisvallen derute“ Strindberg, I vårbrytningen, I, 185. Det är ej sagt, att det alltid är ett direkt citat, men även när te. Sigurd skriver: “som krusar *den vissnande läpp* ännu till ett litet fruset eftersommarlöje“, få vi alldeles omedelbart intrycket, att det är en efterbildning av det poetiska språkbruket. I poesi har nämligen konstruktionen med fristående artikel och utan slutartikel haft större användning än i prosa. Otvivelaktigt har meter- och rimtvånget sin stora del häri, man finner också genomgående, att konstruktionen särskilt kommer till användning i rim. I äldre tid kändes ju ej heller avvikelsen från det vanliga språkbruket i samma grad som nu, det var på sätt och vis valfrihet mellan två möjliga konstruktioner. Härtill kom att tack vare balladdiktningen det danska inflytandet här var ännu större än i prosa. (Betecknande är att omkvädet i nr. 14 av Harald Oluffsons visbok har formen *thenn addelige rooss* i strof 1 o. 3, men i strof 16: *thenn ädelige rosenn*; i övriga strofer förkortat). För att visa vilka förhållanden i övrigt inverkat på konstruktionens användning och i vilken utsträckning den begagnats under olika tider, redogör jag något mer i detalj för bruket hos en del skalder.

---

[1] Men jfr te. Flygare-Carlén, Ett köpmanshus i skärgården.

I Stiernhielms Hercules och Brölopps-Beswär finnas bortåt 25 ex., varav endast $^1/_5$ i sing. I plur. tycks substantivet t. o. m. konsekvent sakna artikel, det heter te. "~ Af *de modige Kämpar* / Raglar här en ~" Herc., r. 238, i sing. är det däremot blott sådana ex. som: *den ädele mildheet* Herc., r. 446. Hos Dalin finnas c. 55 ex. på 220 s., som jag gått igenom, men av dessa komma en 15 st. på ett 20-tal sidor, som utgöras av "kväden i gammal smak" (Engsövisan, Kämpevisa om H. Henric och H. Arvid etc.). Av de övriga äro en del rimord, andra äro sådana som: *den gömda dygd, den djupa Sorg, den ädla Fred* (dock även: "Hon strax *det arma glas* i gryma händer tog /" Dalin, Poetiska arbeten (1782), II. 177), i plur.: *de matta sinnen, de stolta djur, de fria själars art,* men någon utpräglad övervikt för plur., ss. hos Stiernhielm, framträder ej på dessa sidor åtminstone. I Creutz, Atis och Camilla däremot finnas gentemot c. 25 ex. i plur. endast ett par stycken i sg. (*det segelfulla haf, den höga säd, det sista prof*), i plur. finns blott undantagsvis slutartikel, utan te.: *i de Arcadska fällt, de ljumma sommar-rägn, de tunna knåppar,* "men när till Templets port *de glada flåckar* hinna /". I Bellman, Fredmans epistlar finnas endast en 15 ex., varav de 4 i sg. ss. rimord., te. "*De murkna plankor* knarra / och skorsten svigtar nu /" Ep. 12 — "och dess barm, så hvit och mjuk / *de yra lustar* döljde /" Ep. 36. Dessutom finnas i prosan till Ep. 22 4 ex. i pl. I Oxenstiernas Dagens stunder har jag mot c. 25 ex. utan slutartikel i pl. (te. *de rika skördar, de skygga svanor, de lätta slupar*) endast räknat ett par tre stycken med slutartikel. i sg. äro däremot exemplen med slutartikel dubbelt så många som utan (men te. *den täta not, den skrämda flock*, c. 15 st.). Även hos Kellgren och fru Lenngren framträder denna övervikt för plur., särskilt på så sätt, att ex. i sg. sällan förekomma utom ss. rimord. Av denna översikt framgår, att konstruktionen utan slutartikel under 16- o. 1700-talen tycks användas i vida större utsträckning i plur. än i sing.[1] (Dalin bildar undantag, men detta kan vara en tillfällighet). Detta bör säkerligen sättas i samband med konstruktionens förekomst i prosa vid plur. med obestämd betydelse, vilken behandlats s. 100, men i poesi är användningen utsträckt även till andra plur.

Såsom nämnt, ha Dalins "kväden i gammal smak" att uppvisa ett proportionsvis mycket större antal ex. på konstruktionen än hans diktning i övrigt. Samma förhållande kan man iakttaga te. hos fru Lenngren och Atterbom. I denna balladstil märkes ej heller någon skillnad mellan sing. och plur. Utom denna mer direkta imitation har man ju att räkna med det allmänna vid 1800-talets början framträdande omhuldandet av det "fornnordiska". Om också den nu ifrågavarande konstruktionen väl ej hos Tegnér varit ett lika avsiktligt stilmedel som typen *den kung*, blir resultatet i alla fall, att han använder den i större utsträckning än förut varit fallet. I Fritjofs saga finnas sålunda över 100 ex., ungefär lika många i sing. som i plur., men även i Nattvardsbarnen, där typen *den kung* ej förekommer, finnas c. 25 ex. Och under 1800-talets förra hälft var detta vidsträckta bruk rätt allmänt rådande, till stor del tack vare Tegnérs föredöme, ja, det vann sådan hävd, att den genom sin blotta förekomst kunde bli "bärare av poetisk stämning". H. SÖDERBERGH diskuterar i En poetisk stilfråga uti publikationen Från Saxos stad (Lund 1905) med utgångspunkt från Viktor Rydbergs: "~ att segla i glitterströmmar / hän öfver *de vida djup*/" (Spillror) det stämningsvärde, som för ett nutida öra kan ligga i konstruktionen.

---

[1] Jfr MJÖBERGS anmärkning i Arkiv 21: 202.

och kommer till den förmodan, att till typen *de vida djup* framför allt knytas "associationer af högtidlighetskänsla, andaktsfullhet, försjunkenhet". Därför hör den hemma hos Rydberg, under det att den nästan saknas hos Heidenstam. Det ligger också otvivelaktigt en riktig iakttagelse i att vi finna te. *hän öfver de vida djup* "lyftande", men att vi ej gärna gilla te. "Se, *de muntra barn* till mötes bäckens klara bölja hoppar /" (De badande barnen).[1] Men därjämte är det nog av betydelse, huruvida konstruktionen står ss. rimord eller ej. Ty huvudsakligen har man att se på användningen av denna typ i senare tid ur negativ synpunkt. Den bör därför förekomma mera hos författare av mer akademisk l. högstämd läggning. Hos Rydberg är det även en tydlig skillnad, ss. även H. Söderbergh anmärker, mellan den första diktsamlingen (ett 40-tal ex.) och den andra (ett 10-tal), och under det att De badande barnen har 7 ex., finner man intet exempel i den under skaldens sista sommar skrivna dikten Längtan, som dock vore särskilt ägnad för användning av typen med dess antagna stämningsvärde. Och hos diktarna av den senaste generationen finner man genomgående endast enstaka exempel. Så hos Bååth, Vid allfarväg 2 ex., i rim — Heidenstam, Vallfart och vandringsår 4 ex., i rim, Dikter 1 ex., i rim — Levertin, Nya Dikter 1 à 2 ex. — Fröding, Saml. dikter I 6 ex., därav 2 i En hög visa o. Den sv. Celadons klagovisa och 1 i rim — Ekelund, Elegier 4 ex., 2 i rim — Österling, Offerkransar 4 ex., 3 i rim — Gripenberg, Gallergrinden 2 ex., i rim. Hos Karlfeldt, Fridolins visor däremot finnes ett större antal exempel, 25 st., vilka dock alla utom 3 stå i rim. Det är således tydligt, att konstruktionen *de vida djup* numera nästan konsekvent undvikes, dels på grund av närmande till talets uttryckssätt, dels på grund av reaktion mot *den vissnande läpp*. Men i "akademisk" poesi eller på grund av mindre teknisk färdighet kan den ju förekomma oftare, och den behöver ej för alla öron eller under alla omständigheter ha mist klangen.[1]

---

[1] Detta kan ju ha ett visst samband med den ovan berörda användningen i prosa med obestämd, ofta generell betydelse. Att så starkt som Östergren, Stilistisk språkvetenskap, 2 framhäva en därmed besläktad synpunkt, är väl dock att skjuta över målet. Bl. a. är att märka, att Rydberg o. Heidenstam ej utan vidare äro jämförbara därför att de tillhöra olika generationer.

12. **'De kämpar', 'de romare'.**

Den bestämda fristående (prepositiva) artikeln hör i svenskan hemma endast framför adjektiv, varför den också brukar kallas adjektivets bestämda artikel. Emellertid hava några efterbildningar av den främmande konstruktionen med prepositiv artikel omedelbart framför substantivet — således utan slutartikel — haft en viss betydelse. Härför redogöres SAOB, Den XIV, vartill jag hänvisar. Det är egentligen två fall, som äro av vikt: förekomsten i poesi och typen *de romare*.

I balladdiktningen är konstruktionen gängse, närmast förmedlad av danskan. Ex.: "Och thett war konung Waldemar, / han hörde *the hester* gny, /" Har. Oluffsons visbok 4: 15 — "*the nagler* ruke stolz margrete emotth " a. a. 13: 17 — "han wiste så grant huarest *then wectar* han lågh /" a. a. 38: 2 — "huatt föra *the hoffmen* vthi sin skölld /" Bröms Gyllenmärs' visbok 79: 2. Sedan ingår detta som stående stilmedel i alla efterbildningar, alltifrån Giöta kiämpa-visa (te. "*de Spåmänn* de träda i Sängeståfvan in" v. 5 (Hanselli VI), "Där säg i går *de Myre-Biörnar* giömde" v. 11, "*De Giliare* framrede, de klappade på Port" v. 43) och Dalins "kväden i gammal smak" (te. "*De Hofmänner* krusade fagran lock", vilket är stående i Kämpevisa om H. Henric och H. Arvid, dock en gång: *Hofmännen*). Av fru Lenngren upptages konstruktionen närmast i anslutning till da.[1] (te. i Styfmodern, Varningen). För att ge fornnordisk färg användes den under 1800-talets första årtionden av somliga författare, särskilt av Tegnér.[2] Så finner man i Fritjofs saga över 50 ex., men däremot inga exempel i te. Nattvardsbarnen eller Vid Svenska akademiens femtiåra minneshögtid. Framför allt tack vare Tegnér blev det sedan några årtionden framåt[3] rätt vanligt att använda konstruktionen även utom folkviseefterbildningen, men snart väcker den opposition (te. Palmær i Bref till Svenska Minerva: “*Den biskop* skrifver *det språk,* så att *den läsare* ∼“) och försvinner ur bruk. Men naturligen kan den alltjämt användas i dikter i folkviseton, te. Frödings Herr Lager och Skön fager: “*De björkar* de luta sig samman vid stranden“ etc., och dessutom äro ju i bruk uttryck som: “där ligge *de hjältar* slagne“.

---

[1] Jfr även SAOB, D 854.

Typen *de romare,* dvs. konstruktionens användning “vid ord i pl. betecknande folkslag l. invånarna i en viss stad o. d. l. klass l. kategori af personer i allmänhet“ (SAOB, D 861) hade sin blomstringstid i änsv., och särskilt kommer härvid i betraktande förekomsten av denna germanism i bibelöversättningarna, NT 1526 o. Bib. 1541. I Bib. 1541 te.: “Sancti Pauli Epistel til *the Romare*“ — “aff them äre vthsprijdde *the Cananeers* slechter“ 1 Mos. 10: 18 — “göra ock icke *the Publicaner* thet samma“ Mat. 5: 46 — “lät icke stöta j baswn för tigh som *the skrymtare* göra j Synagogorna“ Mat. 6: 2 (däremot heter det nästan undantagslöst te. *Propheternar, Hedhninganar, Judanar*). Likaså är konstruktionen allmän i Ol. Petri.

---

[1] Se SAOB, D 862 o. där anförd litteratur.

[2] Jfr Mjöberg, Stilstudier i Tegnérs ungdomsdiktning, 221.

[3] Jfr Almqvist, Sv. språklära$_8$, 148: »∼sjelfva substantivet ställes utan slutartikel, ehuru artikeln Den föregår ∼ 2. när skriftens innehåll fordrar en slags gammal stil t. ex. '*den qvinna* står på tak' — '*det hus* brinner i ås'».

Sv. krön., te. *the Latiner* 22, “*the Venders* land“ 37, *the Holster* 124, *the Skåningar* 124, *the Göthar* 9 men även: *Götharne* 31, *Tydzskernes* 9. Ännu Columbus skriver: *de Cimbrer* Sw. orde-skötsel, 24 (uppl. Hesselman), *de Asiater* 50, *de Italiäner* 50 etc., men även te. *Tyskarne* 51 — sid. 3: “Om däd nu skeer mäd sådane stråk och characterer som *Judarne,* eller *Grekerna*, eller *de Romare* eller *Americaner,* eller *Indianer,* eller *Africaner* bruka ~“. Här är det tydligen bibelminnesbilden, som framkallat övergången från *Grekerna* till *de Romare.* På samma sätt Hof. Swänska Språkets Rätta Skrifsätt, s. 186: “huru *Grekerna* skrifwit ~ *De Romare* skrefwo ~“. Det är väl också huvudsakligen det bibliska uttryckssättet, som varit förebild för de efterbildningar, som förekomma i senare tid, sedan konstruktionen i övrigt kommit ur bruk. Oftast begagnas de parodiskt arkaistiskt. Exempelvis under de litterära striderna vid början av förra århundradet voro dylika uttryck mycket omtyckta, te. *de Cykloper*, *de journalister.*[1] Belysande för användningen är att HJELMQVIST. Bibelgeografiska namn med sekundär användning upptar åtskilliga hithörande uttryck: “gå på liksom Paulus på *de Corinther*“ 145 — “gå till *de Efeser*“ 1. “till *de Galater*“ (med betydelsen: gå all världens väg) 53, 78 — “*de egyptiers* köttgrytor“ 67 — andra äro mer tillfälliga bildningar: “en epistel till *de romare*“ (= en klunk ur en romflaska) 161 — *de filistéer* (= filistrar) 71 — “en afhandling mot *'the örfilister'*“ 76 — *the ölepheser, the gutårinter* (Bellman) 53. Andra exempel på konstruktionens förekomst i nutida svenska äro: “vår Herre är *de dårars* förmyndare“ (“*de dårars* förmyndare, *de narrars* glädjebringare“ Strindberg, Till Damaskus, 270) — “detta var falska profetior, *de fariseers* stadgar“ Ossian-Nilsson, Slätten$_2$, 282 — “~ så måste jag begära mycket, ja hvad *de mäklare* anse vara för mycket“ I vår tids lifsfrågor, nr. 28, s. 16 — “när kossan utdref *de publikaner*“ Dag. Nyh. $^{10}/_{7}$ 1910 — “*de apotekares* pulver“ — “*De skurkars och bedragares* land. Rysk järnväg bestulen ~“ Nya Dagl. Alleh. $^{25}/_{9}$ 1909.

---

[1] Se ÖSTERGREN i Språk o. stil 1903, s. 169 o. 191.

13. **Demonstr. pron. ’den’.**

Den bestämda fristående artikeln är ju till ursprunget det demonstrativa pronominet *den,* och man kan ännu ibland tveka, om man bör tala om demonstrativpronomen eller artikel. I äldsta tid stod efter det demonstrativa *den* substantivet ofta utan artikel (jfr ’denne’). Så är det i Codex Bureanus 3 gånger så vanligt, att substantivet ej har slutartikel, som att det har. Däremot är i te. Hel. Birgittas uppenb., F. S. S. XIV: 4, s. 215—276 och Prosadikter, F. S. S. 28, s. 1—107 slutartikel vida övervägande, endast enstaka fall av artikellöshet förekomma, vanligen prepositionsuttryck, te. *mz the matto* Hel. Birg. uppenb. 231.26, *j them tima* a. a. 267.11, *i thom tima* Prosad. 26.1, *j thz sinne* a. a. 17.27. Emellertid kan i andra skrifter artikel saknas i större utsträckning, beroende på det dansk-tyska inflytandet, och detta fortfar i änsv. I Bib. 1541 står i regel artikel, men i plur. tycks den oftare saknas, så heter det te. “Så hende sigh *j the daghar* / at hon wardt siwk“ Ap. G. 9: 37 (så regelbundet?), men däremot te. “*På then daghen* warda monge ~“ Mat. 7: 21 — “*j then natten* fingo the intet“ Joh. 21: 3. I Ol. Petri, Sv. krön. finnas rätt många ex., te. *på then tijdh* 10 m. fl., *then dagh* 125 m. fl., *i then reso* 149 (men med artikel 168, 200), “som med *then scrifft* scriffuit war“ 4, “än thå at *then förlijkning* icke lenge warade“ 218, och likaså i Ped. Swarts krön.[1] På 1600-talet finnas endast enstaka exempel (te. Diarium Gyllenianum, utg. Hausen: *på the ortter* 120, *then tijdh* 64. Agneta Horns lefverne: *på den tid* 50 etc.). I lagspråk kan däremot konstruktionen bevaras, i 1734 års lag är den te. vanlig: "ware *then fästning* ogild" Gift. B. 3: 1, "*thet löfte* rygga" Gift. B. 3: 2, *å then ort* Hand. B. 16: 5 etc., men ej heller konsekvent. I det nutida språket finnes konstruktionen bevarad i några stelnade uttryck: *den dag den sorg* (även: "Dock, *den tid, den sorg*" Pedag. tidskr. 1898, s. 415) — *fördenskull*, där leden fortfarande stå tämligen klart för vårt medvetande, ehuru de redan i fsv. började sammanskrivas, men ännu förekommer isärskrivning — *för den del* (te. "jo *för den del*, så går det väl an!" jfr SAOB, D 577) — *på den grund* med betydelse: på grund därav, te. "ja *på den grund* är det omöjligt, att jag kan gå med på ditt förslag", däremot: "*på den grunden* kan man ej bygga någon överenskommelse" — *till den grad*, te. "∼ och ändå ej känna sig ensam, *till den grad* hade egarens smak tryckt sin stämpel på allt" Ahlgren, Pengar$_2$, 8, "att jag kunnat misstaga mig *till den* grad" Edgren-Leffler, Tre komedier, 54, "du har ett sätt att se på en som är *till den grad* fatalt" Agrell, Dram. arb., I, 7. Jfr härmed SAOB, D 771 om sammanhanget med en följande *att*-sats (se s. 110), *den* kan t. o. m. alldeles förlora betoningen: "hur kan du vara *till den grad* dum!" (även: "du är dum till *den lille grad*" o. d.). — När Ernst Ahlgren skriver: "∼ på grund af min ringa kännedom om *den slags* etikettformer" Lundegård, Vict. Benedictsson, 295, är det förmodligen en danism.

---

[1] Vendell, Språket i P. Swarts krön., 112, 117.

14. **Inf., att-sats.**

Syftar däremot *den* på en efterföljande bestämning (inf., *att*-sats, rel. sats), dvs. är determinativt pronomen, är användning av slutartikel vid substantivet ej genomförd. Endast framför infinitiv kan man säga att konstruktionen utan slutartikel nu är konsekvent avskaffad. Men under 1700-talet var den ännu mycket vanlig: “har jag fattat *det beslut* att söka följa den höga sedelära, som ~“ Oxenstierna, Dagboksanteckn., 28 — “för att ej hafva *den förtret* att finna mig allena i mitt tycke“ a. a. 38 — “Just så som ingen domare i verlden vågar *den allvisa löjlighet* att döma i sin lagsaga alt hvad som händer och göres“ Thorild, Critik öfv. crit., I, 15 — “~ *det qvicka vanvett* att glömma denna Lag“ a. a. I, 20. Ännu Orvar Odd skriver: “han är i *den lyckliga ställning* att ega ett lysande ~ namn jämte relationer“ Valda skrifter, II, 297, och t. o. m. Strindberg: “Slutligen tog fadern *det beslut* att sända de tre äldsta i inackordering på landet“ Tjensteqvinnans son, 47. Men däremot finns det ju gott om sådana uttryck som: *i avsikt att ~, i förhoppning att ~, i tanke att ~* framför infinitiv.

Framför *att*-satser är det det normala, att substantivet har slutartikel efter *den.* I Lagerlöf, Jerusalem I te.: “~ väckte *den föreställningen,* att salen var uppfylld af ~“ 105 — “Brita hade *den känslan,* att hon länge och väl hade vandrat“ 151 — “nästa dag spreds *det ryktet* genom socknen, att på Ingmarsgården hade ~“ 163 — “fick hon *det intrycket,* att de alla voro farliga“ 209. Emellertid saknas slutartikel i regel, då *den* åtföljes av en konsekutiv *att*-sats och har betydelsen: sådan, så stor l. d., se SAOB, D 770, 743. Vanligast av dessa slags uttryck är *till (i) den grad*, undantagslöst utan slutartikel, te. “samtalet fortsattes *till den grad* ogeneradt, att jag inte gärna kan referera något ur det“ Engström, Mitt lif och lefverne, 50. Andra vanligare dylika äro: *av den art att ~, av den natur att ~* (men: “hans gäster voro *af den naturen, att* han hade rättighet fordra“ Strindberg, Röda rummet, 49), *av den beskaffenhet att ~, av den karaktär att ~, av den vikt och betydelse att ~, i den ställning* l. *i det skick att ~.* Även i det fall, att *att*-satsen “närmare angifver innehållet af ett föreg. abstr. subst.“

(SAOB, D 765) saknas slutartikel ej så sällan. Särskilt är detta fallet vid uttryck, som beteckna grund, följd, villkor (delvis ha de karaktären av fasta förbindelser och äro användbara även i talspråk), te. *på den grund att* ∼ — *för den skull att* ∼ — “*af den orsak att* husen blifvit lagda i lä“ Strindberg, I hafsbandet, 10 — “*af det skäl att* jag aldrig gjort något“ Strindberg, Till Damaskus, 22 — “bli kvarhållna i finkan *af det enkla skäl, att* vederbörande ej förstått“ Strix 1905, nr. 5 — “*med den påföljd, att* hasselkäppen kom fram“ Strindberg, Sagor, 99 — “*med det resultat, att* man snart vet allting om kärleken utom hur den känns“ Hallström, Erotikon$_2$, 151 — “*på det villkor att* de lämnade in det skjutna i köket“ Strix 1905 — “*i den händelse att* hon skulle vilja gifta sig“ Strindberg, Fadren, 15. Men även annars rätt ofta: “dock *med den skillnad, att* referenten får se dem såsom de visa sig“ Strindberg, Röda rummet, 202[1] — “*i den mening* nämligen, *att* dessa ∼“ Salomon, I pedagogiska frågor, 106 — “blef bekant med denne man *på det sätt att* han en dag“ Geijerstam, Vilse i lifvet, 33 — “ty Sv. Akad. språklära talar endast om *det fall, att* det åsyftade plurala nominet står uttryckt“ Ped. tidskr. 1900, s. 445 — “tog han *det löfte, att* drottningen aldrig måtte ∼“ Ahlgren, Pengar$_2$, 123 — “uttalade också *det fasta hopp, att* kristna grundsatser snart skulle förverkligas“ Strindberg, Utopier, 251 — “∼ kan jag endast ge *det svar, att* Strindberg ∼ underlättar arbetet“ Sv. Dagbl. $^{22}/_{1}$ 1909 — “I hög grad anmärkningsvärdt är *det förhållande, att* hjulet ända in i våra dagar ∼“ Nordisk tidskr. 1901, s. 35 — “hoppas jag dock att min framställning ∼ gjort *det totalintryck, att* folkskolans första lektyr ingalunda företer nödig enkelhet“ Cederschiöld, Hur lägges grunden, 17. Då substantivet föregås av preposition och ej har attribut, äro dylika uttryck i fullt bruk även i ledig stil. Detta sammanhänger med att det finns parallellt förekommande konstruktioner av substantiv utan determ. pron. l. slutartikel framför *att*-sats. *Ifall* kännes ju som en fullständig konjunktion, i vårdat språk följes det ej av *att,* men i ledigare talspråk heter det vanligen *ifall att,* te. “jo, *ifall att* det går för sig“ (jfr även *utifall att*). Vidare (se även SAOB, A 2622): “*i händelse (att)* det skulle gå på tok“ — “*mot vilkor, att* han och hans barn skulle ~“ Strindberg, Giftas I, 45 — “*med påföljd att* rullen i taket vindade af“ Strindberg, Skärkarlslif, 7 — “*med resultat att* sonen aflemnade sina åttiofem riksdaler till fadren“ a. a. 50 — *i tanke att* ~ — *i förhoppning att* ~ — *i tro att* ~ (ej gärna: “jag ryggade långt tillbaka ~ *i tron att* han skulle anfalla mig“ Tavaststjerna, Unga år, 110) — “även *med risk att* ~“ — *under förutsättning att* ~ — “dock *med förbehåll att* den präst som ~ borde ha“ Ullman, Präster, 33 — “en korus af tillmälen ~ *af hufvudinnehåll att* de brydde sig fan om ~“ Strindberg, I hafsbandet, 10.

---

[1] Men karakteristiskt är, att en föreläsare, då han skulle citera denna mening, det oaktat läste: »∼ *med den skillnaden att* ∼«.

“~ ha inte längre *den betydelse som* fordom“ Sv. Dagbl. $^{27}/_{12}$ 1908 är en konstruktion, som emellanåt förekommer. Den ansluter sig till utländska mönster (~ “haben nicht die Bedeutung wie früher“), *den* har en betydelse liknande den vid de ovannämnda *till den grad att* ~ o. d., = samma, så stor l. d. (se SAOB, D 769). Ex.: “~ ej kommer att göra *den lycka* hos könet *som* Palmblads roman“ Frunck, Bref rör. Nya Skolans hist., 344 — “~ då han ärnar bortgifva en skatt af *det obestridliga värde som* min dotter“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, II, 189 — “är det så långt ifrån, att han och hon ~ hafva *den framstående roll som* hos Linné och Dalin, att man ~“ Tegnér, Om genus i sv., 11 — “som man ser har nyskapelsen icke för Cederschiöld *den bestämt övervägande betydelse som* för Per Sprogvild“ Språk och stil 1908, s. 152 —

“Svenskarne hade ej heller *den sammanhållning som* medtävlarne“ Grimberg, Sveriges hist. för realskolan, 68.

15. Relativsats.

Användningen av slutartikel efter det determinativa *den* framför en relativ bisats tillhör “väsentligen det ledigare talspr., under det att skriftspr., i sht den stelare prosan (normalprosan), undviker slutartikeln“ (SAOB, D 742). Härtill kommer bruket av substantiv med enbart slutartikel utan determ. pron. ss. korrelat till relativ bisats. Detta är i talspråk den allra vanligaste konstruktionen, te. “ge mig *boken* som står längst till höger på hyllan“, och även i skriftspråk, särskilt skönlitteratur, användes den. Då relativsatsen är epexegetisk (ej nödvändig, oväsentlig), står ju artikelanvändningen vid korrelatet ej i något samband med ställningen framför relativsats, men gränsfall finnas, som lämpligen beröras i detta sammanhang. I stort sett förhåller det sig således så, att slutartikel undvikes i skriftspråket men användes i talspråket, antingen enbart l. med föregående determinativpronomen. Vill man sedan närmare studera och angiva användningsområdena för de olika uttrycksmöjligheterna — *den bok, den boken, boken,* vartill komma *den nya bok, den nya boken* — finner man, att det möter stora svårigheter och att bruket är föga stadgat.

Redan i exempelsamlingen i Klockhoff, Relativsatsen i den äldre fornsvenskan (äldre o. yngre Västgötalagen) finner man således de tre typerna representerade,[1] dvs. med slutartikel naturligen endast i de yngre delarna, te.: “ok *þe hæræz* skulu uitu eghæ ær eig sökiæ fang til“ Iorþ. b. 16: § 1 — “vtæn *þæn loten* fatökræ mannæ ær böndir skulu inni haldæ“ Bisk. Br. st. 1. — “aghe *bonden* val sum þræl ægher at lösæ“ II þ 21 (i yngre Västg.-lagen ytterligare 2 ex. på denna konstruktion).[1] I Codex Bureanus finnas endast alldeles enstaka exempel på *den boken* och *boken:* “ok for þy at mønstret vigþes *þæn daghen* som nu var før vm talat“ 55.10 — “gæstren sagþe til *suenen* som hanom bar buþskapit“ 145.22. I te. Hel. Birgittas uppenb., F. S. S. XIV: 4, s. 215—276 och Prosadikter, F. S. S. 28, s. 1—107 är däremot antalet exempel med slutartikel proportionsvis betydligt större, i Prosadikter ungefär hälften så många exempel med slutartikel som utan. Ex.: “thänkiande oppa *thän mannen* som han fan i skoghenom mz brutna och sara fotemom“ Prosad. 18. 3 — “oc wälsignadhe *thän daghin* j huilkom han var födder“ 91. 21 — “alzinkte bar han mz sik vtan *thz klädhit* han hafdhe hult sin likama mz“ 96. 31 — “thz är ey än *thän timen* komin j huilkom thu mat här byggia“ 105. 13. — “ey hafdhe han annor klädhe än *thz hardha klädhit* som vi om taladhum litit förra“ 96. 12 — “Gudh opinbaradhe hans dödh *thom hälagha ermetanom* som josaphat wiiste wäghin til barlam“ 106. 11 — “oc fik at se twa mys ~ gnagha äller skära *quistins* röter som han hult sik vidher“ 39. 4 (även r. 18, 28) — “Nu for thy at *timen* är komin j huilkom jak skal hädhan skilias“ 100. 7. Även i Bib. 1541 äro konstruktionerna med slutartikel vanliga, särskilt med föregående determ. pron., vilket kommer till synes ännu i den nuvarande översättningen, te. “på *then tijdhen* tå Gudh skapte menniskiona“ 1 Mos. 5: 1 — “til *thet rwmet* ther han sitt tiäl tilförenna hafft hadhe“ 1 Mos. 13. 3. — “icke kan *then stadhen* dölias som ligger på itt bergh“ Mat. 5: 14 — “j *then natten* tå han förrådd wardt“ 1 Kor. 11: 23. Men även enbart slutartikel, ss. i följande exempel ur Esters bok, nu ändrade till typen *den bok*: “~ komo til *måltijdhen* som Esther tilreedt hadhe“ 5: 5, även 6: 3, 7: 1, men däremot: “til *then måltijdh* som hon tilreedt hadhe“ 5:12 — “in vthi *salen* ther man ätit hadhe“ 7:8 (ingen rel. sats i den nuv. övers.) — “in på *bencken* ther Esther på satt“ 7:8 — “hengde man H. j *galghan* som han til M. giordt hadhe“ 7:10. Det förefaller, som om typen *den boken* i änsv. i skrifter utanför kanslispråket haft en betydande användning, väl genom talspråkets inverkan på det än ej stadgade skriftspråket. I Agneta Horns lefverne finner man t. o. m. sådana vittnesbörd om det dåtida talspråket som: “Där var dronningen till om *sommaren*, salig kungens lik fördes hem till Sverige“ 29 — “och då var reda *skeppet* borta till Dalarön, som vi skulle till Tyskland på“ 117. Dalin använder konstruktionerna med slutartikel i jämförelsevis stor utsträckning, men olika i olika slags stil. Betecknande är, att han i flera fall i 2 uppl. av Argus tar bort artikeln framför rel. sats, där den förut stått, t. e. “När mina tanckar uphäfwa sig från *det Sällskap*(*et* som) jag nu omtalat“ 1734, nr. 13 — “på det icke allenast *de ärlige Karlar*(*ne*), som torde ärna giffta sig, måge weta taga sig til wara“ 1733, nr. 40.[1] Det börjar bli en fast skriftspråkstradition, som fordrar typen *den bok* som det normala. Man kan nu läsa 100-tals sidor i en mer resonnerande framställning utan att träffa någon annan typ än denna använd.[2] Men i andra stilarter kan det ställa sig helt olika, och även kan det råda stor skillnad mellan olika författare. För att ge en föreställning härom skall jag något närmare redogöra för språkbruket i detta avseende i ett par moderna arbeten.

---

[1] Ifråga om determ. pron. ställning och övriga frågor rörande relativsatsernas äldre historia hänvisar jag till Klockhoff a. a. och Neckel, Über die altgerm. Relativsätze.

---

[1] Jfr Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 193.

---

[1] Dock ändrar han: »de fägnade sig öfwer *de angenäma Tidningar* som Herr Patriot berättade ~» 1733, nr. 40 till: »~ öfwer *den tidningen* som ~».

[2] Om hur stark tendensen till denna typ är vittna sådana ex. som: »det hör väl till *de der moderna theorier*, som du hyllar.» Bremer, Hertha, 52 — »hennes näsa hade fått *den der förnäma form* som skall uttrycka rika föräldrar och ett ädelt sinnelag.» Strindberg, Utopier, 4. — »~, som alltid skulle förblifva *den af de parisiska skriftställare*, som stod hans hjärta närmast ~» Levertin, Svenska gestalter$_2$, 103.

I Lagerlöf, Jerusalem II finnas c. 50 ex. på typen *den bok*, ungefär lika många på typen *boken* och c. 30 ex. på typen *den boken*, vartill komma över 50 ex. på *den nya boken* mot ett 40-tal på *den nya bok*. Av fallen med enbart slutartikel äro en del sådana, där substantivet är genom det föregående anaforiskt bestämt, men bisatsen kan dock ej gärna sägas vara epexegetisk utan betecknar fastmer ett förut bekant faktum, som tillägges substantivet som en slags etikett, ofta utan något direkt särskiljande syfte, och ibland har karaktär av rent epitet. Ex.: "~ tog han ibland fram bältet och låg och kände på *mynten,* som voro insydda däri" 37 ("modern hade sytt in pengar i det" 34) — "och visade dem *kvisten,* som han brutit" 160 ("och bröt af en kvist, som ~" 160) — "*Karlen,* som hade besökt konsuln, var en amerikanare vid namn Clifford" 247 ("~ såg han, att en af de Gordonska kolonisterna kom ut från det amerikanska konsulatet" 247) — "Från en af dem ryckte Ingmar *spaden,* som han gräfde med ~" 281 ("De ~ gräfde, så godt de kunde, i mörkret" 281) — "sedan kom han upp på *rummet,* där hustrun tagit in" 201 ("och satte sig på ett af gästrummen, medan hon väntade" 201). I det sista exemplet är bisatsen visserligen partitivt särskiljande — vilket slag relativsatser framför allt brukar kräva konstruktionen *den bok* — men man lämnar så att säga åsido denna särskiljande uppgift, och bisatsen har redan förknippats med korrelatet till ett helt. I sin mest typiska form finnes konstruktionen i: "*pojken* som åt i kapp med jätten" o. d., och av liknande art äro här te.: "här ligger *grottan,* där Jeremias diktade sina klagovisor" 70 — "~ såg hon, att *dervischen,* som var lik Jesus, fanns där före henne" 290.

Men även då det är fråga om något nytt, begagnas ofta enbart slutartikel i Jerusalem II. Det blir en viss olikhet mellan *boken* och *den bok* i denna användning. Vid *den bok* är det liksom fråga om ett diskursivt beskrivande, men *boken* är direkt utpekande och sammanhänger med den användning av artikeln, som beröres s. 4. Anslutningen till talspråket tjänar således här även ett stilistiskt syfte. Ex.: "Birger låg och betraktade *halfbågarna,* som voro spända från hus till hus tvärs öfver gatan" 61 — "sköt *duken,* som hon bar om halsen, högre upp i nacken" 78 — "*Gossen,* som öppnade porten, hade ett ovanligt allvar öfver sig" 91 — "Ett par lågo alldeles redlösa och kunde ej ens köra bort *flugorna,* som kröpo över deras ögon" 42. De fåtaliga exemplen på *den bok* i detta fall finnas egentligen i inledningskapitlet, som ju är av annan stilistisk karaktär, te. "Det fanns väl ännu människor i *de småstäder och byar,* som lågo strödda öfver slätten" 4.

En stor procent av exemplen på *den bok* utgöres av sådana mindre konkreta ord som: *löfte, skada, förändring, olycka, tankar.* Endast undantagsvis heter det: "~ tyckte hon, att det var förfärligt bittert, att *hemligheten,* hvarpå hennes lif berodde, blifvit ryckt henne ur händerna" 346. Vidare användes *den bok,* då det är fråga om partitivt särskiljande, te. "utan lyfte helt sakta undan bindeln från *det öga* han ännu kunde se med" 308 — "Han vände hufvudet åt *det håll,* där Bo stod" 298. Även: "~ hur han kunde tillåta, att sådana föraktliga människor fingo bo i *det hus,* han hade byggt åt sin hustru" 102—3, men: "Ändtligen kom karlen fram till *huset,* där mrs Gordon stod" 259. S. 107: "Och Machmud ~ sade: 'Här ser du *de spelare och danserskor,* som du hörde sorla i ditt hus'." Det är här ej fråga om några verkliga spelare och danserskor — då skulle efter all sannolikhet stått enbart slutartikel — utan: "~ såg han alla slags sjuka och sårade sitta nedhukade framför ingången till huset" 106.

Användningen av *den nya boken,* överensstämmer med den av *boken.* Det är fråga om något förut bekant, te.

"Gertrud låg sjuk i *den lilla kammaren,* där hon bott samman med Gunhild" 154. Bl. a. märkas ett par exempel på förnyat omtalande av vad förut presenterats genom typen *den nya bok:* "Hon flyttade sin bädd ur rummet ut på *det öppna galleri,* som omgaf huset" 6, men: "~ glädja sig åt ~ *det vackra galleriet,* som löper rundt om gården" 58 — "och vandrade omkring på *de kala och ödsliga marker,* som omgifva den Gordonska kolonien." 53, men: "~ såg han ut öfver *de kala markerna,* som omgåfvo kolonien" 146. Men: "~ *den tunga grå byggnad,* hvilken vördas som kung Davids graf" 50 nämnes s. 68 fortfarande: "~ *den tunga grå byggnad,* som kallas Davids graf". Även då det gäller något ej förut omtalat, står dock i regel *den nya boken* i överensstämmelse med: "~ *halfbågarna,* som voro spända ~", te.: "tills han nådde *den höga muren,* som omgaf Getsemane örtagård" 48 — "Just då Gertrud vandrade utför *den branta backen,* som leder ned till Jaffaporten" 84.

Av exemplen på typen *den boken* står över hälften vid återgivande av talspråk, te. "'Här ser du nu *den kyrkan,* som är byggd öfver Kristi graf och Golgata,' sade Halfvor" 62. Framför allt är denna typ vanlig vid tidsangivelser i det förflutna, te. "Bo, som kom ihåg honom från *den tiden,* då alla barn sprungo långa vägar, bara de sågo honom ~" 117 — "Men *den dagen,* då Gertrud kommit ned från Oljoberget ~, visade sig ej Bo i sjukrummet" 296.

I Strindberg, Svenska öden och äfventyr I däremot är konstruktionen utan slutartikel alldeles övervägande. På typen *den boken* finns endast något enstaka ex., på *den nya boken* några stycken av förut behandlad karaktär, te. "En stund efter kom *den unge mannen,* som sutit i den löfklädda båten bredvid den unga flickan" 349 — "~ började han ana, huru legenden uppstått om *den rike mannen* som icke kunde komma in i himmelriket" 104. Några fler äro exemplen på enbart slutartikel, vanligen vid fråga om något förut nämnt l. ur sammanhanget bekant, te. "~ och slungade sitt glas mot *tunnan,* på hvilken talaren stod" 66 ("Upp på en utsirad tunna steg nu ~" 64) — "~ och såg en båt med fyra man komma roende rätt ner på *skäret* der han satt" 143 — "så att han kom alldeles under *fönstret,* der Franciskus låg" 317 — "men *folket* som rörde sig på gatorna var lifligare än eljest" 388. I följande fall är det något nytt, som framföres: "När nu aftonsolen kastade sina vågräta strålar på *fanan,* som var hissad öfver slottets hufvudtorn" 45 — "Hvad som mest tycktes ådraga sig de stirrande ögonens uppmärksamhet var *kåken,* som stod midt på torget" 346.

Även i Heidenstam, Karolinerna I är det endast ungefär en tredjedel av exemplen, som ha slutartikel. *Den boken* förekommer blott vid återgifvande av samtal (c. 10 ex.), te. "Det var på *den tiden,* då jag var ~" 10 (2 uppl.) — "~ i *det slottstornet,* som låg åt strömmen" 12; *den nya boken* även annars några gånger, te. "och under *de båda lejonen*, som höllo vapenskölden öfver porthvalfvet ~" 25 — "*Den enda kammaren,* som låg mörk, var Axel Fredriks" 80. Även av det 10-tal ex. på typen *boken,* som finnes, stå de flesta i samtal, men dock te.: "När Jan trumpetare om aftnarna kom hem till *hvalfvet,* som han och farmodern haft till kammare, fann han ~" 94 ("I ett hvalf på Riga fästning ~" 91) — "Bredvid *bonden,* som körde, sprang en soldat upp med en tänd lykta" 145 ("och Lina Andersdotter sattes i en rustvagn" 145). Men mest karakteristiska för Heidenstams stil äro sådana exempel som: "~ skulle Lewenhaupt ännu kunnat bemästra sig och taga upp *den pappersrulle,* som han bar under rocken" 207 — "~ för att med ögat framplocka kärnan till *det långsträckta eldsken,* som öfver skogen färgade den mulna himmelen" 197.

Av denna översikt framgår, att enbart slutartikel efter mönster av talspråkets vidsträcktare bruk kan användas även i skönlitterär prosa, särskilt då korrelatet är på något vis förut bekant och i mindre utsträckning även då det är fråga om att föra fram något nytt, och vidare att typen *den boken* i skrift användes förnämligast vid tidsangivelser i förfluten tid.[1] Det är också tydligt, att rätt betydande olikheter kunna finnas mellan olika författare, så att den ena mer ansluter sig till talspråket, den andra mer följer skriftspråkstraditionen. Mycket beror även på ämnets art; är det av abstrakt karaktär, blir typen *den bok* så gott som ensamrådande.[2] Bl. a. kan i tydlighetens intresse denna konstruktion krävas, vilket Beckman exemplifierar Sv. språklära, 79: “Kellgren angrep häftigt *de svenska skalder(na)*, som icke diktade efter franska mönster,“ (liksom även Boivie, Sv. språklära$_2$, 310).

SAOB anmärker särskilt (D 742), att slutartikel ej ens i talspråk användes i fallet III 1 b α, dvs. då rel. satsen mer l. mindre utpräglat närmar sig betydelsen av en kvalitativ bestämning: (en) sådan, en, någon, och anför bl. a. som ex.: “L. var ej *den man* som vågade åtaga sig ansvaret ~“ — “Som *det ridderliga barn* hon var“ — “det finnes *de personer*, som påstå att ~“. Andra exempel härpå äro: “det fins inte *den man* i verlden, som jag skulle vilja gifta mig med“ Ahlgren, Pengar$_2$, 253 — “men nu finns det inte *den förolämpning* som jag inte får ta emot och svälja“ Edgren-Leffler, Tre komedier,

---

[1] Däremot heter det t. e.: »*den dag* skall komma, då ~» — »*Tiden* var inne, då de skulle slippa tigga ~» Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, III, 63.

[2] Jfr Boivie, Sv. språkl.$_2$, 310: »Då man uppger en allmän regel, eller eljest talar något i allmänhet, tyckes det, som vore det nog att nyttja den determinativa artickeln förut (utan bestämningsändelse efter substantivet) ~ t. ex. *Den* (eller En) *konung*, som ser sitt folk i fara ~». Däremot »i mera enskilda fall tyckes man böra bruka både den determinativa artikeln och bestämningsändelsen; t. ex. *Den Konungen, som* mördades på öppen gata, var den store Henrik IV:de i Frankrike ~».

156 — "björnen är icke *den senfärdiga, ludna klump,* som man vanligen tror" Molin, Ådalens poesi, 63 — "jag är inte *den qvinna,* som bryter sitt ord" Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, II, 19. Undantagsvis: "Carlsson var icke *mannen,* som lät obehagliga förnimmelser inverka på sig mer än han ville" Strindberg, Hemsöborna, 167. Vid partitivt förhållade är vidare typen *den bok* vanlig även i talspråk, te. "det är nog *den bok*, som lämpar sig bäst." Särskilt ifråga om superlativ gäller detta, men dock: "och du var *den vackraste flickan* jag visste" Berger, Syndafloden, 114 — "*det bästa stället* jag vet i hela huset" Didring, Högt spel, 13.

Å andra sidan kan emellanåt i skrift förekomma ett så utsträckt bruk av konstruktionen med enbart slutartikel, att det snarast stöter oss att ej finna determ. pron.: "utan att förskräckas nalkades den unga främlingen *hållet,* där han såg den andra" Almqvist, Gabriële Mimanso, 35 (uppl. Berg) — "lexorna i *ämnet,* då hon var närvarande, gingo alltid bra" Strindberg, Tjensteqvinnans son, 43.

Utan vare sig slutartikel eller determ. pron. står korrelatet till relativsats med bestämd betydelse i: *på sätt som* ∼,[1] te. "∼ och lyder *på sätt* som följer" (jfr Stiernhielm, Hercules, r. 51: "Böriar hon ett sött Taal / *på sätt* / som fölier / af Ordom: /") — "∼hvilka, *på sätt* vi ofvan sett, hafva visat sig vara nordiska" Sveriges historia, utg. Hildebrand, I, 104 — "likaledes åtnjuta då *på sätt* lagen föreskrifver ∼ sakkunnige ∼" v. Koch, Social handbok, 230.

16. **Titlar, 'hotell Rydberg', 'klass 6'.**

I ett exempel som: *pronominet 'den'* får substantivet bestämdhet genom det efterföljande *den,* och slutartikel är i enlighet härmed det vanliga vid uttryck av liknande art, betecknande status klassifikationis.[1] Av särskilt intresse äro de s. k. titlarna. Det finns härvidlag fyra olika konstruktioner: *konungen Erik, konung Erik, Erik konungen*, *Erik konung*. Av dessa är den sista äldst. Ursprungligen var här *konung* apposition, och det är ej alltid möjligt att i ett enskilt fall avgöra om ett dylikt uttryckssätt i litteraturen är att fatta som apposition eller epitet, men i regel måste det bli fråga om epitet.[2] Än tydligare epitetnatur har titeln vanligen, när den sättes framför namnet.[3] Konstruktionen *konung Erik* kom till användning vid ord, som begagnades vid hövligt tilltal, framför allt då *herr* och *fru*, te. *herra gøzstauus arwitzson* SD V 606 (1346). Sålunda heter det i Codex Bureanus: "*iomfru marie* kiortil" 16.24 men annars: "*dauid kunugs* æt ok slækt" 3.10 — *iacob patriarcha* 4.13 — *sergius paue* 10.1 o. s. v., och på samma sätt i Hel. Birgittas uppenbarelser, F. S. S. XIV: 4, s. 215—276, endast: "*iomfru marie* sorgh" 261.26. I Erikskrönikan omväxla *Erik konung* (te. r. 49) och *konung Erik* (te. r. 58), och likaså i Prosadikter, F. S. S. 28: *auennir konunger* 87.24, 88.8, 89.30 och *konung auennir* 76.8, 91.1, 92.24, även *konungin auennir* 90.13. I den hävdvunna välönskningsformeln hette det *sancte Erik konungh* (te. BSH IV 67), men annars är det vanliga naturligen te. *konung C[ristiern]* BSH IV 6. Andra ord ställda som titlar framför namnet i BSH IV äro: *her*, *fru*, *biscop* 77, *Doctor* 197, *broder* 197, *her Erchebiskop* 226, *Mester* 240, *domprost* 253 osv. Titelväsendet vann efterhand allt större omfattning, och särskilt i kanslistilens skrifvelser frodades bruket att förse namnet med titel, angivande ställning eller befattning. Härvid användes artikel, och endast sådana förbindelser, som voro i bruk vid tilltal, stodo utan artikel. Exempelvis stå i Diarium Gyllenianum, utg. Hausen utan artikel: *herr* (men: *Hern Erik Soop* 223), *fru, hustru, jungfru, mester, m:r, greffve, capiten* (även: *capiteinen*), *klåckare,* däremot med artikel: *rådhmannen, leutenanten, fendricken, bookhållaren, länssmannen, befalningzmannen.* Sedan dess har ju bruket av titlar ökats i ofantlig grad och likaså deras användning utan artikel.[1] I officiella skrivelser o. d. begagnas fortfarande artikel ganska genomgående, under det att i talspråk det är en tydlig tendens att ej använda artikel. (Härvid bortses naturligen från sådana fall som: *aposteln* Paulus, *filosofen* Kant, *skalden* Fröding). I följande fall tycks artikellös form föredragas:[2] 1) vid släktskapsord och *mamsell, madam, mäster, junker,* som även annars stå utan artikel (se ovan s. 21);[3] 2) vid ord på *-are* och *-man* te. *apotekare, bagare, bokhållare, brevbärare, byggmästare, fanjunkare, folkskollärare, grosshandlare, häradsskrivare, kejsare, polismästare, tandläkare* (i talspråk med bortfallet *-e,* i skrift så mer l. mindre, alltid te. *kejsar*) — *banktjänsteman, lagman, riksdagsman, rådman, sysloman;* 3) vid ord på *-n* med betonad slutstavelse, te. *baron, patron, kapten;* 4) vid ord på *-er, -ir, -or, -är, -ör, -al,* te. *kamrer, kommi-*

---

[1] Boivie, Sv. språklära$_2$, 311: »i vårdslöst tal ∼».

---

[1] Noreen, Vårt språk, V, 216.

[2] Noreen, Vårt språk, V, 174 ff.

[3] Karakteristiskt härför är att i Beheims bibelöversättning (se Wunderlich, Der deutsche Satzbau, II, 12) betecknas Herodes första gången, han kommer före, som *Hérôdes der kůnig*, men sedan omnämnes han som *der kůnig Hérôdes*.

---

[1] Jfr engelskan — utländska titlar, ss. mindre brukliga, ha artikel, men annars *King Edward* etc. Märk bl. a., att *Princess,* som blev inhemsk titel först på 1700-talet, fortfarande står med art. ifråga om utländska, mindre kända furstinnor.

[2] Jfr Linder, Regler och råd$_3$, § 33.

[3] Motsatsen: *fader Lars* men *mor Brita* beror väl på att *fader* haft så stor användning som särskilt vördnadsfullt tilltalsord. Men det heter välförståendes *Moder Svea* (*modren Svea* Strindberg, I hafsbandet, 103). *Broder* begagnas bl. a. skämtsamt högtidligt. Men: *brodern Vestman* Strindberg, I hafsbandet, 266 är liktydigt med *Vestman, brodern* (och ej den vanlige V., huvudpersonen). Jfr *Calle Sonen* o. *Calle Fadren* Kexel, Mina tidsfördrif, 123.

nister, magister, minister — bankir — inspektor, major, assessor, doktor, konditor, konservator, lektor, professor, revisor — fältskär, körsnär, veterinär — auditör, direktör, fabrikör, ingenjör, kassör, litteratör, redaktör — amiral, fiskal, general, kardinal, korpral; 5) vid *herr (friherre, kammarherre* o. d. — däremot *Herren Gud, ~ Zebaot), fru, (fröken), hustru, jungfru — k(on)ung, drottning, (kron)prins, (stor)furst, hertig — överste, löjtnant, sergeant, konstapel — biskop, greve, häradshövding, kandidat,*[1] *konsul, kyrkoherde, landshövding.*[2]

Å andra sidan kunna somliga titlar ej gärna stå utan artikel, te. *excellensen, expeditionschefen* (o. andra titlar på *-chef*), *kansliradet* (o. andra titlar på *-råd*), *prosten (dom ~, kontrakts ~)*. Detta gäller särskilt kvinnliga titlar (med förut nämnda undantag), te. *doktorinnan, grevinnan, majorskan, prinsessan.* Dock säger majorskan på Ekeby i sitt strafftal vid julmiddagen (märk att det är i vokativisk användning!): "Du, präst i Broby, nu kommer straffdomen! *Kaptenska Uggla,* se till ditt hus, fattigdomen kommer!" Lagerlöf, Gösta Berlings saga$_6$, 69 (även 311).

Men ifråga om åtskilliga titlar är bruket ej alls stadgat. Även samma person kan vid olika tillfällen använda en och samma titel med eller utan artikel. Artikellöshet främjas kanske i någon mån av förtrogenhet med sammanställningen (liksom överhuvud en titel tenderar till artikellöshet, när den kommer i mera allmänt bruk); av betydelse är nog även namnets form. Exempel på dylika titlar äro: *adjunkt, amanuens, arkitekt, bi-*

---

[1] Numera är detta så nästan uteslutande brukligt, att det uppfattades som en individuell egenhet, snarast i skämtsamt syfte anlagd, när en docent i Uppsala för något år sedan brukade tilltala kollegianterna med *kandidaten A.*; men i äldre tid däremot var art. det vanliga, man finner exempel hos te. Cederborgh o. Fr. Bremer.

[2] Moberg, Försök till lärobok$_2$, 257 har däremot *Landshöfdingen N.* vid sidan av *Stats-Rådet N.* o. d.

bibliotekarie, disponent, docent, fotograf, kontorist, licentiat, notarie, predikant.

Flera titlar kunna kombineras, te. *herr professor A., herr bibliotekarien A., filosofie doktor herr A. A., löjtnanten greve A., rådmannen vice häradshövding A., redaktören herr doktor A.* Under 1600-talet hette det gemenligen: *den edle och höghwälborne Herre Herr Gabriel G. Oxenstjerna* Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 98 — "huilcket *Frwen Frw Anna Oluffzdotter Krabbe* giorde ~" a. a. 90. Anmärkningsvärd är konstruktionen i: "~ skulle jag giärna willa fråga Er, om intet *Öfwerste-Enkia, Fru Lotta Enterfelt* bor här på gatan" Gyllenborg, Swenska sprätthöken, 46 — "~ som då war *Gouverneur Baron Stadigs* änka" a. a. 51.[1]

Vid tal om flera personer, te. *herr och fru A., greven och grevinnan A., professor och professorskan A., legationssekreteraren och fru A., direktör och friherrinnan A.* — *professorerna L. och N., herrarna A. och B., herrarna A.* Under rubriken 'Teater o. musik' läser man i tidningarna: "Huvudrollerna innehas av *fröknar T. Å. och M. T.* samt *hrr H. W. och P.*" Ifråga om *herrar* är detta även annars vanligt, te. "*herrar Hiertas och Bonniers* romanbiblioteker" Orvar Odd, Valda skrifter, II, 306; ej om personer med samma namn, men förr: "~ så war så gunstig och fråga efter det hoos *herrar Gyllenborgar*" Linné, Bref o. skrifvelser, utg. Fries, 1, II, 117 — *herrar Ficker* Geijer i Sv. memoarer o. bref, VII, 53 (jfr *fröknar Wiberg, Bröder Larson,* anförda från finl. av **Berg** i Språk o. stil IV, 11, not 2). *Herrar* kan även stå framför appellativ, te. "*Herrar Prænumeranterne* behagade wara ~" Argus 1733, nr. 35 — "*herrar journalisternas* recension" Frunck, Bref rör. Nya skolans hist., 71. Vanligen står emellertid även det följande appellativet utan artikel — upptaget från den vokativiska användningen, te. "*herrar*

---

[1] Jfr Bjørnson, Paul Lange og Tora Parsberg, 275: »og *dansk godsejer hr hofjægermester Bang*, en slægting af værtinden.»

sångare torde samlas framme vid estraden“ — “Uno och fröken talade om ~ samt *herrar brukspatroner* om kolpriserna“ Cederborgh, Ungdoms tidsfördrif, I, 132.[1] Likaledes på inflytande från vokativen bero: “aha, aha, det är *fader klockare,* som kommer“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 164 — “Johan var högfärdig, derom var intet tvifvel, lika högfärdig som *mäster skomakare* ~“ Strindberg, Jäsningstiden, 46 — “må jag i stället spörja *herr Doctor* om kung Kristiern är lös ännu?“ Strindberg, Gustaf Vasa, 35. Detta är dock undantagsfall, då det ju annars heter: *bror kyrkoherden, vännen doktorn* etc.

Även ord, som ej i egentlig mening äro titlar, kunna skämtsamt tilläggas karaktär av sådana genom att artikel bortkastas,[2] te. “historien om *mäcenat Lithanders* tafvelpresent“ Puck 1905, nr. 9 — “där lågo de i mörkret och smålogo i hvar sin säng, *hofkapellister Lund och Holm*“ Söndagsnisse — “ i senast hitlända nummer af *unghinke Christiernssons* Skånska Soc. Dem.“ Nya Dagl. Alleh. $^{30}/_{5}$ 1908 — “det skall väl inte vara någon konst att slå *recentior S.* ur brädet.“

Ett fall av titel utanför personnamnens område är *fågel Fenix.* Äldst: “vm thæn tima tedhis *fenix fughl*“ Lg I 305, och sedan te.: “En Moralist will likna en redlig wän wid *fogeln Phoenix,* som hela werlden talar om, och ingen äger“ Wallenberg, Min son på galejan$_3$, II, 83 — “Se der är *fågeln Phenix*“ Atterbom, Saml. dikter, I, 179, likaså med art. Wikner, Vittra skrifter$_3$, 33 o. Warburg, V. Rydberg, II, 336 på tal om Den flyg. holländaren, fastän det i Rydbergs dikt heter *Fogel Fenix' ö.* Det vanliga tycks nu i alla fall vara utan artikel, te.

---

[1] Jfr Falk-Torp, Da.-no. syntax, 68.

[2] Dessutom naturligen sådana fall som att *kamrat* efter utländskt mönster inom partipressen vunnit hävd som benämning på medlemmar av socialdem. partiet, te. »~ hade vi faninvigningsfest, där *kamrat* G. T. från Karlstad talade.» — *Gud Bacchus, gud Amor* o. d. träffar man ju även någon gång.

Strindberg, Giftas, I, 283. Likaså talar sägnen om *fågel Rock,* och Selma Lagerlöf har berättat legenden om *Fågel Rödbröst*, som dock omväxlande därmed benämnes *fågeln Rödbröst* (Kristuslegender, 179, 182).

Konstruktionen *Erik konung* är bibehållen i sådana historiska namn som *Birger jarl,*[1] *Torgny lagman, Peder kansler.* I änsv. begagnades den fortfarande allmänt vid epitet, som ej användes ss. egentliga titlar utan blott betecknade en persons ställning eller yrke[2] eller ock utgjorde ett binamn (öknamn). Så i Ol. Petri Sv. krön.: *Simon skreddare, Påwel skinnare, Eric smeltare, Anders kötmongare* etc., i Diarium Gyllenianum, utg. Hausen te.: *Hieronimum gullsmedh, Thomess Skräddare, Oluff pipare, Caspar Apotekare.*[3] Detta bruk kvarlever ännu i dialekterna (i södra Sverige framför allt?), te. *Hans husar, Stenkil skomakare, Ola smed, Karna sömmerska* Ahlgren, Pengar$_2$, 102, *Ola gårdsdräng,* Ahlgren, Ber. o. utkast, 164. Även: *Anners farbro(r), Britta mûster* (Belfrage, Verb.i vstg.-målet, 50), *Kari-mor* Hallström, Briljantsmycket, 29. Ett bevis för hur levande denna konstruktion är i folkets mun[4] äro också de bildningar av denna art, som anföras av Hjelmqvist, Förnamn o. familjenamn med sekundär användning: *Pär skräddare* 262, *Pär snickare* 263, *Pär målare* 260, *Pär krämare* (= borgarståndet) 259, *Olle ryttar* (= långfingret) 231, *Kalle flängare* 129, *Olle ljugare* o. *Pär sannare* 261 m. fl. Vidare äro välbekanta sådana uttryck av detta slag som: *Staffan stalledräng, Per svinaherde, Mickel räv,* och från Nils Holgersson äro vi bekanta med: *Nils gåsapåg, Åsa gåsapiga, Smirre räv, Mårten gåskarl.* Av annan karaktär äro: *Döden fadder,* som antagligen bildats efter *Gevatter Tod,* men där epitetnaturen dock ej så tydligt framträder, uttrycket kan också uppfattas som: Döden ss. fadder — *Gud Fader,* väl uppkommet genom utbrytning ur *Gud, Fader, Son och den Helige Ande.*[1]

---

[1] En provkarta på alla uttrycksmöjligheter lämnar Strindberg i Folkungasagan, där först s. 29 talas om *Birger Jarlen* och sedan i monologen s. 161—162 om: *Jarl Birger, Jarlen Birger* och *Birger Jarl.*

[2] Jfr förhållandena i eng.: »Im allgemeinen kann man wohl die Regel aufstellen, dass diejenigen Berufsbezeichnungen dem Personennamen vorausgehen, welche auch in der Anrede gebraucht werden. Die Vorausstellung der Apposition sowie der Gebrauch in der Anrede dürfte eine höhere Wertschätzung des Berufs anzeigen als die Nachstellung.» (Archiv für die neueren Sprachen bd. 98, s. 121 ff.).

[3] Ex. på binamn lämnas te. av Djurklou i Sv. fornminnesfören. tidskrift IX, s. 27 ff.

[4] Jfr den mängd ex., som för danska folkspråket anföres av Feilberg i Dania III, 289 ff., märk bl. a.: *Anders Præst* (en som tjänat hos prästen), *Jens Rigsdagsmand* (en talträngd person). Sid. 325 anför han: »fra Sælland har jeg en meddelelse, lydende på, at

I Diarium Gyllenianum, utg. Hausen heter det ej blott: *Hieronimum gullsmedh, Thomess skräddare* etc. utan även: "kom *Karin wäffverskan* åther til oss" 262 och: "drogh *Karin Larsdotter wäffverskan* bort" 264 — "*Håkon drengen* war tå" 357. På samma sätt: "~ sende iagh *Lasse drengen* till S." Bureus i Samlaren, IV, 30 — "~ sende iagh medh *Thomas torparen* heem ~ Skyttens bref" a. a. 111 — "min ödmiukesta begäran att ~ *Oloff Conductören* finge afftaga Trolhettans högd" Rudbeck, Bref, utg. Annerstedt, 137. Man kan vara i tvivelsmål om epitetnaturen hos dylika uttryck, men antagligen äro de en genom kontamination uppkommen omformning (i skrift huvudsakligen) av det vanliga folkliga uttryckssättet utan artikel. En förebild hade man också i bibelöversätt-

---

dygtige håndværkere kaldes for eks. *Anders Tømrer, Jens Væver* o. s. v., men hvor man siger *Væver-Lars, Toffel-Lars, Tømrer-Jens* er der gerne noget i vejen, om dette ellers har mere end ganske lokal betydning». Även i svenskan tycks typen *Skräddar-Lars* mer ha karaktären av öknamn.

[1] Jfr Erdmann-Mensing, Grundz. d. deutschen Syntax, II, § 112: »*Gott Vater* ~ hier ist das zweite Subst. offenbar zugefügt um diese Fassung des Gottesbegriffes von anderen (Sohn, heiliger Geist) zu unterscheiden.»

ningarnas typ *Jeremias profeten*, där det ju är fråga om epitet. I Bib. 1541 te.: “thet som *Jeremia Propheten* sagdt hadhe“ Mat. 2: 17, *Esaias Propheten* Mat. 3: 3, 4: 14, 8: 17, Joh. 12: 38, *Nathan Propheten* 1 Kon. 1: 8, “at the skulle gripa *Baruch Scriffuaren* och *Jeremia Propheten*“ Jer. 36: 26, men även te.: “thet som sagdt war genom *Propheten Isaiam*“ Mat. 12: 17, Ap. G. 8: 30, 28: 25, *Propheten Joel* Ap. G. 2: 15, *Propheten Jeremia* Jer. 50: 1, *Propheten Gad* 2 Sam. 24: 11 (dessutom förekommer *then propheten Gad* 1 Sam. 22: 5 etc.). För växlingen mellan dessa båda uttryckssätt kan i Bib. 1541 ej skönjas någon regel, ej heller tycks den överensstämma med källornas. Först med 1873 års översättning avskaffas konsekvent denna efterställning av epitetet (redan 1774 års övers. har ofta ändrat den). Dock förekommer den naturligtvis ännu emellanåt i religiös stil, särskilt vid motsättningar som *Jakob aposteln* och *Jakob patriarken, Johannes aposteln* och *Johannes döparen*.[1] Detta sistnämnda är ju fortfarande det vedertagna namnet.[2] Dylika karakteriserande binamn äro vidare: *Judas förrädaren* (men i fsv. te. *iudas forradhare* Bil. 243), *Tomas tvivlaren, Petrus förnekaren, Simon kananiten, Judas mackabeern* — *Vilhelm erövraren, Henrik fågelfängaren, Henrik lejonet, Ludvig barnet, Ludvig bajraren, Julianus affällingen, Justinus martyren,*[3] *Peter eremiten,*[4] *Simon pelarhelgonet, Simon undergöraren, Jack*

---

[1] Almanackans gamla namnlängd upptog även: *Tomas aposteln* $^{21}/_{12}$, *Johannes evangelisten* $^{27}/_{12}$, däremot: *Mårten biskop* $^{11}/_{11}$, *Tomas biskop* $^{29}/_{12}$.

[2] Jfr Storm, Bibelsproget (i 1904 års övers.), 84: »Derimod er *Johannes den Døber* rettet til *Døberen Johannes.*»

[3] I no. o. da. *Justinus martyr.*

[4] När te. Selma Lagerlöf i Legenden om fågelboet ständigt upprepar: »*Hatto, eremiten,* ~», blir detta till betydelsen likvärdigt med epitet, men en särskild stilistisk verkan nås ju genom detta sken av apposition. Jfr Erdmann-Mensing, Grundz. d. deutschen Syntax, II, 88: »~ In der Poesie, bes. der volkstümlichen der mhd. Zeit auch wenn die Person dem Hörer bekannt ist und zwar ge-

uppskäraren. De äro således översättningar av utländska namn, under det att motsvarande bildningar i folkets mun, ss. förut sagts, inte ha artikel. Bl. a. heter det ju *Kristian tyrann.* Strindberg skriver emellertid upprepade gånger i Gustaf Vasa och Erik XIV *Kristian Tyrannen.* (Har detta något stöd i källorna?) Mer tillfälligt kan konstruktionen även användas, te. "Vid *Kristi försonarens* kors, tänk på oss åtminstone," Strindberg, Sv. öden o. äfventyr, II, 316 — "herr löjtnant, i *Jesu Frälsarens* namn ~ kan ni inte ~" Strindberg, Utopier, 216 — "*Napoleon folkförrädarens* värsta finde" a. a. 245 — "men vid ~ *Sankta Maria Egyptiskan*" Hallström, Bianca Capello, 34. Brukligt är vidare: *Döden befriaren.*

Efter utländskt mönster begagnas i senare tid (sedan hur länge?) uttryck av typen *hotell Rydberg* i allt större utsträckning, men endast inom en viss begränsad sfär.[1] Ex.: *restaurant Rosenbad* (men jfr: *källaren Pelikan, värdshuset Kopparflöjeln), kafé Utposten, cirkus Orlando, varieté Novilla, biograf Rullan, pensionat Talliden, villa Ekeliden, teater Deurell, turné Håkansson-Svennberg, karneval Glada ankan,* "gevär av *modell Mauser*", *edition Rodhe.*

På liknande sätt heter det *klass 6.* En dylik numrering förekommer te. vid: *akcent, akt, anmärkning, avdelning, band, del, exempel, figur, kapitel, lag, modell, moment, not, nummer, paragraf, plansch, psalm, punkt, rad* ('sida' i denna användning heter *sid.* l. *sidan*), *regel, ring, scen, strof, tabell, vers, årgång.* I Strindbergs Till Damaskus (liksom Bergers Syndafloden) upptar personför-

---

rade in der von der Apposition ihr beigelegten Eigenschaft schon bekannt ist ~ in der Weise der homerischen 'schmückenden Beisätze' zur Ausmahlung, zur Erreichung epischer Fülle.»

[1] Jfr te. Erdmann-Mensing, Grundz. d. deutschen Syntax, II, 101: »~ ganz modernen Ursprunges ~. Wegen ihrer praktischen Kürze empfielt sie sich für die Amts- und Verkehrssprache durchaus.»

tecknigen t. o. m. *gäst I* o. *gäst II* (däremot: *Qvinnan I* o. *Qvinnan II*). Av äldre datum är naturligen uttryckssättet *år 1900* (delvis i anslutning till *anno*). Därjämte: "*året 1870* är ett märkesår för vår svenska idiotvård" v. Koch, Social handb., 77.

II. Generell användning.

Det ligger i sakens natur, att den bestämda slutartikelns användning för att uttrycka den generella specieskategorien är sekundär i förhållande till den deiktiskt-anaforiska. Liksom *hästen* i te. “*hästen* är sjuk“ anger en viss bestämd häst till skillnad från andra, blir *hästen* i te. “*hästen* är ett fyrfotadjur“ en beteckning för släktet ’häst’ till skillnad från släktet ’hund’, ’katt’ etc. “Dabei dürfte die pluralische Ausdrucksweise der singularischen voran gegangen sein“, anser Delbrück, Vergleichende Syntax, I, 507. Den kollektiva pluralen *hästarna* (= samtliga hästarna i världen) blir distributiv plural (= varje häst): “*hästarna* äro fyrfotadjur“.[1] Tobler, Verm. Beitr., II, 46 förklarar “*la semaine* a sept jours“ i anslutning till den distributiva användningen i: “je le vois deux fois *la semaine*“. “Denn was scheidet den Gebrauch des Singulars *la semaine* in dem letztangeführten Satze (’je le vois deux fois la semaine’) von dem in dem Satze ’la semaine a sept jours’, als dass hier ein Verbum sich nicht vorfindet, welches uns veranlasste an eine Reihe einzelner Wochen zu denken? Es wird dasselbe dadurch ersetzt, dass Sprechender und Hörender darüber einig sind, dass es Wochen giebt; und wie dort *la semaine* die (beliebige) Woche war, in der eben ein Begegnen stattfindet, so ist es jetzt die (beliebige Woche), die man aus allen herausgreift und auf ihre Dauer hin ansieht.“ Brate, Sv. språkl., 76 tänker sig den generella användningen ha utvecklats ur artikelns användning för att beteckna något enligt naturens ordning eller genom mänsklig överenskommelse givet. Likartad härmed är Fredenhagens förklaring (a. a. 176), att dessa “Merkmalskomplexe ~ bei dem Hörer schon als etwas Geläufiges vorausgesetzt ~ werden.“ Så har man på olika sätt sökt tänka sig gången av hur den definita artikeln kommit att bliva ett uttrycksmedel även för generell betydelse. Det kan inte bli annat än hypoteser (som naturligen inte behöva utesluta varandra), ty att historiskt påvisa utvecklingsgången låter sig säkerligen ej göra.

---

[1] Noreen, Vårt språk, V, 300—301.

Svenskan äger följande möjligheter att uttrycka den generella betydelsekategorien:[1] artikellöst substantiv i sg. el. pl., substantiv med bestämd artikel i sg. el. pl., substantiv med obestämd artikel, te.: “så gör *barn* i by som det är hemma vant“ — “*barn* böra inte alltid få sin vilja fram“ — “*barnets* århundrade“ — “*barnen* börja sin skolgång alldeles för tidigt“ — “det kan *ett barn* begripa“. I Codex Bureanus finnas sålunda redan exempel på de senare uttrycksmedlen jämte det ursprungliga: artikellöst substantiv, te. “þy at guþ vare døþelikar aldre vare *mænniskian* odøþeleken“ 140. 2—3, “for þy at *pæningen* raþar hanom“ 153. 13, “runno hans øghon som *en kælda*“ 100. 21. Och i Hel. Birg. uppenb. IV te.: “huru hardhan dödh han wilde thola ~ at *männine* sculden nytia äwärdhelikit liiff ~“ 259. 18, “Oc fangadhir ~ aff *sannindenna* oc *rätwisonna* owinom“ 262. 25, “at swa som *gullit* hafs wärdhoghare allom malmom“ 270. 10; särskilt märkas de för Birgittas stil så utmärkande liknelserna: “at swa som *rosin* wäxe ~“ 256. 28, “Oc swa som *lambit* följhe sinne modhor ä hwart hon ledhis“ 263. 21. Men därjämte te.: “At swa som *faar* leet til drap är vtan rööst Oc swa som

---

[1] Jfr Noreen, Vårt språk, V, 77.

lamb thighir for them thet klyppir swa vplät han ey sin mun“ 263. 15.

Av intresse är en granskning ur denna synpunkt av ordspråken i Östn. o. lat. medeltidsordspråk, utg. Kock o. af Petersens, ehuru ordspråkliga talesätt visserligen intaga en särställning på grund av att de gärna bevaras i sin hävdvunna, koncisa form, så att några direkta slutsatser angående det dåtida bruket ej kunna dragas. Samlingen är en för skolbruk gjord översättning av latinska ordspråk i handskrift från 1400-talets förra hälft, grundad på någon dansk samling, som vi känna genom ett exemplar från 1506. Den kommer därför att bestå av såväl särskilt för ändamålet tillskapade som på folkets mun verkligen levande ordspråk. Den bestämda artikeln uppträder nu här ej så sällan, och bl. a. ha även gamla uttryckssätt utan artikel omdanats. Ex.: 98 “man ma ledha *vxan* til watn ok ey nødha han til at drikka“, 491 “*krakan* ær ey thy hwitare at hon opta badhar“, 659 “naar *armin* krøkis tha gapar *mwnnin*“, 713 “ræk ey *foten* vndan skinfældin“, 716 “*makten* gaar opta for *konstena*“, 42, 50, 71, 94, 112, 152, 181 etc. Undantagsvis förekommer obestämd artikel, te. 88 “man githir tampth *eth wilt diwr* ok egh *een ondh quinno*“. Men hos huvudmassan finnes alltjämt ingen artikel. Det heter sålunda: 46 “æ koxar *duwa* mædhan *bughi* bændis“, 371 “*hani* ær heema diærwast“, 527 “læt *hundh* til hunax kaar han springir j mædh badhom fotom“, 616 “*wlff* ær ødhkændir man“, 882 “*pæning* ær badhe farande ok komande“, 892 “æ drømir *so* vm draff“, 897 “*hunghir* ær hwast swærdh“, 1045 “swa giwir *høna* aff sith scrap som *leon* aff sin bradh“ etc. Mycket belysande för frågan är det ej ringa antalet varianter mellan den svenska och den danska samlingen, varvid växlingen ej blott är mellan artikellöshet i den svenska och bestämd form i den danska utan även tvärtom. Ex.: 699 “*kath* wil hawa *fisk* ok wil eg wæta klona“, jfr D 784 “*katthen* wil wæl haffue *fisken* ~“ — 656 “*thunga* ær ey been tho at hon bithir vm been“, jfr D 741 “*twnghen* ær eij been ~“ — 208 “*wluin* takir ok taaldh faar“, jfr D 235 “*wlff* tagher oc aff taldhe faar“ — 94 “thæth ær ey for godho thæth *koon* akir i waghne“, jfr D 109 “thæt ær ey forgode at *oxe* kommer i wogen“, m. fl.

Användningen av den artikellösa formen har alltmer inskränkts. Under det att det i den anf. ordspråkssamlingen heter: 38 “bætra ær stæmma *bæk* æn *aa*“, 875 “wil thu i *leek* gaa tha skal thu *leek* halda“, 908 “swa ær at kænna dara radh som sla watn a *gaas*“, har formuleringen i Penu proverbiale, utg. Grubb (uppl. 1678) blivit: “bättre stämma i *bäcken* än i *åån*“ s. 67 — “den i *leeken* gåår måste *leeken* thola“ s. 102 — “slå Wattn på *Gåsen*“ s. 732. I ordspråkssamlingar finner man visserligen allt fortfarande: “så gör *barn* i by som det är hemma vant“ o. d., men i de allra flesta fall (jag bortser tills vidare från undantag. som senare behandlas) rör det sig då ej om verkligt levande språkgods, ty där har i regel omformning skett. Har substantivet bestämning, är artikellöshet betydligt vanligare, te. “*bränt barn* skyr elden“. Lagstilen bibehåller artikellöst substantiv, te. “för sina lärare vise *lärjunge* aktning och ovillkorlig lydnad ~“, och definitioner kunna ges under formen: “*kvadrat* är en rätvinklig och liksidig fyrsiding“.

I pluralis har däremot artikellöst substantiv alltjämt användning för uttryckande av generell betydelse. Ex.: “*hästar* äro fyrfotadjur“, “han tycker mycket om *barn*“, “det är så *flickors* sätt“, “förhållandet mellan *föräldrar* och *barn*“, “*sjuksköterskor* ha ett uppslitande arbete“, “*arga kattor* få rivet skinn“, “*lillgamla barn* äro odrägliga“. Ej sällan är dock härvid den generella betydelsen tämligen svagt utpräglad, det liksom blir endast vissa enskilda fall inbegripna i uttalandet.

Vill man särskilt framhäva allmängiltigheten, så att säga uttrycka begreppet eller allmänföreställningen i så renodlad form som möjligt, användes i den nutida svenskan helst den bestämda formen i sing.,[1] och tendensen härtill går, såsom vi sett, tillbaka ända till fsv. tid. I viss mån kan man därför tala om detta uttryckssätt såsom det specifika för den generella betydelsekategorien. Ex.: “*hästen* är ett fyrfotadjur“, “*björnen* ligger i ide om vintern“, “jag vet intet så intagande och på samma gång så äkta svenskt ~ som *hagen*“ (Strindberg), “*julgranen* kom i bruk i Sverige först på 1800-talet“, “*ellipsens* formel“, “uppfinnaren av *telefonen*“, “i *sagans* värld“, “*läraren* måste vara besjälad av kärlek till sitt kall“, “*studentens* lyckliga dar“, “hans arbete bland alla dessa direkt från *gatan* upptagna barn ~“, “det är så visst som amen i *kyrkan*“, “vi lära icke för *skolan* utan för livet“, “brukar du inte gå på *teatern?*“[2], “han förenade *forskarens* kritik med *skaldens* intuition“, “*handens* och *hjärnans* arbetare“, “han kommer att sluta i *galgen*“. Bl. a. märkas uttryck av typen: “han utbytte *plogen* mot *boken*“.

Detta uttryckssätt blir därför det vanliga i exempelvis en bok som “Undervisning för *infanteristen*“. Denna inledes visserligen med: “*Krigsman* skall frukta Gud och vara Konungen huld och trogen“ etc., men sedan heter det: “*soldaten* skall alltid minnas ~“. Och på samma sätt torde det förhålla sig i många handböcker o. d. för *läraren, småbrukaren* etc. etc., om också själva titeln emellanåt skulle lyda "Handbok för *lärare*". Någon oeftergivlig fordran är det naturligtvis inte att begagna bestämd form sing., utan även de andra uttryckssätten kunna användas därjämte med ofta föga märkbar skillnad. "*Menniskan* är god men *menniskorna* äro onda, menade vår vän Jean Jacques" Strindberg, Utopier, 260 belyser förhållandet mellan den best. formen i sing. och i plur. Analogt är det av Tobler, Verm. Beitr. II, 102, not anförda exemplet: "~ pleins de sympathie pour *l'homme*, ils sont pleins d'indifférence pour *les hommes*", vartill han dock anmärker: "Ich glaube übrigens, der nämliche Gedanke hätte sich auch bei ungekehrtem Gebrauche der Numeri ergeben." Det naturliga och normala blir emellertid motsatsen mellan: "*människan* är skapelsens krona", "*människan* är ett sent begrepp i historien" och: "man skall fara varligt fram med *människorna*" Didring, Högt spel, 170. Det är för *kvinnan*, det obligatoriska talet hålles, och *kvinnornas* krav formuleras i ett: "*kvinnans* likställighet med *mannen*", speciellt "*kvinnans* rösträtt". I motsats därtill torde det nästan undantagslöst heta: "*männens* rösträtt". Detta beror otvivelaktigt på att man i det förra fallet har sikte på principen, bestrider giltigheten av satsen: "*kvinnan* tige i församlingen". Ifråga om tidsuttryck finns nog en tendens till en liknande motsättning: "det är inte trevligt att bo i staden *på sommarn*", men: "han brukar bo på landet *om somrarna*", men det hindrar inte, att en författare kan låta ett: "~ komma in *på natten*" replikeras med: "*'På nätterna'* — gubevars!" Berger, Syndafloden, 61—62 (obs! anföringstecknen).

---

[1] Jfr Sweet, New English Grammar, § 2028.

[2] Vid uttryck som dessa framträder också sambandet med den definita betydelsen. »Han går *i kyrkan* varje söndag», »han går *i skolan* nu» etc. kunna ju ursprungligen ha haft den definita betydelsen av »församlingens kyrka» etc. Förr tyckes man ha skilt på *gå i skola* och *gå i skolan*, se t. e. Weste, Sv.-fr. lex. o. Dalin, Sv. ordb. 1850, som för det förra anger betydelsen: »begagna undervisningen der» och för det senare: »begifva sig till skolan». Nu användes nog i regel *gå i skolan* även i generell betydelse, men det heter t. e.: »han *går i skola* på landet», liksom alltid: »han har *gått i skola* hos Rodin». Så gott som alltid heter det *gå på teatern* men däremot vanligen *gå på biograf* — det har genast blivit »biografernas mångfald».

Den obestämda artikeln slutligen är nog inte heller sällsynt, då det är fråga om att uttrycka generell betydelse.[1] Den tycks emellertid mindre höra hemma i den mera strängt genomförda typframställningen än i liksom tillfälligt gjorda uttalanden, varför detta uttryckssätt mest förekommer i talspråk. Under det att det i en pedagogisk framställning talas om *lärarens* plikter, rör sig det muntliga resonnemanget hellre om att det och det får *en lärare* inte glömma bort etc. Särskilt vanligt är bruket av obestämd artikel vid jämförande talesätt. Framför allt i folkspåket är det ett synnerligen omtyckt medel att skänka större uttrycksfullhet åt talet.[1] Man avser ju då i regel att ge uttrycket en augmentativ betydelse,[2] fastän bilden sedan kan ha bleknat. Ex.: "stark som *en björn*", "plugga som *en häst*", "skrika som *en galning*", "god som *en ängel*", "fara iväg som *en blixt*", "det skall gå som *en dans*", "blek som *ett lärft*", "vacker som *en dag*", "arbeta som *en slav*".

---

[1] Jfr Beckman, Sv. språklära, 55: »Någon gång användes obest. artikel ~.»

Ibland användes i dylika jämförande talesätt även den bestämda formen, te. "tyst som *muren*" (te. Dalin, Witterhets-arbeten (1767) VI, 89), "klart som *dagen*" (äldsta ex. i SAOB från Thorild), "gammal som *gatan*". Dylika uttryck ha väl dock sannolikt litterärt ursprung.[3] I stilistiskt syfte kommer den best. formen till användning, då man ej vill nöja sig med den vanliga, ofta bleknade jämförelsen med *en*, te. "Du kan gala som *göken* och vissla som *järpen*, du kan klättra i träden som *ekorren*, gräva gångar under jorden som *sorken*, spinna som *spindeln*.» Forsslund, Djur, 16. Och i sådana genomförda liknelser som: "~ plågas såsom *älskaren*, då han ser svalan taga vägen till den älskades fjärran boning, såsom *hjorten*, då han af det ilande drefvet jäktas förbi den läskande källan" Lagerlöf, Gösta Berl. saga$_6$,

---

[1] Se te. Östberg, Jämförande talesätt i vestgötamålet uti Minnen från Vestergötland, Upsala 1900.

[2] Noreen, Vårt språk V, 498.

[3] Så anmärker Munthe i Ord o. bild 1894, s. 109 om »gammal som *gatan*», att det »rimligen blott är en öfversättning af det franska 'vieux comme la rue'».

92.[1] Då även i stående talesätt som: "gå som *katten* kring het gröt".

Hittills har jag bortsett från abstrakter. Det är visserligen inte ur den synpunkt, varom det här är fråga, någon väsensskillnad mellan dem och andra substantiv, men gradskillnaden är dock i svenskan så pass stor, att de förtjäna ett särskilt omnämnande. Även i andra språk har ju best. artikeln mindre användning för uttryckande av generell betydelse vid abstrakter, särskilt gäller detta ifråga om engelskan.[2] I franskan, där best. artikel nu är genomförd även vid abstrakter, kan man konstatera, att artikel vid dessa först senare blir bruklig.[3] Att påvisa detta även för svenskans vidkommande låter sig väl knappast göra på grund av materialets beskaffenhet. I Codex Bureanus tycks emellertid ej finnas exempel på artikel i denna användning, däremot te.: "aff *sannindenna* oc *rätwisonna* owinom" Hel. Birg. uppenb. IV, s. 262. 26 — "*makten* gaar opta for *konstenna*" Östn. o. lat. medeltidsordspråk, nr. 716.

Noreen, Vårt språk, V, 26 säger: "Märk ock, att därest öfverhufvud bestämd form hos ett abstraktum användes, denna då mycket ofta till sin betydelse är likvärdig med och sålunda blott ett stilistiskt alternativ vid sidan af den allmänna formen, t. e. '*fattigdom(en)* är en hård lott', '*nöd*(*en*) bryter lag', ~". Vid abstrakter begagnas dessa båda uttryckssätt mer jämsides än annars, eftersom artikellöst substantiv i övrigt är sällsynt. Den bestämda formen är inte en tillfällig variant, ofta är detta det vanligaste eller enda uttryckssättet, te. "*nöden* har ingen lag", "*lyckan* är obeständig", "*smärtan* är kosmopolit“, “han hade förlorat tron på *kärleken*“, “han älskade *kampen*“, “de äro fiender till *skämtet*“. Detta beror i många fall på hur långt man drivit föreställningen om ett abstraktum som “ett för sig sjelft bestående ting“ (Moberg, Försök till en lärobok$_2$, 28). Det heter te. vanligen: “ha *lyckan* med sig“ men: “ha *tur* med sig“. En dylik skillnad är naturligen ofta endast traditionell, bl. a. torde detta personifierande mera sällan vara vanligt ifråga om s. k. verbalabstrakter. Vid jämförelser: “Den andra damen ~ såg ut som *välviljan, öfverseendet, förnöjsamheten*“ Strindberg, Utopier, 5 (ofta även: “hon såg ut som *själva hälsan* l. *hälsan själv*“) — “~ naken som *fattigdomen,* blek som *ångesten*“ Lagerlöf, Gösta Berl. saga$_6$, 400 — “glad han var som *samvetsfriden*, och modig såsom *segern* är“ Tegnér, Saml. skrifter I, 87 (nation.-uppl.). Tegnér, Om genus i svenskan, 82 påpekar, hur pseudoklassiciteten strängade sin lyra för *Vänskapen, Sällheten* etc. men hur en nutida skald i stället skulle besjunga *Vänskap, Sällhet* etc. “Ej begreppet i allmänhet är det som nu besjunges, det är det individuella, självferfarna man vill kläda i poesiens form.“ Detta grundar sig naturligen på den olika karaktären hos tiden, men man tager nog ej fel, om man misstänker, att *Vänskapen* etc. i viss mån beror på det faktum, att franskan använder artikel i sådan utsträckning även vid abstrakter.

---

[1] Jfr en jämförelse direkt anknuten till en åskådning som: »Hon var hvit som *näckrosorna* ~. Hon var mörkögd som *vattnet* därborta under granrötterna.» Lagerlöf, Osynl. länkar$_4$, 74. Se Mjöberg i Ver sacrum (Gtbg 1902), 49.

[2] Jfr Caro i Die neueren Sprachen IV, 1 ff.

[3] Se te. Fredenhagen a. a. §§ 18, 45.

Särskilt anmärkningsvärda äro den mängd uttryck, som finnas av typen: “han drog *en lättnadens suck*“. Däremot heter det: “en *suck av lättnad*“. Visserligen kan man i det förra uttryckssättet möjligen tycka sig få den generella betydelsen starkare framhävd (en för lättnaden karakteristisk suck), men huvudsakligen är det här fråga om en tendens att använda den bestämda formen i genitiv.[1] Exempel härpå äro: “ett *smärtans* skri undslapp honom“ — “*blygselns* rodnad betäckte hans kinder“ — “en *tacksamhetens* känsla bemäktigade sig honom“ — “han talade *tröstens* ord“ — “en *ärans* man“ — “en *handlingens* man“ — “en *förställningens* mästare“ — “ett *lycksalighetens* rike“ — “det hela bar en tydlig *förfallets* prägel“ — “en *sorgens* ton“ — “en *fridens* förmiddag“ — “smyckat med alla *lyxens* och *förfiningens* alster“ — “en *glädjens* tid“ — “i denna *dekadansens* tid“.[1] Som predikativ kan den bestämda formen användas, om man vill prägnant framhålla en egenskap hos subjektet. Man begagnar sig då av sådana uttryckssätt som: “han är *hedern själv* l. *själva hedern*“ — “för övrigt var han *hjärtegodheten och välviljan själv*“ — “han är *den personifierade älskvärdheten*“. På liknande sätt kan det heta: “han är i varje tum *den fulländade gentlemannen*“ (jämte “en fulländad gentleman“) — “han är *den typiske lycksökaren*“ — “han är *skolfuxen i sin prydno*“. Här har prägnansen, typiskheten fått ett särskilt uttryck. Men i andra fall,[2] te. “hon var dock med allt detta först och främst *kvinnan*“ — “framför allt var han *den goda kamraten*“. Eller “detta är *livet*“ — slangspråkets: “han är redan *djuret*“ (med synonymen: “~ med önskad påföljd, att Johan blef *'liket'*“ Strindberg, Jäsningstiden, 215).

---

[1] Jfr Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 191.

---

[1] Jfr: »en *principernas* man» — »i *utställningarnas* tidevarv» etc. Märk även: »han hade *böckernas* mängd» — »de togo *suparnas* mångfald» och: »*smörgåsens bord, löjans rom, ~ köttets bullar*» etc. Söndagsnisse 1905, nr. 16.

[2] När det i Ol. Petri, Sv. krönika förekommer ett sådant uttryckssätt som: »och så droogh han åât Westeråârs. Och Melchior som *fogden* war mötte honom på wäghen» 169 — »~ med her Eric Nielson, som *slotzherren* war» 185, får det väl tagas i betydelsen: »som var fogden där på platsen» Likhet härmed har konstruktionen: »Och alla både henne, att hon skulle lämna *oss barnen* hemma i Sveriget» Agn. Horns lefv., 17 (även s. 18 etc.) — »allt detta kom *oss barnen* till godo» Fryxell, Min hist. historia, 34 m. fl. st. Det heter ju nu annars, även ifråga om barnen i familjen *vi barn*, men jfr *vér boendrnir* etc., Mikkelsen, Da. ordf.-lære, 201. Definit betydelse är det väl också, som ligger bakom ombildningen av det vanliga »vara *karl* till». Så har Sahlstedt, Sw. ordb. 1773 under 'karl' ex.: »hwar gör som han är *karlen* til», likaså Bondeson, Historiegubbar på Dal: »~ som han ä karn te» 158, 160.

Allmänt är uttryckssättet: “han är *bara barnet* än“ (äldsta exemplet i SAOB från Gyllenborg, Sw. sprätthöken 1740), som t. o. m. användes i överflyttad bemärkelse, te. “klockan är *bara barnet*“. *Bara* är här nu jämförelsevis tonlöst och uppfattas snarast som adverb,[1] men ursprungligen är det väl adj., uttryckssättet har varit analogt med sådana talspråksuttryck som: “det är *rena vanvettet*“ — “det är *rama humbugen*“ — “det var *fullständiga skojet*“ — “det var *kontanta lögnen*“ v. Knorring, Torparen, I, 106, och detta framträder också tydligare i exempel som: “här går jag i hans tienst och blir *bara Nötet*“ Argus 1734, nr. 10 — “~ bleff *bara natten*“ Diarium Gyllenianum, utg. Hausen, 120 — “det är *bara strunten*“ Dalin, Ordbok 1850. Brukligt i skånskan är: “här är *stilla lugnet*“, i äldre tid: “thet wardt *stilla lughnet*“ Bib. 1541, Matt. 8: 26 (kanske uttrycket egentligen stammar härifrån) och i Diar. Gyllenianum, utg. Hausen flera gånger, te. s. 31. Likartade härmed äro: “det är redan *ljusa dagen*“ (jämte: “ljusan dag“) se SAOB, D 17 — “och ~ nu blef det *mörka kvällen*“ Nordström, Fiskare, 158.[2]

Härtill kommer den i talspråket vanliga typen: “han är *stora gossen* nu“, om vilken Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk$_2$, 241, not anmärker, att den ej tillåtes i normalprosan, som i stället använder *en stor gosse.* Det blir liksom ett inrangerande i *storagossen*-klassen. Konstruktionens rikliga förekomst står säkerligen i samband med de ovan s. 19 behandlade utropen av typen *gamla människan!* Exempel träffas i litteraturen alltifrån Dalins tid. Ex.: “Min Byrger är nu *stora kultingen*“ Argus 1734, nr. 26 — “hon tänker alltid på att hon är *stora damen*“ Ahlgren, Pengar$_2$, 242 — “nu är Gunnar så godt som *gifta mannen*“ v. Knorring, Torparen, I, 68 — “hvad behöfva väl vi, som äro *friska människorna,* att bada i skärgården?“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, I, 9 — “~ vore jag *rika människan* vid det här laget“ Nordström, Borgare, 27 — “han är *långa pojken* nu“ — “han är ju *unga gossen* än“ — “kom ihåg, att det är *rena duken*“ (som åtminstone kan ha denna betydelse). I mycket vardagligt tal hör hemma: “det var *stora blamen* för honom“ — “där var *stora sprallen*“ — “det blev *stora skrattet* förstås“ — “det blev *stora överraskningen* skall jag säga“ — “det var *stora slagsmålet* uppe hos honom i går kväll“ o. d.

---

[1] SAOB, B 288.

[2] Dialektiskt heter det även: »är det nu då ändteligen *dan*» Bondeson, Historiegubbar på Dal, 174 — »men när det blef *middan* ~» a. a. 76 — »och så blef det *vintern* och så blef det *vårn*» Nordström, Borgare, 284. Detta uttryckssätt hänger väl samman med: »när *natten* kom (~ bröt in l. d.)» jfr SAOB, D 17—18, l. tydligare: »när *kvällen* blef ~» Nordström, Fiskare, 56, varpå man även i änsv. finner sådana exempel som: »tå *afftonen* wardt» Bib. 1541, Marc. 4: 35, 14: 17 (så även NT 1526) — »Thå nw *morghonen* wart» NT 1526, Joh. 21: 4 men Bib. 1541: »Tå nu *morghon* war», annars: »tå thet *natt* wardt» Sal. ordsp. 7: 9 — »och thet war *natt*» Joh. 13: 30. Även: »Husfrwn wille swika skatona thy at *nattin* war» Prosadikter, F. S. S. 28, s. 147.

Ytterligare ha härmed beröringspunkter uttryck som: “det är *långa vägen* dit“[1] — “~ gingo vidare utför berget ned mot sjön. Det var bara *korta sträckan* väg.“ Lagerlöf, En herrgårdssägen, 94 — “det är *dubbla dagsvärket* att i dessa dagar sitta i statsutskottet“ Ups. Nya Tidn. $^{27}/_{5}$ 1910 — “det är *långa tiden* dit, gosse lilla!“ — “det är inte alls bråttom, det är *goda tiden* än“ — “hit med den, här är *goda platsen* än“. Det är här fråga om en måttsangivelse. Åström, Degerforsmålets formlära, § 41 säger om konstruktionen ifråga, som där tycks ha större användning, att den “är på grund av sin betydelse att anse som en särskild komparationsgrad, i det den i allmänhet angiver en 'ganska hög grad'“. Så kan nog nu förhållandet vara i en del fall, men utgångspunkten är dock rimligtvis här ifrågavarande “typ“-betydelse. Efterbildningarna kunna ju emellertid sedan få en från mönsterbilden tämligen avvikande betydelse. Jämför vidare: “gjorde så mägtiga språng at Sigge tumlade *långa stycket* bort i en dam“ Dalin, Witterhetsarb. (1767), VI, 109 — “sen den kortlifvade dagflugan, huru hon *långa tiden* lefver under vattnet ~“ Linné i Svenska parnassen, utg. Meyer, II, 247 — “att sitta så der *långa timmarna* med en ung herre på tumanhand“ Flygare-Carlén, Ett köpmanshus$_3$, II, 40 — “slå i *fulla koppen* åt mig!“ — “imedlertid är jag sökt af *hela tjoget,* men alla ha fått afslag,“ Dalin, Witterhetsarb. (1767), V, 62 (även s. 119) — “hur långt är dit? — Nära *milen* tänker jag“. Molander, En lyckoriddare, 75 — “men icke långt från *miljonen* använder riksmålets form“ Ups. Nya Tidn. $^{26}/_{11}$ 1908 — “öfver *alnen* djup snö föll tisdagen ~“ Ups. Nya Tidn. $^{25}/_{5}$ 1909 — “han är *huvudet* högre än allt folket“, även: “men alla blevo *huvudet* kortare“ (genom halshuggning) — “det stämmer på *öret*“ — “klockan är *kvarten* över tre“. En dylik “måttsartikel“[1] är således rätt vanlig, om också i regel hithörande uttryckssätt ej kunna sägas tillhöra det allmänna språkbruket. Vill man söka en förklaring till konstruktionen, får man gå till även andra källor än den här förut berörda. Så har exempelvis “klockan är *kvarten* över tre“ väl närmast samband med den vanliga konstruktionen vid angivande av delar, te. “inte *hälften,* inte *tredjedelen* hade en aning om vad det gällde“.[2] Särskilt finns det för åtskilliga fall anknytningspunkter till den ovan s. 6 påpekade användningen av artikeln: “*barnet* väntas“ o. d. Jämför te.: “~ ned till basvägen, där extra pålassning göres ibland af ända till *tjoget* timmer“ jultidning 1907 — “men dessa voro minst *tjoget* fullt“ Engström, Mitt lif o. lefv., 34 — “nu är *dussinet* fullt“. I kortspel säges: “nu har vi *tricken*“ med betydelse av: “en trick, den första tricken, den ss. för spelets utgång avgörande eftersträvade tricken“. På liknande sätt ifråga om: “pojken deras är redan över *året*“. Det heter: “jag kommer *på ögonblicket*“ vid sidan av: “det skall vara gjort *på* (l. *inom*) *ett ögonblick*“.

---

[1] Jfr Aasen, Det no. folkesprogs gramm., 193, te. »Dæ va *lang' Vegjen.*»

---

[1] Ifråga om användningen av best. artikel för uttryckande av den distributiva betydelsen må här endast i förbigående hänvisas till att detta är regel i svenskan te. »en gång *om året*», »en bit *i taget*», »sju *åt gången*», »3 kr. *paret*», »50 öre *litern*» etc. etc. Endast efter *per* användes ej artikel: »2 kr. *per man*», och dessutom: »betala *för gång*», »~ *för år*», »10 öre *styck*».

[2] Jfr Fredenhagen, a. a., § 33, om artikel “vor angedeuteten Begriffen.»

Denna sist berörda användning av artikeln vid predikativ etc. kan inte sägas ha vunnit fullt burskap i det allmänna språkbruket. Det är ansatser till en utsträckning av bruket, som mera gäller språk i språket. Bl. a. förefaller det, som om dylika tendenser gjorde sig mer gällande uppåt landet. Sålunda finns det uppgifter från flera norrländsk-finländska dialekter om ett vidsträcktare bruk av artikeln vid s. k. ämnesnamn. Man kan väl säga, att dessa som regel ej ha artikel i generell betydelse, men det råder mycket liten stadga, så att man te. i en lärobok i kemi kan finna *järnet* och *järn* begagnade om varandra. Däremot råder inte valfrihet vid: “detta är *koppar*“ l. “~ gjort av *koppar*“. Men Hagfors, Gamla Karlebymålet (Sv. landsm. XII: 2), s. 94 anför sådana exempel som: “kitteln är av *koppar(en)*“, *mycket järn(et),* “de ha *dålig mat(en)*“, och Levander, Älvdalsmålet, 95 säger: “Bestämd form begagnas i en stor mängd fall, då rspr. har obestämd form“, med bl. a. ex.: “vi skola få *surmjölk(en)* till middag“, “vill du få *snus(et)* av mig“, “vad finns det i den här lådan? — *kammar(na).*“ Freudenthal, Ueber den Närpesdialect, 137 har följande slutanmärkning rörande den bestämda formen i målet: “Die Närpesmundart hat in Analogie mit den übrigen schwedischen Volksmundarten Österbottens eine entschiedene Vorliebe

für die bestimmte Form des Substantivs, die daher häufig angewandt wird, wo eigentlich die unbestimmte Form am Platze wäre, z. B. 'kva ha et tjøft i stadin?' Antw.: '*Ättren* o. *grýnen*' ~ 'Kva jer he, som ligger åp jólen?' Antw.: 'he je *gräse*' ~ 'Víne, som há vuri *vattne*' ~." Redan i ett bröllopskväde från 1732 från Åbo heter det: "*Järnen*, å Tupak, å Salt, ja alt tä Han kåtar, Han kypa /" Firmenich, Germaniens Völkerstimmen, III, 893 — "Källare full uta Fin, Pränfin, *Ölen* å Låtar! /" a. a. 894.

Rättelser.

S. 21, r. 3 Witterh. arb. (1767), V, 62 bör vara: VIII: 2, s. 62.
S. 56, not. På grund av typbrist äro ng-ljuden ej korrekt återgivna